

APSAKYMAI APIE LIETUVOS PRAEIGĄ

Pratarmė

Viskas šioje pasaulėje praeina kaip dūmai: žmonės, kurie šiandieną gyvena, neužilgai randa sau vietą kapuose, o po jų smerčio auga ir gema kiti; sodžios ir miestai, dabar turtingi ir užgyventi, po kelių šimtų metų gal persimainys į plikus laukus, o kur šiandieną laukai ariami ir akėjami, kitą kartą augo aukštos ir neįžengiamos girės. Taip tai mainosi rūbai šios pasaulės kas dieną. Matant tokias atmainas žmogui, rodos, nereikėtų prisirišti prie tos žemės ir visą pasaulę skaityti už vienodą. Vienok yra kiteip. Žemė, kur mes gimėme, augome ir pasenome, yra mums brangi ir miela; mylime ją kaip vaikai savo motyną, o jei kartais atsitinka persiskirti su jaja ir išvažiuoti į tolimąją šalį, tai sunku užturėti krintančias ašaras ir nuraminti suspaustą širdį. Kiekvienas, rodos, žmogus turi tartum įgimtą tą meilę, kiekvienam yra brangi tėvynė, bet negalime tikrai ir išmintingai mylėti savo žemės, nežinodami jos praeigos ir istorijos. Tuo tarpu Lietuvui, nemokančiam svetimios kalbos, labai sunku pasipažinti su savo krašto praeiga iš knygų. Tiesa, jog daugel garsių ir garbingų vyrų padėjo nemažai darbo ir prakaito ištyrinėjimui Lietuvių veikalų, atrasdami čionai nesuskaitomus turtus poezijos. Ne vienas garsus poeta ieškojo sau įkvėpimo, skaitydamas darbus senovės Lietuvių. Bet visi tie vyrai buvo ar prašalaičiai, ar kartais ir mūsų broliai, bet kurie aplenkdami lietuvišką kalbą, rašė ar vokiškai, ar lenkiškai, ar kiteip. Kiek žinau, apie Lietuvių veikalus tikrai vienas Daukantas terašė lietuviškai (arba tikriau sakant, žemaitiškai), bet jo darbas tebėra lig šiol rankraštyje ir nedidis skaitlius žmonių tegali iš jo naudoti. Reikia dar žinoti, jog „Pasakojimai apie veikalus Lietuvių“, nors plačias ir kartais naujas paduoda žinias, vienok yra parašyti nepragmatiškai ir, tikriau sakant, yra medžiaga istorijai, bet ne pati istorija. Suprasdamas, kaip yra reikalinga Lietuvui žinoti savo istoriją, turėjau aš pasiimti už to darbo, nors jutau, jog jisai pareina mano išgales. Noras mano buvo geras, – supažinti savo brolius su jų praeiga ir parodyti Lietuviams, jog jų istorija yra verta pažinimo: bet ar pasiekiau savo užduotį, ne man sūdyti*. Atsitikimų išguldinėjime rūpinaus kiek galint prisitaikinti prie išgalių ir išmonės paprastų žmonių ir nelakioti aukštai; mokslo vyrai gal kada plačiau ir geriau aprašys mūsų tėvų veikalus ir akyliaus ištyrinės tamsias ir neaiškias vietas mūsų tėvynės istorijos.

Turiu ant galo dar pasakyti kelis žodžius, kurie nors mažą turi susirišimą su istorija, vienok tikiu, jog nebus be naudos čia padėti. Tėvynės meilė negali būti be Dievo meilės, taip jog žmogus, kurio nepajudina ančprigimtiniai jausmai, negali tikrai ir išmintingai mylėti savo tėvų žemės. Todėl klysta labai tos karštos jaunos galvos, kurios sako, jog Lietuviams užtenka vieno moksliško apšvietimo. Šviesos reikia, bet mokslas be religijos vienas dar neišaukština žmogaus, neįkvepia dorų ir aukštų jausmų, nepastiprina ir nepakelia nupuolusios dvasios, nesušildo užšalusios širdies. Patys tėvynės mylėtojai, jei išsižada tikros religijos, tai neturėdami po savimi tikro pamato, neužilgai nustoja ir meilės tėvų žemės, nes nemato tikros saulės, kuri duoda šilimą. Nenoriu pasakyti, jog mes turime tikėti dėl to tikrai, kad mūsų tėvynės geras to reikalauja, bet jog ir tuose dalykuose šventas tikėjimas yra mums lenta išgelbėjimo nuo paskandos. Taip tai suprasdamas mūsų žmonių reikalus, ne kiteip rašiau ir savo Apsakymus. Nežinau, kaip patiks Lietuviams mano tasai darbas; gal nekuriuos mano pažvalgos pasirodys netikusios, gal atsiras ir taip kur koksai paklydimas: kaip moku, taip šoku.

Įžanga

Visos giminės, kurios užgyveno šiandieną Europą, yra atėjusios iš Azijos; taip mums sako Šventas

---

* Sūdyti – vertinti, teisti. (Red.)

Raštas, taip rodo ir kalbų sulyginimas. Bet kuomet tos visos giminės atkeliavo į Europą, sunku ir negalima tikrai pasakyti. Lietuviai pirm savo atėjimo į Panemunį turėjo nekuri laiką skrajoti po kitas šalis; taip žinome, jog jie yra buvę apie Dnestro ir Dunojaus upes; nekuri liekanos ir dainos mums tai rodo:

Siuntė mane matušėlė
Į Dunojų vandenėlio.¹

Iš Ptolemėjo žemraščio galime matyti, jog jau II amžiuje po Kristaus užgimimo Lietuviai gyveno apie Nemuną ir Vyslą. Toliaus, jei Lietuviai tie patys Heruliai (girulei, gire), kaip nekuri mokytis² vyrai sako, tai jau V amžiuje Lietuviai, gyvendami prie Gintarų marės, turėjo būti garbingi ir garsūs, nes Teodorikas Didysis telkė juos prieš Germanus. Tos tai yra pirmutinės apie Lietuvius žinios ir labai tamsios. Kiek tiek aiškesnes žinias apie Lietuvius randame iš IX ir X amžių, kad Lietuvių pasvietį lanko Skandinavai ir kad į Lietuvą pradeda eiti misionieriai, kaip antai Vaitiekus, Bruno, norėdami Lietuvius apšviesti tikru krikščionišku tikėjimu.

Mūsų proseneliai, užsiėmę ar tai karionėmis, ar tai ūkiškais darbais, nesirūpino palikti savo vaikams aprašymų savo garsių darbų ir tikrai žiūrėjo, kaip eiti ristynėmis su meška, nudurti briedį, ar Vokiečiui su keščiu užnešti. Todėl pirmutines žinias apie Lietuvių darbus galime rasti tikrai prašalaičių raštuose, nes aplinkinių rašytojai, pasakodami apie anų gadynių veikalus, ne kartą pridėdavo kelis žodžius ir apie Lietuvius; bet būdami mums svetimi ir tankiai priešingi, daug prirašė nebūtų daiktų ant Lietuvių, anų gadynių atsitikimus ant savo naudos kartais perkreipė, pačius Lietuvių vardus³ savotiškai perdirbo taip, jog ir tikram mokslo vyrui sunku išrasti tiesą. Iš tų, tai nors ir neaiškių, ir trumpų žinių matome, jog gilioje senovėje Lietuviai buvo užgyvenę kur tai platesnį pasvietį negu mūsų gadynėje: jų šalis traukė nuo Vyslos iki už Dauguvos, nuo Baltųjų jūrių ligi Bugo upės; dabar daugumą rubežinių kraštų užgulė maskoliai ir vokiečiai, ir mums teatluko tikrai pati širdis senovės tėvų žemės.

UŽGYVENIMO VIETA. Lietuviai buvo užgyvenę kraštą, traškančiomis girėmis apaugusį, tarp kurių tviksojo versmės, balos ir ežerai; visas kraštas buvo gana tankiai išvagotas upėmis ir upeliais; miškai buvo taip tankūs ir didi, jog teisingai vadinosi neįžengiami; buvo girios, kurios nuo visuotinio tvano nebuvo mačiosios kirvio. Dar XVI amžiuje negalima buvo per miškus kelio išvesti: kad Žygimantas Augustas norėjo išmieruoti* Lietuvą, tai kamarninkai** negalėjo įlįsti nei su kirviu į girias. Per medžių tankumą žmonės negalėdavo gerų kelių išvesti, idant su arkliais važiuotų; paprastai žiemos laike užkinkydavo kudlotus šunis į rogutes ir tokiu būdu šep taip išlįsti per girias galėdavo; dar ir dabar žmonės vadina mažus kelius šuntakiais, nors jau užmiršo dėl ko. Lietuviai gyvendavo daugiausia paupiuose, nes upėmis ir žiemos laike sniegu ir ledu, ir vasarą su laivėmis buvo geresnis kelias

¹ Jog Lietuviai gyveno kanakados ties Dunojumi, rodo daugybė grynai lietuviškų vardų, kuriuos turėjo pirmuose prieš ir po Kristaus užgimimo amžiuose nekuri vietovės ir upės; jei pažvelgsime ant žemlapio, tai matome upes: Maris, Savus, Margus, Bassanius, Tyras, Naro (mūsų Nerys) ir vietoves: Atsidava, Ramidava, Naroną, Beržovia, Meldia, Kapidava, Akmonia, Mediae (medis), Thiagola, Varna ir t. t. (Basanavičiaus Žirgas ir vaikas). Kuomet ir kaip Lietuviai iš čia atėjo į Baltijos pamarį, lig šiolei istorija neišaiškino, galima tikrai sakyti, jog turėjo užgyventi dabartinės šalies pirm atėjimo į Europą Slavių ir Germanų, nes Lietuviai davė vardą Baltoms Marioms, kurį vardą paskui ir kitos tautos, paskiaus turbūt atėjusios, pasavino. Daug grynai lietuviškų vardų atrandame teipogi vakarinėje Europoje. K. A. Vysla (veislė), Skandinavija (skęsti), Gailai (galas), Siguria (lygūs), Pictones (piktas), Bituriges (bitis turis), Britanija (bristi). Gerai būtų, kad kalbų tyrėjai pasirūpintų apie išaiškinimą to dalyko. Taip visi šiandien istorikai pripažįsta, jog senovės vardas dabartinės upės Elba buvo Laba – lietuviškas. Jei Lietuvoje patys Heruliai ką išgriovė Romėnų imperiją ir užvaldė 476, tai jie turėjo skrajoti po visą Europą. Pirmas, kurs patarė, jog Heruliai tai Lietuviai, buvo ištikimas garsus istorikas Lelevelis; jis išveda Herulių vardą nuo „girulis“, t. y. girių gyventojas. Lelevelio ištikimybė istoriškuose daiktuose didi, todėl ir jo samprotavimą daugelis istorikų pripažino už teisingą. I. J. Kraševskis taip pat neabejoja, jog Heruliai tai Lietuvių proseneliai, bet patį Herulių vardą išveda ne nuo „girios“, tik nuo „girti“ (Litwa. Starożytnie dzieje. Warszawa, 1850 m.).

² Ypatingai Jokimas Lelevelis, „Rzut na Herule“.

³ Kas žino, kaip reikia vadinti, ar Mindaugas, Mendogas, Mindovs, Mintautas, ar kiteip.

* Išmieruoti – išmatuoti. (Red.)

** Kamarninkai – matininkai. (Red.)

susisiekimui tarp savęs; prie upės galėjo ir žuvis gauti. Giriose senovėje buvo daugybė paukščių ir žvėrių; todėl Lietuvis jau iš mažumos pratinos prie medžiojimo; šaudiklių mūsų proseneliai nežinojo: žvėris ar vilyčiomis*** iš seidoko**** nušaudavo, ar ragotinėmis parmaudavo. Didžiausieji kunigaikščiai, kaip ir menkiausieji ūkininkai, turėjo sau už linksmiausį užsiėmimą išeiti medžioti ant meškų, briedžių, taurų ir t. t.

LIETUVIŲ GIMINĖS ŠAKOS. Nors visi Lietuviai, apskritai sakant, nusimanė broliais esą, nors turėjo tą pačią religiją, būdą, papročius ir maždaug vieni kitiems suprantamą kalbą, vienok dar dalijos į 6 šakas pagal įvairių priežasčių.

a) Kur dabar teka Nemunas, Neris, Nevėžis, Dubysa, Šventoji ir kitos mažesnės upės, buvo širdis senovės Lietuvos; čia gyveno Lietuviai aukštaičiai ir žemaičiai; ta šalis dalijosi į daugybę sričių: Neroma, Peluzija, Sudavija, Deinava, Stavanė, Medininkai, Panemuniai, Šiauliai, Upytė ir kt. Tie Lietuviai per kelis šimtus metų kariavo su aplinkiniais neprieteliais***** ir, nors daug nelaimių nuo jų ištyrė, vienok ne tiktai nepasidavė jiems, bet dar patys daug svetimų kraštų užvaldė; jie tai buvo užkariavę pusę Gudijos ir ant ilgo laiko atrėmę veržimąsi Vokiečių į Saulėtekį; apie jų tai ypatingai darbus mes ir pasakosime.

b) c) d) Į žiemius nuo Vidurinių Lietuvių gyveno jų broliai: Lietgaliai, Žemgaliai ir Kuršininkai; upės tenai tekėjo: Venta, Šventoji, Lielupė, Dauguva ir kt.: buvo tai dabartinių Latvių ir Estų žemė. Tie Lietuvių broliai, neturėdami tvirtos Vienybės tarp savęs ir Vokiečių prispausti, neilgai tegalėjo išturėti ir ginties. Visų pirmu papuolė į Vokiečių rankas Lietgaliai; jau XII amžiuje Vokiečiai uždėjo ant jų vergybės jungą; ilgiaus laikės Žemgaliai, bet ir tiems pradžioje XIV amžiaus Vokiečiai užsisėdo ant sprando. Ant galo Kuršininkai, kurie labai buvo ant marių garsingi ir kurie irklaudami su savo laivėmis užpuldinėdavo pakeleivius, ir tie matydami, jog nuo Vokiečių neatsigins, vieni pasidavė, kiti su viduriniais Lietuviais susivienijo.

e) Į pietus nuo Lietuvių pasviečio vidurio gyveno Juodvyžiai; per jų kraštą tekėjo upės: Bugas, Nareva, Tripentė ir pradžia Nemuno; rubežiavo* su Mazūrais, Prūsais ir Drevlianais; jų kraštas turėjo trikampio išvaizdą, kurio smailiasis galas siekė Volynijos. Gudų ir Lenkų rašytojai, pasakodami apie Juodvyžius, rašo, jog jie buvo neapsakomai drąsūs ir naršūs, nebijojo visai smerčio ir kad su kuo kariavo, tai turėjo ar pergalėti, ar atgulti ant vietos, bet niekad nebėgo iš kovos. Visa jų nelaimė buvo, kad neturėjo tarp savęs vienybės. Danielius Romanovyčė Galiekis su Konradu, Mazūrų kunigaikščiu, keletą kartų susibaudę ėjo ant Juodvyžių ir daugybę jų išnaikino. Nuo to laiko per savo didį narsumą, nesibaigiančias kares ir tankų badą, pamažu visi lig vieno išnyko, o jų kraštą užgyveno kitos giminės; kokia jų buvo kalba, kokie papročiai, sunku dabar žinoti; tasai jų kraštas paskui vadinos Podlachija.

f) Šešta šaka Lietuvių giminės į vakarus buvo Prūsai, jų kraštas, vadinamas Parusys, tarp Baltųjų jūrių, Vyslos ir Narevo dalijos į kelias sritis, kaip antai: Pamedžionys, pačiame Pavyslyje Pagezionija, Varmija, Galindija (su Mazūrais rubežiavo), Notangija, Bartija, Nadruva, Sembija, Šlavija ir Sūdavija; visos tos sritys dar dalijos į mažas pavietes, kurias valdė tėvūnas. Per Parusį tekėjo upės: Sirgunė, Drevenė, Osa, Pragaras ir dešinė pusė Vyslos. Rubežiaudami su vakarine Europa ir susisiekdami su daugiau apšviestomis giminėmis, Prūsai buvo šviesesni ir gudresni už kitus savo brolius. Čia daugiausia išsikerėjo stabmeldiškas tikėjimas, čionai buvo ir garbingiausės žinyčios. Gilioje senovėje Prūsai dalijos į 12 kartų. Į Parusį tai ir pirmieji misionieriai ėjo apskakinėti krikščionišką tikėjimą, tarp kurių buvo viršiaus paminėti šv. Vaitiekus ir šv. Bruno; abudu buvo nužudyti ir paliko šventu.

TIKĖJIMAS. Kiekvienas žmogus turi savo širdyje įgimtą nuomonę apie Aukščiausį šios pasaulės Sutvertoją. Veltui išvaikšiotumime visas šalis, nerasime niekur tokios giminės, kuri negarbintų kokių nors būdu pasaulės Sutvertėjo. Kad žmonės po visuotinio tvano išvaikščiojo į visas šalis, pradėjo

*** Vilyčia – strėlė. (Red.)

**** Seidokas – strėlių ar akmenų svaidomasis lankas, kilpinis; makštis strėlėms laikyti, strėlinė. (Red.)

***** Neprieteliai – priešai, nedraugai. (Red.)

* Rubežiuoti – ribotis. (Red.)

pamažu užmiršti apie tikrą Dievą ir Jo vietoje ėmė garbinti sutvertus daiktus: saulę, žvaigždes, gyvulius, girias, upes ir t. t. Statė iš medžio ar kitos padarinės dievaičių paveikslus arba stabus, todėl ir jų toksai tikėjimas vadinos stabmeldiškas. Pirm Jėzaus Kristaus atėjimo tikrai Žydų giminė tepažino vieną tikrą Dievą, kitos gi svieto giminės skrajojo tamsybėse.

Teip pat ir Lietuviai, užmiršę apie vieną tikrą Dievą, garbino daug svetimų dievų ir degino jiems aukas, arba apieras.

Lituviai samprotavo visą pasaulę kilus iš šilimos, todėl tai šaltis – smertis, šilima – gyvybė; todėl ir aukščiausį savo dievaitį vadino Perkūnu arba Perūnu, kursai būk išperėjęs regimą pasaulę. Jis vadinos įvairiais vardais: Promžius, kaipo prieš amžius buvęs; Santvaras, kaipo pasaulės sutvertojas; Aukapirmas, kuriam pirmiausias aukas deginti išpuolė ir t. t. Mūsų prašalaičiai, nesuprasdami gerai senolių Lietuvių tikėjimo, mislijo**, jog tai vis kitsai dievaitis; todėl jiems pasirodė, būk Lietuviai turėję nesuskaitomą dievų daugybę. Perkūnas, pagal Lietuvių nuomonės, buvo amžiaus vyras, drąsaus veido; barzda jam garbanuota, ant galvos liepsnos tvaskėjo, rankose turėjo vilyčias ir užpykęs kartais, baldydamas danguje, laidė savo vilyčias, tai yra mėtė žaibus. Jam buvo pašvęstas ažuolas.

Antras dievaitis vadinos Patrimpas; buvęs tai grakštus jaunikaitis, jo galva varpų vainiku apskleista, linksmo veido; dievaitis pavasario, laimės, pakajaus***, brandos ir gausumo davėjas, globėjas gyvulių ir javų. Ant aukos, arba apieros, jam degindavo javų pėdus, gintarą, vašką, mirą; ant jo garbės laikė didžiame inde žaltį, kurį žyniai, anų gadynių kunigai, lakindavo pienu ir gulindavo varpose. Kad vyriausis kunigas rengės aukauti dievaičiui Patrimpui, tai tris dienas gavėjo, ant plikos žemės gulėdamas ir smilkalus į šventą ugnį mėčiodamas.

Tretysis dievaitis buvo išblyškęs, į numirėlį panašus rūsto veido senis; jo barzda buvo nutysusi ir išdrikusi, galva baltu nuometu apgobta; jį vadino įvairiais vardais: Giltinė, Pikuolius, Pragaras, Kipšas, Velnias ir kt.; tankiausiai buvo vadinamas Pikuoliu, nes dievaitis buvo piktas, kurio nuogąstavo ir bijojo visi, jam nešė aukas iš kraują, idant kaip norint numaldytų jo rūstybę. Tie trys dievaičiai buvo visų vyriausieji, bet dar buvo ir žemesnieji dievaičiai, kurių ne tiek privengė ir kurie būk turėję mažesnę galią ant žmogaus; kaip antai: karių dievaitis – Kovas, malonės deivė – Milda⁴, miškų deivė – Lazdona, laimės deivė – Laumė arba dievaitis Kaukas ir t. t.

Lietuvių mitologija tuo svarių daiktu atsiskiria nuo Graikų ir Romėnų mitologijos, jog Lietuviai dievaičiai nepačiavos tarp savęs ir neturėjo meiliškų susisiekimų su žmonėmis. Pasistebėtinas daiktas, jog Lietuviai, kaip sako Daukantas, gilioje senovėje neturėjo savo žinyčiose padarytų dievaičių stabų arba paveikslų; tikrai nuo XII amžiaus pradeda pas jų atsirasti stabai, kad pradeda geriaus įsipažinti su kitomis giminėmis, ypatingai su Vokiečiais. Ne tikrai savo dievaičius garbino Lietuviai, bet ir nekurias girias ažuolynes už šventas skaitė; niekam nedaleista buvo į jas įeiti nei medžių pakirsti⁵.

Jau gilioje senovėje atrandame pas Lietuvius nuomonę apie antrą gyvenimą: jog žmogus mirdamas nepasibaigęs visiškai, bet kūnui mirus, dūšia jo einanti kur ten į laimingesnio gyvenimo aukštybes, ten žmonės esą tuo, kuo buvo gyvendami ant šio svieto, linksminas, saldų midų gerdami, baltus drabužius nešiodami, plačiose lovose gulėdami. Padori žmonės, pagal jų nuomonės, stačiai sulig palaidojimu ėjo į dangų, bet kurie piktai, nedorai elgės ant žemės, tiems mirus, dūšios jų ėjusios į gyvulių kūnus, į medžius, ežerus, upes, kentėdamos badą ir neturtą; vaikščiodamos naktimis, galėjusios apsireikšti gentims ir svetimiems, palikdamos kokį nors ženklą ar žymę, ar tai įkirsdamos į slenkstį ar į vartus, ar tai daiktą, su savimi palaidotą, pamesdamos kur ant tako. Burtininkai būk suprasdavo, ko dūšia nuo gyvųjų reikalauja. Labai nedorų žmonių, nuožmių, kraujagerių, bedievių dūšios ėjusios į pragarą, kur joms raganos žarnas tąsiusios. Į dangų reikėjo ir padoriems rėplioti per labai aukštą ir žiaurų kalną; todėl, kad lengvesniai tenai partektų, augindami numirėlius, mėčiojo į

** Mislyti – manyti, galvoti. (Red.)

*** Pakajus – taika, ramybė. (Red.)

⁴ Ar tikrai ne „Mileta“? (Pas. išdavėjo.)

⁵ Čia reikia stebėtis, ne juokties, žiūrint į tokią mūsų senolių išmintį, kurie geriaus už mus mokėjo apsieiti su giriomis ir nenaikino jų teip kaip mūsų gadynėje, kad vienas už kito kerta ir parsamdo miškus, neatmindami ant kitos dienos, kad to reikės gali būti labai gailėtis.

ugnj meškos ar lūšies nagus; kiti prieš smertį patys nepjaustė savo nagų ir augino, kad turėtų kaip įsikibti, lipdami į aukštybes. Pakalnyje gulėjęs baisus smakas, kursai nedorus ir piktadarius, ateinančius prie to kalno, svaidęs šalyn uodegos galu, kaip rudens viesulas, lapus pagavęs.

Mirus kam tuojaus susirinkdavo gentys ir aplinkiniai kaimynai ir raudodavo, sakydami: „ule, ule, ko numirei, ar neturėjai greito žirgo? ule, ule, ko numirei, ar neturėjai gero ginklo, turtingų namų, plačios giminės?“ Turtingesnieji samdydavo dar tam tyčiomis senas bobas verkėjas, „kurios už užmokesnį verkdavo, lašindamos ašaras į indą. Po kelių dienų numirėlį vežė deginti ant malkinės, nes į žemę nekasė kaip dabar. Vyrai, jodami ant žirgų iš šalių, švaistė su kardais, būk atgindami nuo numirėlio piktas dvasias; drauge su numirėliu degino ir jo užsiėmimo įrankius arba padargas; taip su kareivių degino kartu vylyčias, kardą, saidoką, skydą ir mylimiausį žirgą; darbininkui šalip dėjo kirvį; dailidei – kaltą, gražtą, moteriškėms – varpstę ir kuodelį, mislydami, jog ir po smerčio reikės atlikti tą patį darbą. Kad kūnas ant malkinės degė, žmonės dūšaudami šaukė: „eik, varguoli, į antrą gyvenimą daug laimingesnį, kur ne tu Vokiečiams, bet tau Vokiečiai vergaus.“ Sudeginę kūną, pelenus į puodą supildavo ir ant tos vietos sukasdavo žemes; kuo garsesnis ir garbingesnis buvo nabaštikas*, tuo aukštesnį supildavo kalną jo atminimui; daug yra dar šiandieną tokių sukastų kalnelių, vadinamų ar paprastai piliakalniais, ar numirėlių vardu, kaip antai: Palemono kalnas, Birutės kalnas ir kt. Kūnui ant malkinės degant, vaideliotai giedojo giesmes, apskatinėdami nabaštiko darbus, gyvenimą ir garbę.

ŽINYCIOS. Lietuviai turėjo žinyčias, kur maldavo savo dievus, degindami aukas ant aukurų. Žinyčių pas Lietuvių buvo ne viena – Rumava⁶, kur iš visų kraštų plūdo žmonės teirauties savo reikaluose, klausdami dievų per kunigus. Ta žinyčia buvo Parusyje, didžiojoje lygumoje, pagiryje; ten stovėjo aukštas ir drūtas ąžuolas, žiemą ir vasarą žalias. Vokiečiai 1250 metuose užplūdę iš pamato išgriovė tą žinyčią. Rodos, į tos žinyčios vietą Lietuviai įkūrė kitą naują Dubysos ir Nemuno santakyje, kur dabar Seredžius stovi. Dar garsi buvo Vilniaus žinyčia, kuri stovėjo ant tos vietos, kame dabar Šv. Stanislovo katedra; regis, Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Šventragio 1265 metuose įkurta. Prieš patį krikščioniško tikėjimo įvedimą tarp Žemaičių visų garsingiausioji žinyčia buvo ant Dubysos krantos, kur dabar Betygala stovi. Ten mirė ir paskutinis Kūrėjų Kūrėjas Gintautas, kaip rodo J. M. Vyskupas Valančauskis. Daug dar buvo vietų, kur mažesnės žinyčios buvo, kur šėtruose dievaičiai stovėjo ir ant aukurų ugnis degė; taip, kur dabar yra Raseiniai, Dievaltava⁷, ant Šatrijos kalno, Palangos giriose, – vis tai buvo stabmeldžiams Lietuviams šv. vietos. Pačią ugnį skaitė už šventą, ir dabar dar sakoma yra, jei kieno kas sudegę: „jį šventa ugnelė aplankė.“

DVASIŠKI VADOVAI. Lietuviai turėjo savo dvasiškus vadovus, arba kunigus, kuriuos pagal įvairių užsiėmimų įvairiais vardais vadino: vaideliotais, žyniais, burtininkais, žavėtininkais, žygovais, tilusonėmis, ligusonėmis ir kt. Visų vyriausis vadinos Kūrėjų Kūrėjas, kursai visus valdė ir kursai būk kalbėjęs su dievais; ne tik tai visi Lietuviai jo priklausę, bet ir aplinkinės giminės, kaip antai Krivičiai,ėjo prie jo dievų valios jautoties ir vadino jį „biely car“, nes buvo baltu rūbu apsitaręs, su balta barzda ir žilais plaukais. Visų doriausis ir išmintingiausias vyras, 70–80 metų turįs, tegalėjo būti Kūrėjų Kūrėjas. Jisai labai retai svietui tesirodė, ir kas nors kartą gavo jį pamatyti, didžiavos tuo prieš kitus. Siųsdamas kokį nors įsakymą per žemesnius kunigus žygovus, įduodavo kreivą lazdą – valdžios ženklą; tokio jo įsakymo turėjo kiekvienas klausyti. Jo rūmai buvo dešinėje žinyčios pusėje. Per išėigines ir iškilmingas šv., svietui susirinkus, pats Kūrėjų Kūrėjas aukavo arba apieras degino, baltais lig žemės ilgais rūbais apsitaręs, su trainaitiška kepure, ant kurios viršaus aukso burbulas spindėjo. Jam aukaujant žemesnieji kunigai aplinkui tarnavo, o kad aukų dūmai kilo į viršų, vaideliotai sustoję sutartines giedojo ir į trimitus pūtė; kiti kanklėmis kankino; svietas susirinkęs iš tolo dūsavo. Vis tai paprastai išrinkdavo aiškią ir giedrą dieną. Kūrėjų Kūrėjas turėjo ne tik dvasišką valdžią, bet žiloje

* Nabaštikas – numirėlis, velionis. (Red.)

⁶ Rumava yra grynai lietuviškos kilmės žodis ir reiškia daug rūmų, todėl atbulai ir rikliai samprotauja tie, kurie nori tą žinyčios vardą išvėsti iš Roma-nova.

⁷ Lietuviai tą vietą vadina ne „Dievaltava“, bet „Geltuva“ (Prier. išdavėjo).

senovėje ir ūkišką.

Žemesnieji kunigai vadinos, kaip viršiaus priminiau, įvairiais vardais, vieni mokino žmones padoriai elgties, kiti, vadinami vaideliotai, vaikščiodami pakiemiais giedodavo apie garsingus pranokėjų darbus, apie garbingas mūsų tėvų su neprieteliais kariones, apie senovės galdynės atsitikimus; kiti vėl buvo prie kurstymo šventos ugnies, idant niekados neužgestų ir teip toliaus.

Patys žmonės rinko sau į kunigus, kurį matė gudresnį ir išmintingesnį esant; kunigu tegalėjo būti našlys ar bevaikis, jau amžiaus vyras. Buvo ir moteriškos kunigais: našlės ar netekėjusios mergaitės; jos turėjo būti prie žinyčių ir kurstyti šventą ugnį. Birutė, kurią paskui Didis Kunigaikštis Keistutis paėmė už pačią, buvo buvusi vaidelytė. Tos vaidelytės už visų pirmiausių įstatymą turėjo saugoti ir užlaikyti nekaltybę; jei kuri tą įstatymą peržengė, gyva buvo deginama.

ŪKIŠKA VYRESNYBĖ. Iš pradžios pas Lietuvius nebuvo nė jokios ūkiškos vyresnybės: tie patys kunigai ir mokė dvasiškus dalykus, ir tiesą tarp žmonių darė, ir savo rankose ūkišką valdžią turėjo. Tik tai paskui, kad ant Lietuvos pradėjo užplūsti atėjūnai ir neprieteliai, vargindami žmones duoklėmis ir plėšimais, Lietuviai pasijuto, jog be ūkiškų vadovų nieko neveiks. Tuokart kareiviams kilo, kad reikėjo traukti prieš neprietelius, kareiviai kėlė tarp savęs visų narsiausį ir kantriausį vyrą, kurį vadino karvedžiu. Aprinkę karvedį ir iškėlę ant pečių⁸ nešiojo jį po kareivių rindas*, rodydami, ko reikia klausyti. Pasibaigus karionei, tasai karvedys vėl palikdavo tuo, kuo buvo pirmu, ir kunigai vėl vieni patys valdydavo žmones. Bet kad karionės kilo be perstojo, tie karvedžiai pradėjo įsigriebti į didesnę valdžią ir kartais pasibaigus kareiviams ūkiškos valdžios nepaleisdavo iš savo rankų; iš tų tai karvedžių paskui pastojo kunigaikščiai; bet ir jie neilgai turėjo vienodą valdžią: gudresnis ir drąsesnis paprastai ėmė viršų ant kitų, ir tie turėjo jo klausyti. Tokiu būdu Lietuviai pamažu pradėjo susieiti į vienybę ir viršiausias iš visų Lietuvos kunigaikščių vadinos Didžiu Kunigaikščiu. Jisai prie savęs turėjo kitus kunigaikščius, su kuriais didžiame reikale teiravosi. Tie kunigaikščiai, didieji vadinami, gyveno iš pradžios Gurgamuose, Kernavėje, paskui Trakuose, ant galo sostapilė buvo perkelta į Vilnių.

Kaip viršiaus matėme, Lietuva jau gilioje senovėje dalijosi į sritis, o tos sritys į pavietes. Kad tos pavietės turėjo būti labai mažos, iš to galime suprasti, jog visuose Žemaičiuose jų buvo daugiau neką 20. Kiekvienoje pavietėje buvo vyresniuojų tėvūnas ir karužasis: tėvūnas su keliais žemlioniomis tiesą darė savo pavietės gyventojams, o karužasis turėjo papartį, arba vėliavą, ir surašymą visų karės vyrų, kuriuos kilo kareiviams suvadindavo. Paskesniuose laikuose vadino pavietes iš gudiško valsčiais arba starastijomis.

PILĖS IR MIESTAI. Senų senovėje Lietuviai pilių neturėjo, nes neižengiamos girios buvo geriausiu apgynėju mūsų pranokėjų. Visų pirmu Žvėdai, lankydami Žemaičių pasvietį ir norėdami užvaldyti, statė dėl savęs pamariais pilies. Nuo jų prisiziūrėję, patys Lietuviai pradeda pilti pilies tarpgiriuose, ant kalnų ir upių vingiuose. Ypatingai daug tų pilių buvo Lietuvos vakaruose ir žiemiuose prieš Vokiečius, su kuriais Lietuviai kariavo kelis šimtus metų be perstojo; dabar dar kartais atsitinka matyti senovės pilių griovus. Apnikus neprieteliams kokią apygardą, aplinkiniai žmonės skubėjo pasislėpti į pilę, sunešdami tenai visus savo turtus ir užsirakinę gynėsi nuo neprietelių. Kad kartais vyrams į karę išėjus užpuoldavo neprieteliai, tai pačios moteriškos užsirakinusios tose pilėse gynėsi, kaip tai atsitiko 1276 metuose, kad Vokiečiai, Gudai ir Totoriai užpuolė Naujapilę.

Teip pat Lietuviai mažne lig XIII amžiaus neturėjo miesto; tolimesniuose laikuose Lietuviai išmoko statyti miestus, kad pradėjo eiti į didesnę pažintį su prašalaičiais. Pirmieji ir visų seniausieji Lietuvos miestai yra: Kaunas, Ukmergė, Jurbarkas, Grodna (Gardėnai), Ariogala. Didesnieji miestai teip pat turėjo pylimų ginties.

KARIONĖS. Artimiausiu ir mylimiausiu Lietuvos draugu buvo žirgas; ir šiandieną dar jaunuomenė turi didį prisirišimą prie žirgelių juodbėrėlio, todėl yra sakoma: „ko nuliūdai, ar ne žirgą pardavei?“

⁸ Iš to gali būti ir kilo pas Lietuvius paprotys: dienoje kieno užgimimo arba varduvių pakylėti į aukštą.

* Rindos – eilės. (Red.)

Žemaičių arklių veislė buvo garsi visur aplinkui savo dailumu, greitumu, tvirtumu ir stiprumu. Traukdami į karę, Lietuviai aprišdavo žirgą plaušomis, idant nuo šalčio ir darganų nenustiptų. Senovėje jodinėdavo be balno ir kilpų, bet teip tvirtai sėdėdavo ant žirgo, jog nukirtus Lietuviai galvą, dar keletą varsnų pajodavo ant arklio.

Kareivis ėjo į karę meškiniu ar briediniu kailiu apsimovęs, žvėrio galvą užvožęs ant savo galvos, o kartais tarp briedžio ar tauro ragų žirgo uodegą užkišęs; todėl nėra ko stebėtis, jei Vokietis, užmatęs teip apsidariusį Lietuvį, smuko šalin iš tolo, mislydamas jog tai piktybė, ne žmogus ant arklio. Susijuosdavo kareivis su šikšnos diržu, su grandėmis arba sagtėmis, sieksinį kardą ir kalaviją prie šono priveržęs, vienoje rankoje turėdamas kestinę raguotinę, antroje pailguotinai apvalų (apskritą) skydą, ar tai iš medžio ištašytą, ar iš žilvičių nupintą, pentinai jam buvo mažką ne uolektiniai; seidoką, vilyčias ir kirvį už pečių užkabinęs, skraidė ant žirgo kaip paukštis, neprietelių žvalgydamasis. Traukdami į karę, ėmė paprastai džiovintą mėsą ir žalius burokų lapus. Karės žygius tankiausiai žiemos laike atlikdavo, kad raitą žmogų kelia per versmes ir upes. Jei atsitikdavo kariumenei vasaros laike kur per upes persikelti, tai pėstieji sustodavo ant taurų kailių, o raitieji į arklio uodegą ranką įrišę plaukte perplaukdavo.

Retai kariavo po kelias dešimtis tūkstančių vyrų; tankiausiai po keletą šimtų vyrų susibaudę, ėjo sveltimas šalis lankyti ir gėrybių prisiplėšti, ir mažas jų būrelis buvo nuogaštavimu aplinkiniams. Lietuvų kariumenė dalijos į karužystes; kiekviena karužystė turėjo savo papartį, arba vėliavą, ir savo viršininkus (karužasis, šimtininkai ir dešimtininkai).

Kad reikėjo traukti prieš neprietelius, šiaip rinkos Lietuvų kariumenę. Vadovas ar karužasis pjovė ožį, šlapino jo kraujuose vilyčią ir kartu su apdegusiu medgaliu siuntė per žmones nuo vienu namų lig kitų; buvo tai ženklas, jog kurs nepribus į kareivių susirinkimą, bus pakorotas* ugnimi ir smerčiu. Kartais rinko kareivius, skambindami varpais ar trimitus į keturias šalis pūsdami. Tolimesniame laike, rodos, buvo siunčiamas paprastai teip vadinamas šauklys, kursai jodinėdamas per žmones, baudė vyrus į karę. Jei neprieteliai įsigrūdavo į Lietuvą, tai žmonės, parubežyje gyvenę, pasijutę neprieteliams užpuolus, degė ant kalnų didžią ugnį, kad tolimesnieji gyventojai, matydami gaisrą, sergėtus ir slėptus nuo neprietelių.

Traukdami į karę, Lietuviai teiravos ir klausė žynių kunigų, kad apreikštų dievų valią. Jei einant Lietuvų kariumenei į karę, pasergėjo, kad iš užrubežiaus į Lietuvą lėkė erelis, karvelis (balandis), kranklys (juodvarnis) ar gervė, buvo tai ženklas, jog karė pasives gerai, bet jei briedis, lūšis, žiurkė, ligotas žmogus ar moteriškė ant kelio pasipainiojo, buvo tai negeras ženklas ir pranašavo nelaimę.

Pėstieji kareiviai besitartinant neprieteliui laidė medžio stripinius ar akmenis, tiktai paskui teprasimanė Lietuviai geležį dėvėti, kad pradėjo prisiziūrėti nuo Vokiečių. Stodavo į kovą būriais išsiskaidę: kad vieni priešais užpuldavo, kiti tuo tarpu, iš tolo svaidydami vilyčias, iš užpakalio šurmuliavo, o supūtę trimitus visi bežiūrint išnykdavo, idant vėl iš netyčių užpulti; neprietelis nežinojo, iš kurios pusės vėl jie pasirodys, todėl ginklais apsikabinę darganose ir speiguose turėjo sargauti, kad iš netyčių vėl neužpultų.

Jei kuomet krito karėje karvedys, tai į jo vietą skyrė kitą, o aną sudeginę ant malkinės, sukasdavo aukštus kapus. Vietą, kur buvo kova, laikė garbėje ir akmenimis aptverdavo; dabar tas vietas žmonės paprastai vadina „milžinų kapais“. Jei Lietuviai grįžo namon prisiplėšę daug gėrybių, tai tą grobį skyrė į tris dalis: viena ėjo dievams ant aukos ir kunigams, antra kareiviams, o trečia karvedžiui.

Ginklai pėsčiųjų iš pradžių buvo rendėtiniai* brūkliai, o raitųjų taurų ragais apmaustytos kestės**, nuo ko ragotinėmis buvo vadinamos; paskui pas Lietuvų prasideda atsirasti kalavijos, abiem pusėm kertamos, kardai, geležiniai kirviai ir t. t., su skydu dangstės nuo neprietelių, idant vilyčia neparvertų.

PREKYBA. Jei Lietuviai jau prieš Kristaus užgimimą gyveno prie Baltųjų jurių, kaip nekurie rašytojai sako, tai jie turėjo prekiauti jau su Penicijonais, kurie lankydavo tą pasvietį, rinkdami gintarą. Paskui buvo plati prekyba su Graikais ir Romėnais, kurie atirklaudavo mariomis ant laivių.

---

* Pakorotas – nubaustas. (Red.)

* Rendėtinis – rantytas. (Red.)

** Kestė – kartis, smaigas; ieties kotas. (Red.)

Viduramžiuose Lietuviai pradeda prekiauti su Žuvėdais, nuo kurių gauna geležį, varį ir druską.

Garsiausios prekybos vietovės prie marių buvo: Klaipėda, Liepoja, Venta ir kt. Nuo XIII amžiaus prekyba ant marių pradėjo mažėti, nes Vokiečiai apgulė tas vietas ir, įgavę jas į savo nagus, atstūmė Lietuvius nuo marių. Tuokart prasideda didesnė prekyba žemės keliais su Maskoliais, Lenkais ir Totoriais.

Ypatingai didis Lietuvos kunigaikštis Vytautas rūpinosi apie prekybos praplatinimą; todėl jisai davė nekuriems miestams ypatingus įstatymus, Magdeburijomis vadinamus, idant patys miestai rėdytų*** ir steigtų, kas gali padidinti prekybą. Paprastai Lietuviai leido į svetimą šalį gintarą, javus, vašką, apynius, sakus, degutą, meškų, lūšių, briedžių, taurų, bebrų, sabalų, kiaunių, ūdrų kailius ir t. t. Daugiausia Lietuviai siūsdavo į svetimą šalį medaus ir vaško. Dar 1540 m. visoje pasaulyje nebuvo tiek balto medaus kaip Žemaičiuose; mažką ne kiekvienas ūkininkas turėjo po kelis bičių kelmų arba avilių šimtus.

NAMŲ GYVENIMAS. Mūsų prabočiai gyveno paprastai vienkiemiais arba viensėdžiais, kad aplinkinių šunų balsas būtų girdėti. Tiktai Žygimantas Augustas, norėdamas įvesti baudžią, nuo 1562 m. liepė žmonėms gyventi sodžiuose arba kaimuose.

Namai buvo ketvirtainiai pailgi, su skliautais; į pietus buvo didžiosios durys, per kurias su vežimu galima buvo įvažiuoti, nuo rytų pusės buvo mažosios durys, o šalyje jų langelis šviesai iškirstas. Viduryje aslos buvo duobė, kur kūrenos ugnis, ten valgius virė ir vaikai sutūpę aplinkui šildė; pas vargšų ir neturtėlių kitoje namų pusėje stovėjo gyvuliai. Buvo dar kamara indams ir kitiems baldams sukrauti; tenai stovėjo ir garnos dėl malimo. Turtingesnieji ūkininkai turėjo dar seklyčią arba svetlyčią, kur svečius vaišino, jinai buvo paprastai šalta ir nekūrenama; paskui atsirado pečiai, bet buvo kūrenami iš lauko.

Norėdami vakaroti, statė žibintą, į kurį įkišdavo sausų beržų šakalius. Moteriškės verpė, vyrai virves vijo, tinklus mezgė žuvims žvejoti ar žvėrimis gaudyti, maži vilnas kedeno, plunksnas plėšė, seniukai pasakodavo apie senovės gadyne, apie kares ir garsius vadovus. Kaminų trobose nebuvo ir pilna troba priedavo dūmų, todėl lubose buvo kiaurinė arba aukštinis, kurį atidarius, dūmai išeidavo. Pasieniais buvo platūs suolai, kur galvas sudūrę gulėdavo. Pirtį kiekvienas turėdavo savo ir svetį visų pirma vedė į pirtį. Kur tiktai jauna mergaitė namuose buvo, tenai žaliavo darželis su rūtomis ir lelįjomis.

Apdaras senovės Lietuvių maždaug buvo toksai, kaip lig šiol nekurie seni žmonės nešioja: milinė sermėga žemiaus kelių; ūdrinė, barsukinė ar lapinė kepurė; ant kojų tankiausiai vyžinos, nes batus, tiktai į karę eidami, tedėvėjo; apsijuosę plačiu briediniu diržu, ant kurio vario sagtys spindėjo, kelinės milinės lig kelių apvaromis apvyturuotos. Vasarą arė ir pjovė vienmarškiniai. Mergaitės, nuotakos ir moteriškės plaukus pynė į bizas, arba kasas, ir ant galvos raizgė, arba supintas kaspinais užpakalyje nuleistas dėvėjo. Žmonos ir našlės baltais nuometais mandagiai savo galvas rutuliavo ir todėl „baltomis galvomis“ buvo vadinamos. Jos nešiojo milines sermėgas mažką ilgesnes už vyrų, juodus arba margus sijonus, avalynę tokią pat, kaip yra vyžas.

Vyrai vieni dieną ir naktį su meškomis ir vilkais grūmė, kiti ežeruose su tinklais žvejojo. Jaunuomenė taip pat nelepinos ir neslinkiavo, bet nuo jaunų dienų į vargus pratinos: basi, puspliki, lyjant ir sniegtant į pastogę nelindo, bet per pusnis brisdami ir dainuodami keliavo, kur tėvai siuntė, pratinos medžioti, meškas smaugti ir briedį paristi, to tiktai geisdami, kad būtų vadinami vyrais, ne vaikais. Pavasarį bėginėdami palangiais vilyčias drožė, saidokus dirbo, pratindamies į karę; didesni paaugę mokinos nuo tėvų, kaip mešką ar šerną vienu bloškimu nudžiauti; tinginio mažo ir didžio neapkentė; pačios moteriškės buvo pripratusios prie visokių darbų ir ne kartą didžiame reikale stojo kartu su vyrais į kovą arba mūšį.

Kaip karėje Lietuviai buvo narsūs, nuožmūs ir baisūs, taip namuose, priimdami pakeleivį, buvo jaukūs ir malonūs, vaišindami svetį su didžia žmonyste ir gera širdimi. Padorumą ir gražų pasielgimą

*** Rėdytis – tvarkytis; vadovauti. (Red.)

užlaikė ne tiktai apdare, bet ir kalboje. Senuose amžiuose Lietuviai, kaip vyrai, taip ir moterys, nepačiovos pirm 30 metų; laikė po kelias guļoves, bet viena buvo vyriausia, vadinama žmona. Lietuvis visados linksmas ir smagus, keliaudamas ar dirbdamas dainuoja ar niūniuoja, nuvargęs ir rūpestingas nepameta savo linksmo veido, niūniuoja ir tada, tarsi žadindamas širdyje geresnę ir laimingesnę ateitį.

Nei viena tauta neturi tiek giesmių ir dainų kaip Lietuviai: visas gyvenimas, visi darbai ir atsitikimai atranda tenai vietą kaip kokiam atspindyje (zelkoryje*). Didžiausias Vokiečių poeta Gėtė vadina Lietuvos dainas poezijos perlu. Tiktai negalima atsigailėti, jog tų giesmių ir dainų lig mūsų dienų nei neatlikta, nes mažką ne visos dainos apie senovės gadyne, kares ir tikėjimą užsimiršo; atliko ir užsilaike tiktai dainos iš paprasto kasdieninio gyvenimo. Mūsų tiktai gadyne Daukantas, Stanevičius ir ypatingai du broliu Jonas ir kunigas Antanas Juškos nemažą įgijo garbę, rankiodami žmonių dainas, pasakas ir mįsles. Lietuvos linksmybės įrankiai buvo ilgos, iš trijų skilčių sudėtos, apvalaus medžio triūbos, truputį pakumpusios per pusanro sieksnio ilgio, tošimis apvyniotos, kurias trimitais vadino. Tomis triūbomis skatino kareivius į kovą eiti; tuos trimitus pūtė, dievams aukas degindami; su tomis triūbomis ir nabaštikus laidodavo. Kartais vieni pūtė trimitus, o kiti atlieptinai dainavo suėjimuose; vadinos tai „sutartinės“. Dar XIX amžiaus pradžioje buvo tos sutartinės, bet paskui išnyko, kad Lietuviai griebės prie kitų svetimų įrankių, kaip tai smuiko, armonikos, klarnetų ir t. t. Tų trimitų balsas buvo graudžiai malonus, daugiau rūstus nekaip linksmas; buvo dar kanklės, panašios į cimbolus su geležinėmis ir varinėmis stygomis.

Priešistoriški pasakojimai

Kiekvienos tautos istorijos pradžia yra tamsi ir klaidinga. Kiekviena tauta turi savo pasakiškus pasakojimus apie senovės gadyne, kuriuose jei yra nors kiek tiesos, tai gal dešimta tiktai dalis. Nemaž yra tokių vardų, kurie užsilaike tiktai padavimuose, bet apie kuriuos raštai nieko mums nesako; tokie tai yra: Alkis, Nemunas, Vaidevutis, Kernius, Kukavaitis, Palemonas, Barkus ir daugybė kitų. Kitos giminės tokius pasakiškus vyrus vadina pusdieviais, Lietuviai gi viršaičiais ir šventbroliais. Kas jie tokie buvo, sunku yra suprasti: gal tai atėjūnai iš Skandinavijos ar kitų kraštų, kaip nekurie rašytojai dūmoja*; gal tai kokie garsesnieji vadovai iš pačių Lietuvos ar žmonės, kuo nors sau garbę įgiję tarp savo kaimynų.

Garsiausieji iš tų visų yra Vaidevutis ir Prutėnas. Pagal Prūsų padavimo, Prutėnas buvęs pirmasis Kūrėjų Kūrėjas, o jo brolis Vaidevutis – pirmas Lietuvos karvedys arba vadovas; jie tai sutvarkę ir suvieniję išsiskirsčiusius Lietuvos ir išliuosavę** nuo Mazūrų vergybės, jie davę pirmus ūkiškus įstatymus ir išmokinę, kaip dievams tarnauti. Po jų smerčio prasideda netaikos tarp Lietuvos ir karės su Mazūrais, o tuo laiku pradeda lankyti Lietuvos pasvietį atėjūnai iš Skandinavijos. Vienas iš tų atėjūnų buvęs Palemonas, kursai su 500 Skandinavų irklavęs Nemunu ir Dubysa ir užvaldęs Lietuvos kraštą.

Tie Padavimai yra pasakiški, nes juose mažai tėra tiesos. Rašyti Lietuvos istoriją galime pradėti tiktai nuo XII amžiaus; pirm jo pasakojimai apie Lietuvos yra klaidingi ir vieni kitiems priešingi. Nekomie rašytojai, kaip Daukantas, Narbutas, pradeda Lietuvos istoriją mažką ne nuo VI amžiaus, bet mes nenorėdami nei patys klaidžioti tamsybėse, nei kitų po jas vadžioti, pradėsime savo pasakojimus nuo XIII amžiaus, o apie pirmesnius laikus pasakysime trumpai keliais žodžiais.

APIE LIETUVIUS PIRM XIII AMŽIAUS. Sunku yra pasakyti, ar Lietuviai prieš XI amžių kišos kur iš savo neįžengiamų girių; tą tiktai žinome, jog tame laike juos lankė tankiai atėjūnai iš Skandinavijos; apie tai mums sako ne tiktai Prūsų padavimai, bet Danų ir Žvėdų raštai ir kiti daiktai, apie kuriuos čia ne vieta plačiai pasileisti. Tie iš Skandinavijos atėjūnai

---

* Zelkoris – veidrodis. (Red.)

* Dūmoti – manyti, galvoti. (Red.)

** Išliuosavę – išlaisvinę. Liuosas – laisvas, liuosybė – laisvė. (Red.)

pirmi, rodos, pradėjo statyti pamariais pilis, idant geriaus užvaldyti Lietuvių šalį. Jie atirklaudami ant savo laivių į Lietuvį pasvietį ar tai dėl prekybos, ar dėl duoklės, kurią kartais nusiduodavo nuo mūsų prosenelių išplėsti; mūsų prabočiai turėjo ginties nuo tų atėjūnų, galėjo būti su jais karės, vienok mes mažai ką težinome apie anų gadynių atsitikimus.

Lietuviai pradėjo XI ir XII amž. eiti į pažintį su Lenkais ir Gudais; dabar jau Lietuviai, prisižiūrėję nuo Skandinavų, patys pradeda antpuldinėti svetimus kraštus, dasiekdami ne kartą Sandamyriaus, Valynijos ir Padolės⁹. Iš pradžios Lietuviai antpuldinédavo ne dėl to, idant svetimas šalis įgauti po savo valdžia, bet idant prisiplėšti sau gėrybių ir parsivaryti vergų, kurie laukus nudirbtų. Savo antpuldinėjimais Lietuviai įpykino savo aplinkinius, ir tie iš savo pusės pradeda griauties ant Lietuvių. Taip Boleslovas Narsus, Lenkų kunigaikštis, po kelis kartus įsigrūdo į vakarinę Lietuvą; teip pat Jaroslavas Gudrus, Gudų kunigaikštis, lankė pirmu Lietuvių giminaičius Juodvyžius, o paskui ir pačius Lietuvius. Vienok neįžengiamos girios, balos ir versmės dangstė Lietuvius nuo neprietelių, ir tie mažai ką tegalėjo padaryti mūsų sentėviams. Ne kartą patys aplinkiniai neprieteliai, susipykę tarp savęs, telkė Lietuvius; paprastai tie neatsisakinédavo, nors tankiai grįždavo gerai praretinti ir be grobto. Nuo XII amžiaus pusės garsesnieji ir narsesnieji Lietuvių vadovai, įsigrūsdami į Gudų žemę ir rasdami tenai kerštus ir vaidus, ne tiktai prisiplėšia gėrybių, bet ne kartą ir valdžią įgauna; teip ne vienas atsisėdo Palacke, Minske, Pskave. Bet tuokart paprastai užmiršdavo apie savo tėvų žemę, priimdami tikėjimą ir papročius savo naujos tėvynės; tokie tad užvaldymai svetimų kraštų mažą naudą teatnešdavo Lietuviams, tuo ypatingiaus, jog pati Lietuva, padalyta į daugybę labai mažų kunigaikštysčių, neturėjo nė jokio politiško ryšio.

Kiteip stojas pradžioje XII amžiaus, kad nuo vakarų pradeda grūsties į Lietuvį pasvietį Vokiečiai ir kad prasideda karionės su Kryžokų ir Kardininkų zokanais*. Lietuviai supranta, jog tiktai eidami iš vieno, tegali grumties su naujais neprieteliais; pakyla vienybės mislis. Rimgaudas pradeda išsiskirsčiusius Lietuvius po viena valdžia rinkti ir pirmas pradeda vadinties didžiu kunigaikščiu. Nuo jo prasideda naujas Lietuvių tautos gyvenimas.

Bet pirmu neg pradėsime istoriją nuo viešpatavimo to didžio kunigaikščio, pasakysime nors trumpai apie Kryžokų ir Kardininkų zokanus, kurie sukėlė, taip sakyti, miegtančius Lietuvius ir su kuriais Lietuviai per 300 metų mažką ne be perstojo kariavo.

KARDININKŲ ZOKANAS. Apie Padauguvį gyveno Lietgaliai, Žiemgaliai ir Kuršininkai. Juos pradeda lankyti XII amžiuje Vokiečiai dėl prekybos; gyventojai nelabai prieteliškai juos priėmė iš pradžios, bet kad tie pribuvo ginkluoti, todėl norint nenorint turėjo su jais pradėti prekiauti. Dasižinojęs apie tai Bremeno Arkivyskupas pasiuntė čionai Meingardą, misionierių zokano šv. Augustino (1186), kursai nors buvo jau senas, vienok nesigailėdamas darbo, vargo ir sveikatos, skelbė krikščionišką tikėjimą tarp to krašto gyventojų. Iš pradžios jam sekės šaip teip; maloniai apsieidamas su jais nekurius apkrikštijo; bet kad dasižinojo tolimesnieji Lietuviai, ypatingai Žemaičiai, jog Vokiečiai, atėję iš užmario, platina naują tikėjimą, labai rūstavo ir pradėjo ant jų užpuldinėti, norėdami išvyti iš savo žemės atėjūnus. Meingardas turėjo ginklu ginties ir dėl apsigynimo pastatė pilį Ikskul. Matydamas, jog tokiu būdu neilgai tegalės čionai užsilaikyti, Meingardas išvažiavo į Rymą pas Popiežių Aleksandrą III pasiteirauti, ką reikia daryti. Tenai paliko įšvėstas į Padauguvio Vyskupą. Kad pagrižo iš tenai į Padauguvį, rado dar pikčiaus, negu paliko. Neužilgo patsai Meingardas mirė, nesulaukęs gero savo darbo vaisiaus. Jo įpėdiniai, nežiūrėdami į aukštą savo pašaukimą, pasiėmė platinti krikščionišką tikėjimą ne žodžiu, bet kardu; spraudės į Padauguvį ne „tiek apšviesti Latvius tikru tikėjimu, kiek užvaldyti jų žemę ir apversti gyventojus į vergus; mažai rūpinos apie išmokinimą tikėjimo tiesas ir apšvietimą jų proto, to tiktai žiūrėdami, kad gyventojai mokėtų jiems dešimtiną, javus piltų ir laukus nudirbtų; todėl daugumas iš pakrikštytų tiktai krikščionišką vardą tenešiojo, pasilikdami širdyje kaip ir pirmu stabmeldžiais; kitas, priėmęs šv. krikštą, skubinos į Dauguvos upę nuplauti tą krikštą,

⁹ Kaip įkyrėjo Gudams tie Lietuvių antpuldinėjimai galime suprasti iš «Слово о Полку Игоревъ», kur giesmininkas skundžias, jog nemažai kenčia «русская земля отъ поганной Литвы».

* Zokanas – vienuolynas, ordinas. (Red.)

sakydamas: „tegul jisai eina sau, iš kur atėjo.“ Žinoma, jog toksai Vokiečių pasielgimas buvo labai nekrikščioniškas, todėl ir darbas jų neturėjo Dievo palaiminimo, o Latvių kraštui atnešė nesuskaitomas nelaimės.

Po Meingardo smerčio į Padauguvį buvo atsiųstas Bertoldas (1196 m.); tasai norėjo krikštyti žmones ne vandenimi, bet kardu ir ugnimi; gyventojai susispyrė prieš jį, kilo karė, kuriose Bertoldas paliko užmuštas.

Tretysis Padauguvio Vyskupas buvo Albertas Buxsgeudenas; tasai pribuvo su daugybe ginkluotų vyrų, todėl gyventojai sutiko jį nelabai maloniai ir nelab prieteliškai; bet Albertas gudriau elgėsi už savo priešpėdinį, nors ne pagal savo pašaukimą. Pirmose jau dienose gavo jisai grumties su gyventojais; matydamas, jog kitaip nieko neveiks, pradėjo statyti pilis, tarp kurių visų garsiausia buvo įkurta Rygos pilė. Ant galo, norėdamas turėti ginkluotą pasparą, pargabeno teip vadinamą Kardininkų zokaną. Tie zokaninkai nešiojo baltą apyvalką*, ant kurio buvo išsiūtas raudonas kryžius ant krūtinės. Einą į tą zokaną siekė niekados n'ėiti į moterystės stoną, už šv. tikėjimą kariauti, ginti apkrikštytus ir priklausyti Rygos vyskupo (nors ne visados tą paskutinį įstatymą užlaikė). Tų Kardininkų valdimieras buvo taip vadinamas Mistras. Tasai zokanas susivienijo paskui, kaip toliau matysime, su Kryžokų zokanu, idant iš vieno užgultų ant Lietuvių. Nors jų pašaukimas buvo – silpnus šelpti, šv. tikėjimą platinti, prispaustus gelbėti, bet jie užmiršę apie tai, visą savo galybę apvertė ant to, idant užvaldytų Lietuvių pasvietį ir pamuštų liuosą giminę į vergybą. Iš to kilo didžiausė neapykanta Vokiečių, kuri mažką ne lig šiol užsilaikė, po tiek šimtų metų.

Kad tasai Vokiečių Kardininkų zokanas pribuvo į Padauguvį, gyventojai tuojaus suprato, jog iš to nieko gero nebus. Kilo karės; bet Vokiečiai, įpratę į kariones, tankiausiai ėmė viršų; Latviai, nebegalėdami patys nieko padaryti, telkė savo brolius Lietuvius, bet ir taip dar ne visados galėdavo įveikti geležimi apkaltus Vokiečius. Kad lengviau palenkti po savo valdžia gyventojus, Vokiečiai sėjo jų netaikas ir nesutikimus, o paskui iš to naudavosi, sudrumstame vandenyje gaudydami žuvis.

Visų pirmiausia Kardininkų zokanas užgriuvo ant Lietgalių; taip Albertas užpuolęs (1208) su kareiviais ant kokio ten Visvaldžio, sudegino jo miestą, o jo pačią Dangerutę užmušė; tasai Visvaldis iš gailėsčio nužudė save. Vokiečiai paėmė daug Lietgalių į nevalę. Neužilg Vokiečiai uždeda ant jų vergybos jungą; nors jie dar kartkartėmis pakelia ginklą prieš savo vargintojus, bet kas kartą daugiau spaudžiami ant galo visai pasiduoda atėjūnams Kardininkams, nustodami mylimos savo liuosybės.

Ilgiaus gynėsi ir atsiturėjo Žiemgaliai ir Kuršininkai, kurie buvo arčiaus Lietuvių; apie juos bus pasakyta žemiau.

KRYŽOKŲ ZOKANAS. Prūsai toliau įgilo į vakarinę Europą už kitus Lietuvius, todėl čia visų anksčiausiai pradėjo užėti misionieriai dėl apsakinėjimo šv. tikėjimo; tarp tų pirmas, regis, buvo Vaitiekus, Prahos miesto Vyskupas, Boleslovo Narsaus, Lenkų kunigaikščio, įprašytas apšviesti stabmeldžius tikru tikėjimu. Bet apsakinėjimas tarp Prūsų jam nelabai sekė, nes stabmeldiškas tikėjimas čia buvo labai įsikėrėjęs ir patsai Kūrėjų Kūrėjas lig pusės XII amžiaus gyveno tarp Prūsų; neilgai apsakinėjęs krikščionišką tikėjimą paliko (997 m.) nužudytas, o jo kūną išpirko už didžius pinigus aukščiaus minėtas Boleslovas. Laimingesniai klojos Brunonui; tasai daugiau apkrikštijo, bet ir jis buvo nukirstas. Pradžioje XIII amž. ateina į Parusį nauji misionieriai; tarp tų ir Kristijonas, kursai maloniai apsieidamas su stabmeldžiais, daugel jų prie tikro Dievo patraukė. Inokentis III, pajutęs apie tai, rašė prie Gniezno Arkivyskupo, kad nespaustų naujų bažnyčios sūnų savo turtų gobėjimu. Kristijonas paliko Ryme pašvęstas į Vyskopus, bet, sugrįžęs į Parusį, rado čionai kiteip, negu paliko, nes Prūsai įpykinti Mazūrų kunigaikščio Konrado antpuldinėjimais, ne tikai pradėjo deginti Mazūrijos miestus, sodžius ir bažnyčias, bet ir namie pradėjo neapkęsti krikščionių. Nuliūdęs Kristijonas norėjo pataisyti kryžiaus karę, mislydamas užbauginti Prūsus ir priversti klausyti. Popiežiai tą padaryti leido, nes reikia žinoti, jog apie Prūsus ir Lietuvius Vokiečiai šnekėjo visokius nebūtus daiktus ir

---

* Apyvalkas – drabužis. (Red.)

apgaudinėjo popiežius kaip bejmanydami, idant kaip norint išmelsti leidimą kryžiaus karės, sakydami Prūsai ir Lietuviai gyveną visai gyvuliškai, deginą kalinius, kankina kaip įmanydami ir žudą krikščionis, kaip Turkai esą pavojingi visai Europai ir galį išnaikinti visus krikščionis, jei niekas negins nuo jų. Popiežiai mislydami, kad tikrai kiteip negalima numaldyti Lietuvių nuo plėšimų, duodavo leidimą apgarsinti kryžiaus karę.

Ta kryžiaus karė buvo šioki. Popiežius duodavo išrišimą nuo griekų tiems, kurie per paženklintą laiką eidavo į Parusį kariauti su stabmeldžiais, ir siūsdavo raštą į visus kraštus dėl pakvietimo Vokiečiams į talką prieš stabmeldžius; ant to balso rinkdavos į Parusį iš visų kraštų: Prancūzijos, Austrijos, Ispanijos, Inglenų žemės ir iš kitur. Vokiečiai juos vadindavo svečiais. Atėję į Parusį, nors jie duodavo gerą pasparą Vokiečiams, vienok atlikę savo darbą ir išbuvę paženklintą laiką, grįžo namon, palikdami vėl Vokiečius vienus, o Prūsai įpykinti skubinos dabar išgošti apmaudą ant jų. Tada Kristijonas, pasiteiravęs su Konradu, įsteigė teip vadinamus brolius žemės Dobrynės, kurie gintų nuo stabmeldžių; bet tie visi bekariaudami su Prūsais greitai išnyko. Tada atėjo Konradui nelaiminga mislis, parvadinti į Parusį ricorišką* zokaną Kryžokų, kursai pradžia gavo Jeruzalėje, užveždėdamas ligotus ir sergančius; tasai zokanas įgijęs sau garbę karėse su Turkais, persikėlė paskui iš šventosios žemės į Europą. Čia valdžios ir viešpatavimo geidulys ištrynė juose visai pirmutinį aukštą pašaukimą – tarnavimo artimiesiems ir gynimo šv. bažnyčios; jie geidė tikt žemės uždėti savo svietišką valdžią. Todėl jų viršininkas – Didis Mistras Herman Salza su džiaugsmu priėmė pavestą jiems Kulmijos žemę, kuri buvo ant rubežiaus tarp Prūsų ir Mozūrų (1228 m.).

Nuo to laiko prasideda kruvina karė Prūsų ir Lietuvių su tais Kryžokais, bet kad iš pradžios dar tų Kryžokų nelabai daug tebuvo, todėl jiems ant padėjimo plūdo žmonės, teip vadinami meldžionys, iš visos Europos, mislydami, kad pildo išganingą darbą. Tuojaus Kryžokai pradėjo statyti pilis, iš kurių išpuldami, geležimi apkalti, baltuose ploščiuose, juodais kryžiais pažymėtuose, ant arklių teip pat geležimi apkaltų, pradėjo antpuldinėti ir terioti Parusį, platindami su savimi ugnį ir smertį ir visur likdami vienus tyrus. Tie Kryžokai neužilg susipyko su pačiu Kristijonu. Prūsai buvo ir skaitliumi apstesni ir stamantresni negu Latviai, ir užtatai ilgiaus turėjos prieš Kryžokus; vienok sunku buvo Prūsams pergalėti teip stiprų geležinį Kryžokų zokaną, tuo ypatingiaus, jog tarp Prūsų nebuvo vienybės. Jau 1233 m. Pagčionių kraštas teko į Kryžokų nagus, nors gyventojai gynės labai stamantriai. Kryžokai visur rasdami stiprų atspyrį tarp Prūsų ir matydami, jog vieniems sunku bus ką padaryti, susivienijo su Rygos Kardininkais. Artimiausi to jų susivienijimo priežastis buvo pergalėjimas Kardininkų prie Kamanės, kur Rimgaudas, didis Lietuvos kunigaikštis, pergalėjo Vokiečius garsingoje kovoje. Todėl atadėdami tolesnį pasakojimą apie Prūsų veikalus, pradėsime vidurinės Lietuvos istoriją nuo Rimgaudo viešpatavimo.

RIMGAUDAS. 1226–1240. Rimgaudas, Algimunto sūnus, rodos, jau 50 metų turėdamas, įlipo į sostą. Buvo tai vyras išmintingas, karionėse drąsus ir nusimanąs. Matydamas Lietuvius neprietelių apsiaustus iš visų pusių, jisai suprato, jog tiktai vienybė tegali išgelbėti Lietuvą nuo prapulties. Jisai pradeda rinkti po viena valdžia išsiskirsčiusius Lietuvius ir pirmas pasiima vadinties didžiu Lietuvos kunigaikščiu; sostapilę pakelia iš Kernavės į Naujapilę. Jam viešpataujant Lietuviai kas kartą didesniais būriais pradeda susigrumti su neprieteliais; jau jo tėvas Algimuntas (1226) užpuolė su 7000 vyrų Smalensko ir Pskavo apygardas. Matydamas, jog Kardininkai kas kartą daugiau spaudžia Lietgalius ir Žiemgalius, Rimgaudas ne tiktai siuncia talką į Padauguvį savo viengenciams, bet tankiai ir pats eina prieš Vokiečius; nors ne visados grįžta pergalėtoju; vienok Kardininkai supranta, jog su Lietuviais ne teip lengvai apsieis kaip su jų šiauriniais vientaučiais.

KOVA TIES MOGILNA. 1234. Suvienijęs Lietuvius po savo valdžia, Rimgaudas pradėjo stiprinti ir platinti savo galybę pietuose tarp rubežiaujančių gudiškų kraštų. Tą regėdami Gudų kunigaikščiai susitarė sujungta spēka* atremti Rimgaudą. Dovydas, Lucko kunigaikštis, patelkė Sviatoslavą, didžio

* Ricoriškas – riteriškas. Ricorius – riteris. (Red.)

* Spėka – jėga. (Red.)

kunigaikščio Jurgio brolių, Leoną, Volynijos kunigaikštį, Dimitrą, Drucko kunigaikštį, ir pasamdė Palaucius. Rimgaudas taip pat, nujutęs apie tai, surinko vyrus iš Žemaičių ir Lietuvos. Abi šalys susitiko Dzitvos (?) ir Nemuno santakyje. Kova buvo labai smarki ir kruvina; vyrai virto kaip ąžuolai iš abiejų pusių; kelis kartus Gudai griuvo iš visos galės ant Lietuvių, bet negalėjo perlaužti Rimgaudos rindų; ant galo Gudai pradėjo sprukti į šalį, kad Rimgaudas, matydamas juos einant silpnyn, gulė ant jų su visais pulkais. Viskas teko pergaletojams Lietuviams: žirgai, ginklai, vežimai, karės padargos ir pabūklės. Lig šiol ta karės vieta vadinama yra iš gudiško „Mogilna“, tai yra Kapai. Po tos pergalės Lietuviai užėmė Palacko miestą ir prijungė jį prie Lietuvos.

KOVA TIES KORSAKIŠKIAIS. 1236 m. Šilo mėnesio 26 d. Tas Gudų pergalėjimas, labai garsus visoje Europoje, pergąsdino Vokiečius. Jie pradėjo šaukti prieš visus, jog Lietuviai kaip Turkai užgulsią Europą ir išnaikinsią visus krikščionis, jei niekas jų neatremis. Kardininkai išsiuntė raštus į visą vakarinę Europą, užprašinėdami sau ant pagalbos. Susirinko iš visur labai daug į Podauguvį. Kardininkų Mistras tuokart buvo Volkvinas. Tasai, surinkęs meldžionis**, traukė su didžia kariuomene tiesiai į gilumą Lietuvos, mįslydamas, jog galės užimti po savo valdžia visus Lietuvius. Bet Dievas skyrė kitių. Rimgaudas surinko kariuomenę iš Lietuvių, bet ilgą laiką nesirodė Vokiečiams, ir tie, nesutikdami niekur atspyrio, samprotavo pareisią kiaurai visą Lietuvą, nerasdami gyvo kareivio. Tuo tarpu tarp Lavenos upės ir Korsakiškių išėjęs iš miškų į lygius laukus, netikėtai išvydo blizgančias Lietuvių vėliavas ir paparčius, o kariuomenę rindose traškančią. Volkvinas drąsino savo Vokiečius, kad nesibijotų stabmeldžių ir naikintų juos, kiek galima. Lietuviai meldė padėjimo savo dievaičio Kovo, o žirgai trypdami žengė ir tuo laimę pranašavo. Mūša buvo labai smarki per ištisą dieną. Vokiečiai niekaip negalėjo perlaužti Lietuvių rindų; jau saulė leidosi: Mistras, matydamas, jog Lietuviai kaip ąžuolai stovi nepajudinami, pasiruošė ar perlaužti Lietuvius, ar gauti smertį; pasiprašęs padėjimo šv. Mauricijaus, tos dienos patrono, ir išrinkęs 48 visų drąsiausius Kardininkus, puolė į vidurį Lietuvių kariuomenės, norėdamas sutratinti jų rindas, bet visi sukniubo nuo Lietuvių brūklių. Patsai Volkvinas gavo galą. Rimgaudas griuvo ant Vokiečių su visa kariuomene, ir tie pradėjo smukti į šalį; viename akies mirksnyje Lietuvių raitarija apšautė Vokiečius; kas dar išspruko, tą paviję nudžiovė.

KARDININKŲ IR KRYŽOKŲ SUSIVIENIJIMAS 1237 m. IR PARUSIO NUOPUOLIS. Ta Lietuvių pergalė labai nugąsdino Vokiečius Kardininkus. Tarė, jog jiems bus galas, todėl jie susinešė su Kryžokais, teiraudamies apie susivienijimą. Rygos Vyskupas nuleido pasiuntinius į Rymą, prašydamas, kad popiežius suvienytų tuodu zokanu Kryžokų ir Kardininkų, idant iš vieno kariaudami prieš Lietuvius, galėtų apginti krikščionis nuo tų stabmeldžių. Tų zokanų sujungimas buvo patvirtintas, o Kryžokų Mistras buvo uždėtas visų vyriausiu ant visų, kurio Kardininkų Mistras turėjo priklausyti. Tas Vokiečių susivienijimas labai sustiprino Lietuvių neprietelius; apšautę Lietuvą iš dviejų pusių, Vokiečiai kas kartą giliaus lenda į Lietuvių pasvietį, užimdami jų sritis; taip jie užėmė tuojaus po savo susivienijimo sritį Pamčioniją, atgrūdę Prūsus nuo Vyslos ir nuo pajūrio; suardė tenai Prūsų pilis, o ant jų vietos pastatė savosias, čia buvo pastatyta ir jų Marienburg. Tų sričių užkariavimas atadarė jiems jūrę ir prekybą su svetimais kraštais; naikindami kas papuolė ant kelio, Vokiečiai šeimingas kitados kaimas pavertė į rūstus tyrus ir pelenus. Paskui, kad geriaus įsikerėtų, dar užprašinėjo Vokiečius iš kitur, idant persineštų čia gyventi. Tokiu būdu Vokiečiai ne tikai užvaldė vieną Prūsų sritį už kitos, bet ir pačią jų kalbą išnaikino¹⁰. Vokiečiams tame dalyke padėjo meldžionys*, kurie kas metą čionai plūdo, mislydami gauti sau griekų atleidimą. Ypatingai skaudūs metai (1255) buvo Prūsams, kad pribuvo į Parusį patsai Čekų karalius Otokaras. Kryžokai priėmė jį su didžia iškilme; susivienijęs su juo didis Mistras sutaisė kariuomenę iš 60000 kareivių. Su tokia galybe grūdosi į Parusį, viską teriodamas ir

** Meldžionis – kryžiaus karų dalyvis. (Red.)

¹⁰ Prūsai, taip prispausti, tokias kančias kentėdami, kartkartėmis graibstė už ginklo, bet kad neatsitūrėjo prieš Kryžokų tvaną, tai gyvu balsu šaukė prie Šventpelko, Pamario kunig. Tas doras kunig. numanė to dalyko svarumą, priėmė noriai po sparną ir stengė išnaikinti zokaną, bet jam nepasisekė. Prūsų šalys per 40 metų viena po kitos išnyko.

* Meldžionys – čia: maldininkai. (Red.)

deginamas; sudegino Kūrėjų Kūrėjo rūmus, išgriovė Ramuvos žinyčią ir šventą ažuolą sudegino. Prūsams buvo pribuvę ant pagalbos Žemaičiai, bet nieko neveikė ir negalėjo perlaužti geležimi ir variu aplietų meldžionių rindų. Nors Prūsai ir gynės kaip begalėdami, vienok turėjo ant galo nulenkti galvą prieš atėjūnus ir nešti vergybos jungą. Didesnė jų dalis papuolė į Vokiečių rankas, tiktai artimesnieji Žemaičiams dar paliko liuosi. Nors Prūsai tankiai pakelia ginklus prieš savo vargintojus, nors ne kartą ir gerai paretina jų skaitlių, vienok Vokiečiai tuojaus leidžia garsą į visą Europą, būk stabmeldžiai išnaikinsią krikščionis ir meldžionių gaujos plūsta jiems ant pagalbos. Ateiti gi Prūsams ant padėjimo Didis Lietuvių kunigaikštis Mindaugas negalėjo, nes pats buvo didžioje nelaimėje, kaip toliaus matysime.

ERDVILIS IR MINDAUGAS. 1240–1242. Rimgaudas, būdamas išmintingas ir karingas, padėjo Lietuvai stiprius pamatus, bet jis neilgai teviešpatavo. Po jo smerčio liko du sūnu: Erdvilis ir Mindaugas. Pirmasis paėmė sau valdyti žemąją Lietuvą, o antrasis aukštąją. Jie gyveno tarp savęs vienybėje ir turėjo būti garsūs, kad Volynijos kunigaikštis Danielius, susipykęs su aplinkiniais, ieškojo jų vienybės ir padarė su jais sandarą. Lietuviai atleido daug valdimierų dėl patvirtinimo to sandaro, kurie ir pasirašė; tie lietuviški vardai užsilaikė metraščiuose.

Tuo tarpu užgriūva ant Gudijos didi nelaimė. Totoriai, labai smarkūs žmonės, atėję iš Azijos, užgula ją visai ir uždeda ant jos sunkų vergybos jungą. Tų Totorių vadovas, pamušęs visą Gudų žemę, ėjo pats kariauti į Vengrų žemę, o dviem karvedžiam Baidarui ir Kaidanui liepė traukti į Lenkus. Tie eidami pakelyje sudegino Pinską, Naujapilį, Slonimą, Gradną (Gardėnus), o visą pasvietį į tyrus apvertė. Jiems atsitraukus į Lenkų žemę, Erdvilis užėmė kraštą tarp Tripentės ir Bugo ir išblaškė Totorių baskakus arba duoklės rinkikus. Totoriai, būdami visur lig šiol pergalėtojais, nemažai supyko ant Lietuvių. Tuojaus rimti jų pulkai traukė per Volyniją Lietuvių kariauti. Vienok Erdvilis nenusiminė; surinkęs Lietuvius ir meškinočius Žemaičius, jisai drąsiai ėjo prieš tuos smarkius kariauninkus ir susitikęs su jų pulkais ant laukų, taip vadinamų „Šeibak polė“, kruvinoje kovoje juos pergalėjo ir vijos lig Volynijos; čia antrą kartą gavo su jais susiremti ir nors pergalėjo, vienok patsai vilyčia pervertas galą gavo. Gudai ilgai garbino Erdvilį savo dainose kaip Totorių pergalėtoją. Po jo smerčio valdžia pateko vienam Mindaugui.

Mindaugas. 1242–1263

MINDAUGO NELAIMĖS. Mindaugas, matydamas, jog per Totorių varginimą Gudai yra susilpnėję ir geisdamas praplatinti savo valdžią, pasiuntė savo brolainius Ardvudą, Vykintą ir Tautvilį, kad užeitų šalis Palacko, Vitebsko, Smalensko ir kad tuos kraštus valdytų jo vardu; tiems tai pasisėkė gerai; Ardvudą atsisėdo Smalenske, Vykintas Vitebske, o Tautvilis Palacke; bet per savo nedorybę susimokinę, jie atsisakė dėdžio priklausyti. Mindaugas, kad sudraustų nepaklusnius brolainius, beregint užpuolė Palacką. Tie išvydę, kad vieni patys dėdžiui nieko nepadarys ir neišsisuks nuo jo bausmės, pasišalino nuo savo žemių. Tautvilis pabėgo pas savo genties Danieliaus, Rausvųjų Gudų kunigaikščio, prašydamas pagalbos. Danielius ne tiktai pažadėjo gelbėti žentą, bet dar išleido pasiuntinius į Lenkų žemę, o Vykintą pas Kardininkus, telkdamas juos į karę prieš Lietuvius. Lenkai, labai nuvarginti Totorių, negalėjo padėti, bet Kardininkai su džiaugsmu priėmė užprašymą, nes Mindaugo broliai ne tiktai prižadėjo apsikrikštyti, bet ir visą Žemaičių kraštą pavesti jų Mistrui, kad atims nuo Mindaugo. Danielius taip pat mislijo atimti Gudų miestus nuo Mindaugo ir juos pasisavinti. Negana to, kad Mindaugas paliko neprietelių apsiaustas iš visų pusių, pačioje jų kunigaikštystėje Žemaičiuose ir Lietuvoje atsirado jam neprieteliai: geležinė Mindaugo ranka, jo viršiausia valdžia nepaliko menkesniesiems kunigaikščiams, kuriems nenorėjo jo priklausyti; jie tai Kardininkų gaudinami prisidėjo prie neprietelių didžio kunigaikščio. Rodės, jog Lietuvai užėjo paskutinė valanda ir jog su ja bus teip kaip su prūsais; vienok Dievas davė jai tuomet tvirtą vyrą Mindaugą, kursai, matydamas save, neprietelių apsiaustą iš visų pusių, nenusiminė, nenupuolė ant dvasios, bet drąsiai išėjo ginti tėvynės, o kad ir išėjo iš tos ristynės su apkirptais skvermais, vienok

išgelbėjo Lietuvą nuo visiškos pražūties.

Mindaugas, matydamas, jog kartu visų savo neprietelių nepaveiks, norėjo juos po vienam apgalėti, bet sunku buvo ką padaryti prieš tokią jų daugybę. Pirmiausiai norėjo užimti Palacką, kur sėdėjo dalis kariuomenės Danieliaus, Kardininkai ir patsai Tautvilis; jau Lietuviai buvo beįsigrūdą į pilę, kad atėjo ant pagalbos Palackui pats Aleksandras Nievskas; Lietuviai turėjo pasišalinti, palikę daugiau negu 8000 paklotų kareivių. Tuo tarpu Danielius, susitaręs su kitais Gudų kunig., pergalėjo Lietuvius Slanimo laukuose. Mindaugas, sutraukęs stiprią kariuomenę (30000), grūdosi į Kuršą, kur Kardininkai labai pradėjo spausti Kuršininkus; jisai apgulė Ambotės pilę, bet ir čia jau nepasisėkė, nors Žemaičiai gerai retino rindas šarvuotų Vokiečių. Patsai Mistras užgulė ant jo; pergalėtas turėjo pasitraukti. Iš čia pasitraukęs, sukosi ant Tautvilio, kurs iš Palacko išėjęs teriojo Lietuvą; pergalėjęs jį išginė iš savo krašto. Tuo tarpu Danielius, nerasdamas niekur atspyrio, vis gilyn ir gilyn grūdosi į Lietuvą. Jis užėmė miestus: Brastį, Slanimą, Vilkaviškę, Gartėnus. Mindaugas, nors narsus ir drąsus, vienok neišgalėjo visų neprietelių ramdyti; reikėjo kareivių, o tų jau gauti nebuvo iš kur: ūkė išdarkyta tai Gudų, tai Kardininkų ir Kryžokų; pilės vienos sugriautos, kitos neprietelių užgultos. Mindaugas keletą kartų norėjo su neprieteliais sandarauti, bet tie per daug nuo jo reikalavo; ant galo Mindaugas susimetė numaldyti juos po vienam. Jisai išleido savo dukterį už Danieliaus sūnų Švarną, o kraičio vietoje pavedė jam visą tą kraštą, kur miestai Slanimas, Drogičinas ir kiti, patvirtinti gi sandarui išsiuntė savo sūnų Vaisilką. Tuo Mindaugas užkimšo gerklę vienam ir stipriausiam savo priešininkui. Dabar Mindaugas vėl iš visos galės gulė ant Kardininkų, nes Endris Stüceland, užėmęs Žiemgalių žemę, greitai apsiruošė su Žemaičiais, kur Trainaitis prie Vokiečių prilipo, ant galo pasiekė Viliją (Nerį), pakelyje viską naikindamas ir grobdamas. Mindaugas dar kartą norėjo perlaužti Kardininkus, smarkiai susikirto, bet nieko neveikė. Vienintelis kelias išsigelbėti beliko Mindaugui nusikratyti nuo Vokiečių; priimant krikštą šv. ir atsiduodant globai ir po apgynimui Popiežiaus. Todėl išleido siuntinius į Padauguvį su gausiomis dovanomis, prašydamas, kad Mistras teiktųsi pasiregėti su juo. Endris Stüceland tikrai pribuvo vienas be baimės, bet nenorėjo nei girdėti apie sandarą, kolei Mindaugas neatiduos zokanui Žemaičių ir Juodvyžių žemės, kaip jo brolainiai buvo žadėję.

MINDAUGO APSIKRIKŠTIJIMAS 1252 m. Mindaugas matė, jog Lietuviai, iš visų pusių krikščionių apjuosti, negali ilgai būti stabmeldžiais, patsai norėjo apšviesti savo žmones ir atimti Vokiečiams priežastį kariauti; bet Lietuviai, o ypatingai Žemaičiai, būdami tamsūs, nenorėjo pamesti savo stabmeldiško tikėjimo. Ant galo sunku buvo Mindaugui atiduoti Vokiečiams Žemaičius ir Juodvyžius. Vienok reikalas prie visa ko prispiria žmogų. Mindaugas prižadėjo krikštyties. Užprašytas per siuntinius Kardininkų Mistras su Henriku, Kulmijos vyskupu, pribuvo į Lietuvą. Mindaugas, su iškilme juos pavaišinęs, priėmė krikštą kartu su pačia, dviem sūnums, pasiduodamas užtarimui Popiežiaus, kaipo galvai visų Krikščionių; paskui išleido 12 senatorių su Kardininkų vyresniaisiais į Rymą prie Popiežiaus Inakenčio IV, prašydamas karūnos arba karališko vainiko, kaip tai jam buvo pažadėta. Popiežius maloniai priėmė pasiuntinius ir atrašė Mindaugui, jog priima jį ir jo valdystę į apginklą šv. Petro ir ataduoda jam visas šalis stabmeldžių, kurias valdo ir dar apims valdyti. Atsiuntė teip pat du vainiku Mindaugui ir jo žmonai. Suvadintas buvo didis suėjimas – ant lauko Naujapilio (rudenyje) susirinko daugybė žmonių, pribuvo Rygos Arkivyskupas, Kulmijos vyskupas, Kryžokai ir Kardininkai su savo Mistras; aplink Mindaugo ratavo daugybė vadovų ir Lietuvos viršininkų. Kulmijos vyskupas su iškilme apvainikavo Mindaugą ir vardu Popiežiaus apgarsino jį Lietuvos karaliumi; apvainikuota kartu buvo ir jo žmona, kuri ant krikšto gavo vardą Martos; 600 Lietuvos viršininkų, sekdami Mindaugo paveikslą, priėmė šv. krikštą. Galima buvo tikėti, jog saulė šviesos užžibės ant Lietuvos, jog mūsų prabočiai sulauks laimingesnių laikų, atsikratę nuo Vokiečių ir atėmę jiems priežastį kariauti. Vienok stojos kiteip. Zokaninkai Vokiečiai, paskendę godulystėje ir užmiršę savo aukštą pašaukimą, ne tiek rūpinosi apie Žemaičių apkrikštijimą, Lietuvį ir kiek apie tą, kaip užvaldyti jų pasvietį ir apversti juos į vergus. Melavo prieš Popiežių, jog Lietuviai veidmainingai priėmė krikštą, jog kiteip negalima Lietuvį apversti į krikščionis, kaip tiktai paėmus juos į savo rankas. Po apkrikštijimo Mindaugas įsteigė lietuvišką vyskupystę, o vyskupui dovanavo valsčius Raseiniškį ir Betygališkį, Zokanui gi turėjo mažką

ne pusę Žemaičių pavesti; bet ir to dar jiems nebuvo gana. Mistras pristatė prie Mindaugo kapelionį, kursai darbus ir žingsnius jo skaitytų. Trumpai sakant, Mistras tarsi pats karaliumi Lietuvos esąs norėjo viską sutraukti į savo rankas. Nesotūs, jog pamažu atimliojo nuo Mindaugo vieną valsčių už kito, Zokaninkai pradėjo laužyti sandarą ir per prievartą imti tą, ko negalėjo išprašyti. Kryžokų Mistras liepė Krisburgo kamendotui Henrikui Stange užimti Sambiją (patį pajūrį), idant teip abudu zokanu susisiekę galėtų atstumti Lietuvius nuo marių ir greičiaus užkariauti Žemaičius. Kilo kruvinos karės; Kryžokams norėjo padėti Kardininkai, bet jiems užstojo kelią Žemaičiai, kurie nors buvo užrašyti Kardininkams, vienok pasiduoti visiškai nemislįjo. Zokaninkai viską degino ir teriojo, likdami rūstus tyrus; nutverdami vaikus ir moteriškes, būriais varė kaip gyvulius į vergus. Žemaičiai savo namus degino, o su daiktais, vaikais ir žmonomis kraustė į girias ir versmes; tose balose ir versmėse žmonos su kūdikiais virkinos, kur pirmu meškos su meškiukais. Rūsti diena rodė Lietuvos tautai. Parusys jau visas nuteriotas. Lietgaliai ir Žiemgaliai vergauja atėjūnams. Mindaugas patsai atsidavęs visiškai Vokiečiams, nes ne tiktai pavedė Zokaninkams visą jau kraštą Žemaičių ir Juodvyžių, bet 1260 turėjo užrašyti visą savo karalystę godulingam zokanui, jeigu numirtų, nepalikęs savo tikrų vaikų¹¹. Vieni Žemaičiai, nors ataduoti Vokiečiams, greičiaus mirti, negu pasiduoti norėjo. Zokaninkai, negalėdami jų perlaužyti, šaukė po visą Europą, būk stabmeldžiai Žemaičiai išnaikinsią visus krikščionis, jei paliks nesuvaldyti; gaujos (minės) meldžionių plūdo iš visų kraštų ant padėjimo Zokanams, samprotaudami pildą išganingą darbą. Kad Kryžokai užvaldė Sambiją su Otokaro II padėjimu, tai ne tiek mislydami apie krikštijimą, kiek apie nuvergimą, liep mokėti dešimtines, rinkliavas; o vienas urėdas Kryžokų liepė susieiti Sambijos diduomenei, kuri buvo jau pasikrikštijus, ir, uždegęs troboje, sudegino, idant paskui su šepjau žmonėmis lengviaus būtų apsieiti. Todėl nėra ko stebėties, jei mūsų sentėviai pirma, geresnei aplinkybei kilus, pamesdavo krikščionišką tikėjimą ir užmokėdavo gerai savo vargintojams, kardami ir galuodami juos. Ant galo Vokiečiai prasimanė nuo motinų atimti vaikus ir laikyti juos pas savęs, idant, tėvams pakėlus ginklą prieš vargintojus, vaikai užtat galvas padėtų. Negana to, Vokiečiai įkūrė (pastatė) Klaipėdos, Karaliaučio, Labguvos, Karšavos pilis ir daugybę kitų, kur pasodino savuosius, kurie iš ten išpuldami viską aplinkui degino ir teriojo.

KOVA PRIE UPĖS DURBĖS. Kad garsas pasklido, jog Mindaugas priverstas paliko užrašyti visą karalystę Zokanui, jei mirs be tikrų vaikų, neapykanta Vokiečių nemieruotai pasididino. Sujudo visas Parusys, sukilo Žemaičiai ir atleido pas Mindaugo kunig. Trainaitį, melddami, kad jisai išsižadėtų bičiulystės su Kardininkais ir gelbėtų savo tėvynę. Mindaugas rodė dar abejotinas, o tuo tarpu aplinkui viskas virė. Ant galo matydamas, jog draugystė su Vokiečiais atnešė Lietuvai tiktai nesuskaitomas nelaimės, išsižada jų bičiulystės, o norėdamas pritraukti prie savęs visus Lietuvius ir Žemaičius, pameta (gal būti tiktai dėl akių ir lig laiko) krikščionišką tikėjimą ir pradeda rengties į karę su zokanais. Kryžokai po visą Europą šaukė, jog Mindaugas išsižadėjęs krikščioniško tikėjimo, išvers apgynėjus šv. tikėjimo iš pamato. Visi bėgo iš visų kraštų ginti ir gelbėti zokaninkus. Lietuvai reikėjo ar pergalėti tas meldžionių minias ir geležimi apkaltus zokaninkus, ar papulti į amžiną vergybą. Vokiečiai surinko kiek galėjo kareivių, apginklavo juos kaip reikia; Kryžokai ir Kardininkai susitarė užpulti kartu; atėjo jiems padėti Žvėdų ir Danų karalaitis Karolis. Mislijo, jog Lietuvą sugniauš savo galybe, bet kaipgi apsigavo, kad dar neįėję į Lietuvą ant jos rubežiaus Kurše sutiko stiprią Lietuvų kariuomenę, kurią vedė patsai karalius Mindaugas. Kova buvo labai smarki ir ilgai tvėrė; patys narsiausieji ir drąsiausieji Kryžokai ėjo laužti Lietuvą: pražilęs jau karėse Maršalka Henrikas Botel, Mistras Kardininkų, ir kiti garsūs vadovai; vienok niekaip negalėjo perlaužti Lietuvos vyrų, kurie stovėjo kaip ažuolai nepajudinami. Kuršininkai, kurie turėjo su Vokiečiais eiti prieš Lietuvius, dabar sukirto Kardininkams iš užpakalio. Mistras ir Maršalka su daugybe zokaninkų ir ricorių gavo galą. Vokiečiai perlaužti spruko kaip galėdami iš karės vietos, ir keli Lietuviai galėjo vyti šimtus Vokiečių, teip didis buvo jų nuopuolis. Garsi ta kova prie upės Durbės atsitiko 13 dienoje Liepos mėn. 1261 m.

¹¹ Tas Vokiečių noras buvo suprantamas: jie buvo persitikrinę, jog Lietuva klius į jų nagus, jog Mindaugas numirs be įpėdinio, nes lengvu suprasti, jog nesunku nusmaugti naujai gimusį įpėdinį! Nekiteip padarė Kryžokai su mūsų didvyrio Vytauto sūnumis. (*Pas. išdavėjo.*)

SUKILIMAS PARUSYJE. Tuo tarpu visas Parusys kaip viralas virė; visi Prūsai pakilo prieš savo vargintojus; Kryžokai keliose karėse pergalėti; pilės viena už kitos pareina į Prūsų rankas; Kryžokai negalėdami niekur atsisuremti, norėjo žvėrišku apsiėjimu užbauginti: dvylekai Parusio vadovų, kuriuos turėjo kalinėje, išlupo akis; vienok tuo daugiau tiktai įpykino Prūsus. Pakčionija, Notangija, Varmija kaip gaistras užsiėmė. Kryžokai nežinojo, ką bedaryti. Visų garsiausias vadovas Prūsų buvo Andriejus Mintė, kursai Vokiečiams baidykle buvo. Ant galo, kad Vokiečiai neapgauinėtų Popiežių, Parusėnai leido pas Krokuvos Vyskupo siuntiniu, prašydami, kad praneštų Popiežiui, jog jie ne krikščioniško tikėjimo neapkenčia, bet Vokiečių, kurie juos žudo. Trainaitis, kunig. Žemaičių, pribuvo į Parusį. Tokiuose sumišimuose krito patsai Mistras; šiurpulys apėmė visus Kryžokus. Jau aušra luosybės buvo bepradedanti žibėti ant Parusio ir visos Lietuvių tautos, bet gudri Kryžokų ranka pasėjo tarp Lietuvių netaikas ir kerštus, kuriuose Mindaugas buvo užmuštas savo giminaičių, kurie pavydėjo jam visuotinės valdžios.

MINDAUGO SMERTIS 1263 m. Susitarę prieš Mindaugą Žemaičių kunig. Trainaitis, Utenų kunig. Daumantas ir Tautvilis, kursai vėl buvo į Palacką pakliuvęs. Mindaugas apie tokią jų sutartį nieko nežinodamas davė Daumantui¹² kariuomenę nugalėti Briansko kunigaikštį. Tasai vietoje traukti prieš Gudus apstojo netoli nuo Dauguvos Mindaugą ir ten naktį nusmaugė jį ir jo du sūnu.

Teip pabaigė gyvenimą vienas iš didžiausių kunigaikščių XIII amž., kursai mokėjo išgelbėti ir išaukštinti Lietuvą, teip neprietelių apsiaustą. Suprasdamas, jog Lietuviai negali būti ilgai stabmeldžiais, jisai priėmė šv. krikštą, ir nors iš priežasties zokaninkų godulystės lig laiko išsižadėjo (gal tiktai dėl akių) krikščioniško tikėjimo, vienok rūpinos apie sutaikinimą su Popiežiumi, idant vėl įvesti į Lietuvą krikščionišką tikėjimą. Jo žmona Marta ir du mažų sūnu paliko lig smerčio karšti krikščionys. Netikėtas smertis viską kiteip apvertė.

Trainaitis. 1263–1265

Nuo Mindaugo smerčio lig Vytenio viešpatavimo, tai yra per 20 metų, Lietuva buvo didžioje nelaimėje, nes joje nebuvo jokios vienybės ir taikos. Per tuos 20 metų viešpatavo daug kunigaikščių, apie kuriuos ar mažai, ar nieko nežinoma; Lietuvių veikalai labai supainioti. Iš kunigaikščių mažai kas mirė savo smerčiu; o kad Lietuvoje vaidai, kerštai ir netaikos platinos, Parusys ir Padauguvys, nešelpiamas savo vientaučių Lietuvių, turėjo pasiduoti vergintojams vokiečiams ir nešti sunkų jungą vergybos. Po Mindaugo smerčio didžiu kunigaikščiu pastojė Trainaitis, ansai Žemaičių kunigaikštis kursai sukėlė prieš Mindaugą kerštus. Tasai, norėdamas dalinties valdžia su Tautvilium, kurs teip pat norėjo pastoti didžiu Lietuvos kunig., pasivadino jį pas savęs, tartum norėdamas pasidalyti karalystę. Bet kad Tautvilis pribuvo į Lietuvą ir rūpinos nužudyti Trainaitį, patsai paliko Trainaičio nužudytas, kursai nusiuntęs kariuomenę, užėmė Lietuvai ir Palacką. Iš darbų to kunigaikščio žinome tiktai, jog nuterėjo labai Mazūriją ir jog praliejo daugel kraujo, persekiodamas Mindaugo gentis ir draugus. Viešpatavo neilgai, nes savo nežmonišku pasivedimu visus prieš save sukėlė; ant galo buvo savo kareivių nugaluotas. Gavęs apie tai žinią vyriausias Mindaugo sūnus Vaisilka pribuvo į Lietuvą ir Kernavę, liepė save apšaukti didžiu Lietuvos kunigaikščiu susirinkusiai diduomenei.

Vaisilka

Vaisilka buvo vyriausias Mindaugo sūnus. Kad Rausvųjų Gudų kunig. Danielius susibičiuliavo su Mindaugu, Vaisilka buvo siųstas sandarą patvirtinti, kursai ir užsilaike pas Danieliaus; tenai būdamas priėmė Gudų tikėjimą, o paskui ir įsivilkė į zokaniškus drabužius, išsižadėjęs žemės. Gavęs žinią apie

¹² Nekurie rašytojai sako, būk Daumantas už tai pykęs ant Mindaugo, kad tasai jo pačią pas save užlaikęs po smerčio Martos. Bet teip negalėjo būti, nes kaipgi tad Mindaugas būtų anam pavedęs kariuomenę, žinodamas, jog Daumantas turi priežastį ant jo kerštauti?

Trainaičio smertį, tuojaus pabėgo iš „monastyrio“ ir, pribuvęs į Lietuvą, užsėdo savo tėvo sostą. Draugininkai ir bendrai jo tėvo iš pradžios priėmė jį maloniai ir prisidėjo nemažai prie jo iškėlimo į didį kunig., bet neilgai trukus Vaisilka visus prieš save sukėlė, kad pradėjo žudyti ir galuoti visus, kas papuolė jam ir ant ko negerą akį turėjo. Daugel Lietuvių diduomenės turėjo ieškoti prieglaudos svetimose šalyse; teip kunig. Žiemgalių Daumantas persinešė į Pskavą ir ten įgijo didgarsą garbingais darbais ir drąsiais žygiais. Matydami aplinkui savęs vieną neapykantą, Vaisilka dar daugiau įnirto ant Lietuvių diduomenės, o kad turėtų šiokią tokią pasparą, susibičiuliavo artimai su savo giminaičiu Švaronu ir dar žadėjo jam pavesti Lietuvos sostą; bet Švarono brolis Levas, pavydėdamas Švaronui sosto ir rūstaudamas ant Vaisilko, kad ne jam žada pavesti Lietuvos sostą, pavadino jį į svečius pas savęs į sostapilę Vladimierą ir tenai pavaišinęs nugalavo (1267 m. 9 gruodžio). Teip galą gavo Vaisilka, nieko gero nepadaręs ūkei, nešelpęs Prūsų savo vientaučių, kad tie žuvo karėse su Kryžokais, ir garsus praliejimu kraujo savo ūkininkų.

Lietuva nuo 1267 meto lig Vytenio viešpatavimo

Sulig smerčiu Vaisilkos pasibaigė viešpataujanti didžių kunigaikščių ranka. Lietuva, neturėdama vienos galvos, paliko padalyta į kunigaikštystes teip, jog vienybė jos (ant trumpo laiko) pragaišo. Tasai metų tarpskyris Lietuvos istorijoje yra neaiškus, nes daugel kunigaikščių kartu pradeda viešpatauti ir veikalai jų mažai ar visai nežinomi. Padavimas sako, jog po Vaisilkos smerčio paliko išrinktas į kunigaikščius Šventragis 96 metų senis, kursai santakyje Vileikos ir Vilijos (Nerio) pastatė žinyčią. Toliaus randame dar tokius kunigaikščių vardus: Gereimantas, Giliginis, Romundas, Trabas, Narimundas. Jų veikalai yra labai supainioti, ir nieko apie juos pasakyti negalime. Be tų dar buvo: Gerdenys, kursai buvo kunigaikščiu Palacko, Burkivydas, kursai sandaravo su Volynijos kunig. Mstislavu Danilavyče, Žemaičių kunigaikštis Butegaidė, kursai gana gerai kariavo su Kardininkais, toliaus Utenų kunigaikštis Daumantas ir ant galo visų garbingiausias ir visų garsiausias Traidys, kunig. Naujapilio (1270–1282). Buvo tai vyras drąsus ir sumanęs karėje ir ūkėje; jisai vienas tuose nelaiminguose laikuose, kaip galėdamas, gelbėjo Lietuvius nuo aplinkinių neprietelių, kad kiti kunigaikščiai ne tiktai nieko gero nedarė, bet dar buvo užsiėmę vaidais tarp savęs; vienok pats neturėdamas visos Lietuvos savo rankose ir būdamas per tai silpnas, negalėjo atremti visų Lietuvos neprietelių. Jam viešpataujant pakelia ginklą prieš savo vargintojus Prūsai, Žemaičiams ir Aukštaičiams Lietuviams artimieji, ypatingai Sudaujai, išrinkę sau už vadovą sumanantį vyrą karėje, Skumantą; tasai nemažai įkyrėjo Kryžokams ir dasiekė pačio Marienburgo ir nuteriojo Kulmiją. Kryžokai, negalėdami nieko padaryti Sudaujams, gyvenantiems tarp neįžengiamų girių, ežerų ir versmių, samdė visokius šaldras ir nedorus piktadarius, kurie, landydami po balas ir girias, prisiartinę pasalu degino sodžius. Skumantas prispaustas, matydamas nieko nepadarysiąs, patsai apsikrikštijo. Sudaujai dar kelis karės vyrus (karvedžius) pakėlė, bet nieko negalėdami padaryti, parsinešė su visais savaisiais į aukštąją Lietuvą, kur juos priėmė Traidys ir pavedė jiems ant gyvenimo šalis apie Gartėnus ir Slanimą. Tokiu būdu Kryžokai dabar susirubežiavo su Aukštaičiais ir Žemaičiais Lietuviais. Tame pačiame laike ir Žiemgaliai grūmės su Kardininkais gana laimingai, nes jiems padėjo Traidys; vienoje kovoje¹³ krito pats Kardininkų Mistras Raceburg ir Kardininkų didi daugybė. Tarp Žiemgalių stogo garsus vadovas Nameiksis, vyras gudrus, išmintingas ir sumanus, kursai įsilaužė į Taurevietės pilę ir tenai savo kareivius paliko, idant gintųsi nuo Kardininkų, o patsai tuo tarpu šelpė Sudaujus. Traidys du kartu lankė ir Lenkus, dasiekdamas Sandamyriaus ir Lublino, vienok čia nelabai jam sekė; laimingiausias kariavo Traidys su Totoriais, kuriuos Gudai užsiundė ant Lietuvių. Levas, kursai užmušė Vaisilką, rūstaudamas ant Lietuvių, užsiuntė ant jų Totorius, vienok tie iš pirmo karto buvo išvyti nieko negavę. Tuomet Totorių chanas (han) Nogai supykęs naujas Totorių gaujas pasiuntė ant Lietuvos, liepdamas kad ir kunigaikščiai Rausvųjų Gudų eitų kartu, bet ir tą kartą Totoriams nepasisekė; juos pergalejo Lietuviai ties Naujapilio, o Gudus išraižė Žemaičiai, kuriuos atvedęs koks ten Sirputis.

¹³ Kuri buvo, rodos, ties Akmenės.

Totoriai, užpykę už savo nuopuolius, grįždami pergalei, pačių Gudų šalis nuterėjo. Traidys buvo nugalutas Daumanto, vyresniojo savo brolio, kursai jam pavydėjo garbės ir to, jog tasai sėdžia vyresnioje vietoje. Buvo tai garbingas vyras, kursai vienas gyniojo Lietuvą nuo neprietelių ir vienas platino Lietuvių garbę. Teisingai Daukantas prilygina jį drąsiam žvejui, kurs audroms verdant žengia į valtį ir niekindamas pragarą jūrių, skleidžia putas kuprotų vilnių.

Vytenis. 1293–1316

Utenų kunig. Daumantas, nugalavęs Traidį, vienok negalėjo užimti jo vietos, nes prieš jį stoji Vytenis, buvęs Traidžio mylimas ir gyvenęs jo namuose; tasai sutikęs Daumantą, einantį nuo Palacko, pergalei jį ir patsai įlipo į sostą. Apie paėjimą Vytenio labai mažai žinome; padavimas sako, jisai buvęs Lietuvaro, Airiogalos kunigaikščio, sūnus ir lig smerčio kartu su juo viešpatavęs. Prie Vytenio Lietuva vėl atgavo dvasią, kad pasijuto esanti po viena valdžia. Išstis Vytenio viešpatavimas praėjo ant vienu karių, teip jog nebuvo metų, kad Vytenis būtų sėdėjęs namie. Savo žygius jis taikino prieš Kardininkus ir Kryžokus, kurie dabar prisiartino prie vidurinės Lietuvos, ir prieš Lenkus, kurie, tarp savęs nesutikdami, ne kartą patys telkė Lietuvius vieni prieš kitus. Viešpataujant Vyteniui nerandame, idant Lietuviai susigrumtų su Gudais¹⁴; mat vakariniai ir žemieniai neprieteliai buvo jiems pavojingesni negu Gudai, susilpnėję po Totorių jungu. Į Lenkų žemę 9 kartusėjo Vytenis, pagrįždamas vis su gausiu grobiu; jau prie savo tėvo Lietuvaro du kartu (1291, 1292) žygiavo jisai į Lenkų pasvietį, dasiekdamas ne kartą Kalyšiaus, Lenčysos ir Dobrynės žemes. Lenkai baisiai įbūgo Lietuvių ir jiems kelio užstoti negalėjo, nes, būdami padalyti į mažas kunigaikštystes, buvo silpni. Jei kurs drąsesnis kunigaikštis kartais stoji prieš Lietuvius, tai ar galą gavo, ar papuolė pats į kalinį. Bet, rodos, visas užduotis Vytenio gyvenimo buvo kariauti su Vokiečiais, Kryžokais ir Kardininkais¹⁵.

ŽEMAIČIŲ KARIONĖS SU VOKIEČIAIS. Kaip regėjome viršiaus, Kryžokai, Lietuvių ūkei irstant, užkariavo visą Parusį ir teip prisiartino prie Žemaičių; iš antros pusės Kardininkai, užvaldę Lietgalius, kas kartą daugiau spaudė Žiemgalius ir Kuršininkus, nors tie ilgiaus laikės, vienok kas metą varginami, turėjo vieni pasiduoti Kardininkams ir parsikrikštyti, kiti gi apleisti savo tarpe; apie 100000 Žiemgalių persikraustė į Žemaičius, palikę namie vienus tyrus ir pelenus. Dabar Žemaičiai pasijuto iš dviejų pusių apsiausti neprietelių, kurie, ilgai nelaukdami, pradėjo ir juos antpuldinėti, vienok čia Vokiečiai sutiko stamantresnį atspyrį, nes Žemaičiai jau buvo pripratę kariauti ir į karęėjo kaip ant medžioklės; karė jiems rodės įgimtas darbas; vargai, karės, rūpesčiai ir pati gyvybė nieku jiems rodės, jei tiktai savo liuosybės pavojų regėjo. Karvedžius turėjo visados kantrius, drąsius ir sumanančius. Nors skaitės prigulį prie didžio Lietuvos kunigaikščio, vienok ilgą laiką (lig 1444 metų) turėjo savo kunigaikštį, kursai ne kartą nenorėjo priklausyti didžio Lietuvos kunigaikščio; per tai Žemaičiai ir su Vyteniui nelabai taikinos. Kryžokai, prisiartinę prie Žemaičių ir pradėdami su jais kariauti, pastatė ant rubežiaus savo pusėje pilis Tilžę ir Ragainę, ir čia patalpino savo kareivius, kurie, išeidami iš pilių, galėtų terioti Žemaičių kraštą, o pavojui esant galėtų susitraukti į savo pilis ir užsirakinę ginties; perdėtiniu ant tų kareivių buvo teip vadinamas pilės vyras, arba kamendotas. Vienas iš tokių tai kamendotų Liebencell 1294 su išrinktaisiais kareiviais sėdo į laives ir nerasdams niekur atspyrio, pribuvo ten, kur Dubysa įteka į Nemuną ir kur Lietuvių buvo žinyčia; čia viską sudegino ir daugel stabmeldiškų kunigų iškirto. Nuo to laiko dešinysis Nemuno pašalis pradėjo mokėti Kryžokams duoklę, tuo ypatingiaus, jog pati Žemaičių diduomenė, nesitaikindama su Vyteniui, pasidavė noriai Kryžokams. Liebencell, žinodamas, jog su Žemaičiais kiteip nieko neveiksi, jų nevargino ir maloniai su jais elgės, bet kad pribuvo ant jo vietos kitas smarkesnis, Žemaičiams nepatiko Vokiečiams vergauti; pribuvo patsai Vytenis, ir Kryžokai po 5 metų paliko išvyti iš Žemaičių; o apsigynimui buvo pastatytos

¹⁴ Lietuvos rubežius su Gudais tada buvo Bugo upė, Brastis ir Juodieji Gudai prie Vytenio jau prigulėjo Lietuvai, bet kaip ir kada jai teko, gerai nežinome.

¹⁵ Tos Vytenio su Vokiečiais karionės buvo labai tankios ir mažne kas metą, todėl negalime jas apskaičiuoti visas, nenorėdami plačiai pasileisti.

Žemaičių pusėje ant Nemuno pilys: Junigėda, Bisėnai, Kalnėnai ir daug kitų.

PRŪSŲ VARGAI. Tuo pačiu tarpu ir tarp Prūsų buvo sumišimas, bet čia Kryžokai greitai užgulė, dėl to kad tenai nebuvo vienybės. Kryžokai kaip įmanydami spaudė Prusus, geisdami visiškai juos išnaikinti, veisdami kaip įmanydami Vokiečius į Parusį ir duodami tiems įstatymus labai naudingus, o Prūsams nors persikrikštijusiems didžiai neteisingus; užginta buvo savotiškai kalbėti, idant Prūsai užmirštų savo bočių kalbą, papročius ir apsiėjimus, o priimtų vokišką kalbą; vokiečių kunigai ne kiteip mokė krikščionišką tikėjimą, kaip tiktai vokiškai, o kad daugumas Prūsų dar nepermanė tos kalbos, tai pamokslą sakant buvo pririnktas tam žmogus, kursai perversdavo kiekvieną žodį į prūsišką; patys Vokiečių kunigai turėjo sau už gėdą sakyti prūsiškai. Todėl nėra ko stebėties, jog, kęsdama tokius persekiojimus, pati prūsiška kalba turėjo¹⁶ pragaišti. Tuos Prūsų vyrus, kurie buvo gudresni ir išmintingesni, kurie, pasakodami jaunuomenei apie senovės gadyne, žadindavo jų širdyje meilę tėvynės ir liuosybės praėjusių laimingų amžių, tuos vyrus Vokiečiai nujautę kriušo kur įmanydami ar galavo. Ypatingai pastojo nelaiminga gadyne Prūsams nuo 1309 m., kad patsai Didis Mistras, krūpaudamas apturėti nuo Popiežių sau uždirbtą užmokesnį už nedorybes, iš Venecijos persikėlė į Parusį ir aprinko sau už buveinę Marienburgą ir stiprino zokaną kaip įmanydamas; o kad mažai bebuvo norinčių iš diduomenės stoti į tą zokaną, o karės su Lietuviais viešpataujant Vyteniui labai buvo tankios, tai didis Mistras, neveizėdamas* į zokano įstatymus, išrinkęs daugel bernų, apmovęs baltu abitu, sulygino juos su kitais zokanininkais.

VYTENIO SUTARTIS SU RYGOS ARKIVYSKUPU. Kardininkai ne tiktai spaudė Lietgalius ir Žiemgalius, bet ir pačiam Rygos Arkivyskupui buvo mažai vietos. Teip 1294 Kardininkų Mistras užpuolė pasalu Arkivyskupą, sugavo jį ir į kalinį įstūmė, duona ir vandenimi temaitindamas teip, jog tas neilgai trukus ir mirė. Kitas Arkivyskupas, jo įpėdinis, negalėdamas nieko kito padaryti, šaukė Lietuvių pagalbos ir su Vyteniui sandarą padarė. Tuom Vytenis, surinkęs nemažą kariuomenę, pribuvo į Padauguvį ir susitikęs su Kardininkais, pergalejo juos pačiame pamaryje po ilgos kovos; patsai Mistras Bruno ir 15000 kareivių Kardininkų paliko ant vietos beklaksą. Kerštai tarp Kardininkų ir Rygos Arkivyskupo 1305 m. vėl pakilo, tuo karė Arkivyskupas patelkė Lietuvius, o Kardininkai Danus. Negana to: Arkivyskupas skundėsi Popiežiui, apsakinėdamas visas zokaninkų nedorybes: jog jie išpjovė diduomenę Žiemgalių ir Lietgalių, o jų valsčius ir turtus pasavino, jog kardininkai neleidžia kunigams eiti mokinti šventą tikėjimą Lietuvius, idant paskui neprazūtų kariavimo priežastis. Kardininkai rangės kaip įmanydami, siuntė į Rymą savo teisintoją, bet paliko pakaltinti; vienok įsivyravę mažai ko teatbojo.

VYTENIO NUOPUOLIS IR SMERTIS. Kaip aukščiaus buvo pasakyta, Vytenis gana tankiai lankė Kryžokų pasvietį, mažką ne visados pargrįždamas su gausiu grobiu. Vienok 1310 m. jam labai nepasisekė. Atsitiko teip. Nuteriojęs Natangiją ir Sambiją ir grįždamas namon netoli rubežiaus savo dievaičiams aukavo arba degino; paviję iš netyčių, užpuolė Kryžokai, ir Vytenis led suskubo žirgą pagriebti; daug Lietuvių kliuvo į Vokiečių rankas. Įpykęs Vytenis norėjo tuojaus Kryžokams atmonyti** ir surinko 4000 rimtos raitarijos (joties), įpuolė staigu į Varmiją ir baisiausiai nuteriojęs grįžo namon su didžiu grobiu, vienų mergaičių krikščionių varydamas apie 1400; sustojo į guolį ties Voplaukiu. čia Vytenis, vaikščiodamas po guolį ir žiūrėdamas ant grobio ir imtynių, pamatė Monstranciją ir gavęs žinią, jog čia laikosi tikras Dievas, pradėjo tyčioties, jog tasai Dievas negalėjo apginti savo tarnų. Už tą tyčiojimos Vytenis paliko tuojaus pakorotas**. Kryžokai artinos su stipria karuomene; ištiko smarki mūšis, Lietuviai negalėjo išturėti ir pradėjo sprukti šalin; pats Vytenis su keliais vyrais led išspruko

¹⁶ Mūsų gadyneje mokslo vyrai atrado kningynuose kelias kningutes prūsų kalboje rašytas, iš kurių galima matyti, maždaug kokia buvo prūsų kalba, kuri jau 200 metų kaip pragaišo.

* Neveizėdamas – nežiūrėdamas. (Red.)

** Atmonyti – atkeršyti. (Red.)

** Pakorotas – nubaustas. (Red.)

žeistas į galvą. Daugiau negu 2800 pačių žirgų kliuvo į neprietelių nagą. Prasidžiugę Kryžokai ir atminčiai tos pergalės Torūnės mieste įkūrė miniškų klioštorių***.

Metai 1312 ir 1313 žinomi kaip metai baisaus bado, kritimo gyvulių, didžio maro visoje Lietuvoje ir aplinkiniuose rubežiuojančiuose kraštuose. Žmonės mirė kaip lapai rudenį krinta nuo medžių; numirėlius kaip malkas prikrovę vežimais vežė sudeginti. Bet ir tokiuose metuose Kryžokai neliovė užpuldinėti Žemaičių ir norėjo įkurti Skersnemumo (Christimemel) pilę ant Nemuno, bet iš pradžios jiems nepasisėkė, nes Vytenis pasiuntė savo karvedį Surminą, kursai Kryžokų laivus sudegino ir daugumą pačių kryžokų paskandino Nemuno verpetuose. Vienok paskui Kryžokai pastatė aukščiaus minėtą Skersnemunio pilę, tuokart patsai Vytenis ėjo griauti pilę ir per 17 dienų vėtravojo**** ją, bet atėjo pats Didis Mistras su stipria kariuomene, ir Vytenis turėjo pasitraukti, negalėdamas nieko padaryti. Sako, jog grįždamas nuo ten, Vytenis buvo perkūnijos nutrenktas.

Gediminas. 1316–1341

LIETUVOS GALYBĖ. Lietuva jau buvo turėjusi gerus kariautojus, bet tikru rėdytoju pirmasis buvo Gediminas¹⁷; nuo jo prasideda Lietuvos galybė, kuri kas kartą didina, kol Vytautui viešpataujant pasiekia aukščiausio laipsnio. Gediminas ne tikrai nenustojo nei mažiausio ploto savo karalystės, bet ją praplato plačiais kraštais, kuriuos po savo valdžia pamušė. Buvo vyras didžiai išmintingas, kursai tikrai rūpinos apie Lietuvių apšvietimą ir kurs sulyginu juos su kitomis tautomis. Lietuva, viešpataujant Gediminui, stoji tvirta savo vienybe, baisi neprieteliams rimtais neperlausiamais pulkais, garsi visoje Europoje savo pergalėmis. Jisai, matydamas, jog kas kartą Kryžokai giliaus grūdžias į Lietuvą ir suprasdamas, jog vieniems Lietuviams sunku bus atremti Zokanus, kuriems plūdo meldžionių gaujos iš visos Europos, pasiruošė padidinti savo karalystę Gudų kraštais ir susibendrauti su Lenkais per gentystę, idant paskui turėdamas didesnę galę, tvirčiai turėtus prieš pačius Zokaninkus; toliau, idant atimtų jiems priežastį kariavimo ir išgelbėtų Lietuvą nuo jų užpuldinėjimų, rašė pas Popiežiaus, kaip matysime žemiau; ant galo matydamas, jog Lietuviai, užsiėmę vien tik karėmis, paliko tamsesni už aplinkines gimines, Gediminas rūpinos labai ir apie jų apšvietimą. Tie tai Gedimino darbai ir yra svarbiausieji, kurie nupelnė jam negėstančią garbę.

GEDIMINO ĮLIPIMAS Į SOSTĄ IR SUSIRĖMIMAI SU Į KRYŽOKAIS. Paskutiniuose metuose Vytenio viešpatavimo Lucko kunigaikštis Levas buvo užėmęs Drogičiną ir Brastį; tada Gediminas (rodos, 1315 m.) su kariuomene traukė tuojaus prieš jį. Toje karionėje pats Levas gavo galą. Gediminas užėmė jo valdybą, o apturėjęs žinią apie smertį savo brolio Vytenio, pasiskubino į Lietuvą apimti visuotinę valdžią ant Lietuvos. Tuo tarpu Kryžokai po Vytenio smerčio mislijo, jog atėjo laikas atmonyti Lietuviams už praėjusius nuopuolius; tuoju pradėjo terioti Žemaičių šalį apie Varnius ir Pastojus ir sudegino Bisenės pilę; antrą metą norėjo įsilaužti į Ragainę, bet čia jiems nepasisėkė; Gediminas tuo tarpu buvo vis užsiėmęs Gudais; Žemaičiai teip varginami pradėjo šaukti jo pagalbos. Tuomet Gediminas, sukėlęs kariuomenę, traukė į Žemaičius ir liepė eiti sau ant padėjimo kamendotui Gartėnų pilės. Sutiko su Kryžokais ties Žeimiais, vokiečius vedė Maršelga Enrikis iš Plocko. Kova labai buvo tvirta, vienok Lietuviai sulaužė Kryžokų rindas, kad Žemaičiai, prispirti stoti su Kryžokais, pradėjo juos kapoti iš užpakalio. Čia kartu su Gediminu Lietuvius rikiavo ir karvedys Goštautas. Kryžokai, norėdami atmokėti Žemaičiams už savo nuopuolius, traukė į Medininkų apygardas su stipria kariuomene, bet Žemaičiai užtaškavo ir užvertė medžiais jiems kelius teip, jog tie negalėjo išeiti, o paskui užpuolė ant jų, maž kone visą jų kariuomenę išklojo. Pats jų Maršelga Enrikis čionai galą gavo, o Žemaičiai, sugavę garsų Kryžoką Gerardą Rūden, gyvą dievaičiams ant aukos, arba apieros, sudegino. Mat toks tuokart buvo žmonių išmanymas. Tos Lietuvių pergalės labai įbaugino Kryžokus, ir didis jų Mistras Trier ant

*** Klioštorius – vienuolynas. (Red.)

**** Vėtravoti – smarkiai pulti. (Red.)

¹⁷ Gediminas buvo Vytenio brolis, kaip neseniai istorijos tyrėjai išrado iš rašto Arkivyskupo Rygos, rašyto 1323 m., kur teip yra padėta: ...sicut Vithene bonae memoirae frater vester et antecessor nobiscum (Naperski, Rusiškai–Livoniška ktai, 31 lak.).

dviejų metų padarė (1319 m.) paliaubas su Gediminu. Tas pakajus nors trumpas, vienok buvo labai naudingas, nes davė laiką Gediminui pasirūpinti apie sutvarkymą ūkės iš vidaus.

RŪPINIMASIS APIE LIETUVIŲ APŠVIETIMĄ. Matydamas, jog Lietuvius pralenkė aplinkinės giminės daugel dalykuose, Gediminas pradėjo rūpintis apie savo tautos apšvietimą. Išsiuntinėjo į visą Europą į miestus Lūbek, Rostok, Sztetin, Gotland, užprašinėdamas visokių amatų vyrus: mūrininkus, statorius, kalvius, dailides ir kitus, prižadėdamas jiems globą ir liuosybę nuo mokesčių. Geisdamas pakelti ir praplatinti prekybą, jis davė leidimą visiems svetimiams prekiautojams Lietuvoje prekiauti be maito. Sostaplę perkėlė pirmu į Trakus, o paskui į Vilnių, kurį kaip įmanydamas platino ir didino, užprašinėdamas iš visur gyventojus duodamas dovanai žemę ir suteikdamas pašalpą. Apie Vilniaus pradžių taip sako senų gadynių padavimas:

Gediminas, medžiodamas su savo dvariškiais Panarių kainuose, apie Viliją pamatė labai nepaprastą ir gražų taurį; užsigeidęs jį užmušti, ilgai jį gainiojos, ant galo pats vilyčia pervėrė; pavargęs, negrįžo jau į Trakus, bet kur taurį užmušė, ten ir apsinakvojo. Čia turėjo tokį sapną: matė vilką teip šarvuotą, kad, rodės, vienu geležimi apkaltas; jisai, į kunigaikštį žiūrėdamas, dantis kalęs, o jo viduryje dar 100 kitų vilkų buvę, kurie teip baisiai kaukė, jog girios ir tyrai gaudę. Atsibudęs Gediminas ilgai rymojęs, negalėdamas permąstyti, ką sapnas reiškia. Tuokart pasivadinęs Gediminas aukščiausi kunigą Lizdeiką, ir tasai teip sapną išguldęs: tas sapnas laimę reiškia, šarvuotas vilkas esąs tai miestas su pilelėmis, kurias Gediminas turi įkurti (pastatyti), to miesto garsas ir garbė kaip ūkės sostapilės nuskliusi į visas pasaulės šalis. Tokias sapno išguldymas patikęs Gediminui, ir jisai perkėlęs savo buveinę iš Trakų į Vilnių (1322 m.). Bet ne apie tą vieną rūpinos Gediminas; per tą patį laiką jisai kariavo su kunigaikščiu Vladimieru, kurį pergalėjęs užėmė visą Volyniją su Vladimiero miestu. Matydami Gedimino galybę ir protą, visi aplinkiniai jo privengė, ieškodami jo prieglaudos ar bendrystės. Pskavo gyventojai, spaudžiami Kardininkų, du kartu prašė nuo Gedimino pagalbos, negaudami jos nuo didžiojo Naugardo. Gediminas leido jiems padėti Dovydą Daumantaitį, Gartėnų pilies vyrą, kursai, pergalėjęs Kardininkus, nuėjo iki Ravelio ir parsivarė apie 5000 Vokiečių imtinių. Aleksandras, Tverų kunigaikštis, bėgdamas nuo Totorių chano Uzbeko, teip pat pas Gedimino ieškojo prieglaudos; iš to kilo karė su Naugardu ir, tasai pergalėtas, turėjo saugoti sandarą su Lietuviais, priimti Gedimino sūnų Narmuntą sau už apgynėją ir pavesti jam piles Ladogą, Izorą, visą Kareliją ir pusę Kaparijos. Ivanas, didis Maskolių kunigaikštis, regėdamas tokią Lietuvos galybę, visaip gerinos Gediminui ir jo dukterį Augustę (ant krikšto Anastaziją) savo sūnui Simanui išprašė už pačią. Gedimino sūnus visur buvo prašomas į žentus; teip Algirdas apsipaičiavo su Marija Jaroslavaite, Vitebsko kunigaikštaite, ir paliko Vitebsko urėdu. Teip pat Traidenavyčė, Mazūrų kunigaikštis, turėjo už pačią Gedimino dukterį, kurios vardo mums istorija nepaduoda (Danutė?). Bet visų svarbiausias buvo Gedimino susigenčiavimas su Lenkų karaliumi Vladislovu Lokietka, kursai, ieškodamas Gedimino bendrystės nuo abiem pavojingo neprietelio, Kryžokų, atleido siuntinius į Vilnių (1325 m.), prašydamas Gedimino leisti savo dukterį Aldoną už jo vienturtį sūnų Kazimierą ir kartu padaryti sandarą. Gediminas priėmė siuntinius su didžia iškilme ir išvaišinęs atleido Aldoną, o kraičio vietoje kartu paleido daugybę Lenkų iš kalinio, kurie grįždami namon visur linksmybę didino. Pats Vladislovas pasitiko grakščią Lietuvaitę ir būsinčią marčią, kuri ant krikšto gavo Onos vardą.

PIETŲ GUDIJOS UŽVALDYMAS. Negana, jog Gediminas platino savo galybę genčiavimais, jisai dar tretį kartą vaikščiojo apie 1333 m. į Gudiją ir užvaldė Ovručo, Žitomirius miestus ir ant galo Kijevą su prigulnčiomis jam šalimis, kur viešpatavo tuokart Stanislovas Feodor; apie priežastį tos karės ir apie jos vedimą nieko nežinome¹⁸. Kariaudamas su Gudais, Gediminas vienok Totorių nekusino (neužkabino) gerindamasis jiems; nors nelabai jų bijojo, vienok nenorėjo didinti sau neprietelių skaitliaus. Prie Algirdo ir Keistučio, kaip matysime toliau, buvo jau kiteip, kad Lietuva įgijo dar

¹⁸ Antanavyčė (prof. Kijevo) nenorėjo pripažinti už tiesą tą užvaldymą sakydamas, jog Kijevas Lietuviams teko tikrai apie 1360 m., bet Daškevyčė (1885) jo samprotavimą atmetė, išrodydamas, jog Kijevas apie 1333 m. jai turėjo pripažinti savo prigulėjimą nuo Gedimino.

didesnę galybę. Užvaldęs Kijevą Gediminas čia pasodino valdyti Alšėnų kunigaikštį Algimantą. Užkariaudamas Gudų šalis, Gediminas jų vienok nespaudė, kaip kad Vokiečiai Prūsus; jisai paliko jiems jų tikyba, įstatymus ir apsiėjimus ir pačius ant jų perdėtinius rinko ar iš jų pačių, ar vyrus jų tikybos; per tai Gudai mylėjo Gediminą ir glaudės prie jo kaipo prie užtarytojo nuo Totorių prispaudimų.

RŪPINIMASIS APIE ŠV. KRIKŠTĄ. Kad teip sustiprino ir išaukštino Gediminas Lietuvą savo pergalėmis ir susigenčiavimais, vieno dar daikto jai reikėjo, idant, jei nepraviršintų, tai susilygintų su didžiausėmis Europos karalystėmis; reikėjo Lietuvai dvasiško apšvietimo, krikščioniško tikėjimo. Kaip stipri galva suprato tai Gediminas, bet jei nepasisekė jam tame dalyke, tai jau kalčia Kryžokų, kurie jokio šviesos spindulėlio nenorėjo praleisti į Lietuvą, bijodamies per tai pragaišinti kariavimo priežastį. Jau pradžioje savo viešpatavimo Gediminas norėjo susitaikinti su Popiežiumi, idant nusikratytų nuo kasmetinių antpuodinėjimų ir terionių Kryžokų ir meldžionių, kurie plūdo iš visų kraštų, mislydami būk pildą išganingą darbą. Matėme aukščiaus, kaip Gediminas rūpinos apie svietišką savo apšvietimą tautos, užprašinėdamas mokytus vyrus iš Europos ir prižadėdamas jiems savo globą. Tame tai pačiame laike (1323 m.) Gediminas nemažai prikalbėtas Rygos Arkivyskupo, savo širdingo prietelio Pridrikio Lobenstat'o, rašė apie Popiežiaus gromatą ir išleido siuntinius, paduodamas save ir visą savo kraštą Popiežiui Jonui XXII, kaipo valdytojui visų krikščionių.

„Šventasis tėve, rašė Gediminas, mes nekariaujame su krikščioniais, norėdami naikinti krikščionišką tikėjimą, bet ginties nuo baisių neteisybių Kryžokų. Šitai iš priežasties nedorybių ir persekiojimų Kryžokų karalius Mindaugas turėjo išsižadėti tikėjimo, o priešpėdinis mūsų Vytenis veltui užprašinėjo į Lietuvą krikščioniškus kunigus, pavesdamas jiems bažnyčią savo krašte. Kunigų Kryžokai nepraleido ir bažnyčią sudegino.“

Skųsdamasis tolesniai už Kryžokų nedorybes, prašė Gediminas, idant Popiežius užstotų už Lietuvius prieš atkaklius Kryžokus, prižadėdamas priimti šv. katalikišką tikėjimą. Tame pačiame laike išsiuntė¹⁹ raštą prie Dominikonų ir Pranciškonų, prie Gvardijonų ir Priorų į Saksoniją ir Sileziją, prašydamas kunigų, kurie ir pribuvo, nors nedaugel per užturėjimą Kryžokų; jiems pastatė tris bažnyčias Naujapilyje ir Vilniuje.

KRYŽOKŲ NEDORYBĖS. Kryžokai, nujautę apie tą visą, nežinojo ką bedaryti. Pats didis Mistras Karolis Beffart, labai iškalbingas, pasiskubino į Rymą perkalbėti Popiežių, jog Gedimino užmetinėjimais esą melagingi ir jog jo prižadėjimas krikštyties esąs veidmainingas. Popiežius nežinojo, kam tikėti; jis prižadėjo atsiųsti į Parusį vyrus tą visą ištirti, o tuo tarpu liepė perstoti antpuodinti ir terioti Lietuvą. Vienok Kryžokai, nežiūrėdami į Popiežiaus uždraudimą, tuojau užsaukė Kryžiaus karę, ir gaujos meldžionių ir Kryžokų pradėjo smarkiausiai terioti Žemaičių pasvietį. Toksai krikščionių pasielgimas labai įpykino Gediminą. Tuo tarpu pribuvo į Parusį į Marienburgą (Malborgą) Popiežiaus siuntiniai Vyskupas Alekto Baltramiejus Benediktinų Teopridu; jau ir čia buvo užgautas Gediminas: siuntiniai pribuvo ne pas jo į Vilnių, bet pas jo neprietelių, kur jie, rodės, daugiau linksta prie gero Kryžokų negu Lietuvų; iš Parusio siuntiniai pribuvo į Rygą ir iš čia vėl siuntinius nuo savęs leido prie Gedimino; tasai vis dar priėmė tuos labai patogiai su iškilme, sėdėdamas ant sosto su 12 senatorių, aplinkui stovinčių, ir atleido į Rygą juos su atsaku Popiežiui ir su savo siuntiniais; jo siuntinius, einančius į Rygą, Kryžokai sugavo ir Ašerodės pilėje nugalavo²⁰. Matydamas tokią Kryžokų atkaklybę, Gediminas pasiuntė savo rūmų vyrą Šilgalį į Rygą, kursai susirinkime siuntinių ir diduomenės Gedimino vardu atsisakė ant galo priimti krikščionišką tikėjimą, išmetinėdamas, jog Kryžokai ieško tiktai pragumo nuvergti Lietuvius, nesirūpindami apie praplatinimą Dievo žodžio. Teip ant nieko nuėjo Gedimino noras priimti krikščionišką katalikų tikėjimą per Kryžokų atkaklybę, kursai jei būtų įvykęs, būtų atnešęs Lietuviams nesuskaitomas laimes ir kiteip būtų gal virtusi Lietuvų tautos ateiga.

¹⁹ Rašyta Vilniuje gegužės 26 d. 1323 m.

²⁰ Daukantas. Pasakojimai apie Lietuvų veikalus.

KARIONĖS SU VOKIEČIAIS. Gediminas, matydamas, jog su geru nieko Kryžokams nepadarys, susibendravo su Lenkais, kaip aukščiaus matėme, ir su aplinkiniais kunigaikščiais ir, sustiprinęs savo galę naujais užkariavimais, pradėjo iš peties kariauti su Kryžokais, padėdamas ne kartą Lenkų karaliui Vladislovui; teip 1326 m. kad Vladislovas susipyko su Kryžokais ir prašė Gedimino pašalpos, tasai išsiuntė stiprią raitariją (10 000) meškinuočių Lietuvių su garbingu Gartėnų pilės vyru Dovydu, kursai, persikėlęs per Vyslą ir Odrą (Audra?), nuteriojo Brandenburgiją ir nemažai nugąsdino pačius Saksus. Kitą metą jau patys vieni Lietuviai po valdžia vyriausio Gedimino sūnaus Algirdo atsidūrė pačioje Magdeburgo pilės angoje, ir nuterioję baisiai Frankfurto apygardas, grįžo laimingai su didžiu grobiu; Kryžokai nedrįso užstoti jiems kelio, nes tuokart tiktai jie tvirti ir drąsūs, kad sulaukia atplūstančių meldžionių minių. Ypatingai minėtini yra metai 1331, kad Lietuviai su Lenkais prie Plaucių ant ilgo laiko sutrupino Kardininkų galybę²¹. Vieta neleidžia apsaakyti visas kares, kurios buvo su Kryžokais viešpataujant Gediminui; pačių didelių teip vadinamų kryžiaus karių buvo penkios, už kurias Gediminas atmokėdamas teip pat teriojo Kryžokų pasvietį. Paprastai Kryžokų keliai į Lietuvą buvo per Žemaičius ir Gartėnus, todėl tos šalys ypatingai kentėjo nuo jų antpuodinėjimus. Viena iš tų kryžiaus karių apdengė Lietuvių drąsumą ir narsumą neaptemstančia garbe; buvo tai 1336 m. Kada daug didžiūnų pribuvo iš Teutonijos pas Kryžokų ant kryžiaus karės, didis Mistras, sutaisęs stiprią kariuomenę ir su jais susinėręs, traukė į Žemaičius ir apstojo vieną pilę, vadinamą Pelenę, kur susibėgo aplinkiniai gyventojai su žmonomis ir kūdikiais, ieškodami uždangos nuo Kryžokų. Kamendotu, arba pilėvyru, buvo Margis, kursai turėjo tiktai 4 000 vyrų, o apgulė geležimi ir variu aplietų 20 000 Vokiečių, kurie vilyčias kaip sniegą drėbė, o akmenis iš smilsknių kaip krušą bėrė į pilę. Lietuviai šimtais grūdo Vokiečius nuo pilės sienų, bet nuramdyti Vokiečių negalėjo, nes tie apgulė taranais pilės sienas ardė. Gediminas tuo tarpu ant pagalbos pribūti negalėjo, vienok Lietuviai gynės kaip liūtai, lopindami naktį, pagal ką neprieteliai dienos būvyje buvo išgriovę. Kryžokai, negalėdami nieko padaryti, ėmė laidyti į pilę uždegtus strypus, ir visa pilė pasijuto ugnyje. Margis pamatė, jog jau nelieka jokios vilties apsiginti, vienok panorėjo geriaus mirti su savo žmonėmis, negu pasiduoti į vergybą Vokiečiams. Todėl liepė jis malkinę sukrauti, sunešti tenai turtus ir gėrybes, o kunigams ugnį pašvęsti. Paskui Lietuviai susitarė patys tarp savęs vieni kitus kirsti ir į tą ugnį mesti, idant nepatektų gyvi į neprietelių rankas. Vokiečiai, stebėdamos, jog nieks ant sienų nesirodo ir negesina ugnies, po valandos pradėjo grūsties į degančią pilę. Vienas tiktai Margis užstojo jiems kelią, idant visi paspėtų tuo tarpu nusikirsti ir į ugnį įsimesti; ant galo ir jisai pats save nukerta. Kad Kryžokai, įsigrūdę į pilę, pamatė ant aukštos ruštavonės (?) sėdinčią kunigę šventuose rūbuose, kirvis jos rankoje, ir kad jie prisiartino, ji paskutinio kareivio galvą nukirtus pati nusileido į tą ugnį. Šiurpulys apėmė Kryžokus, ir jie nedrįso giliaus eiti į Lietuvą, bėgo namon ir užrašė savo metraščiuose tokį niekur negirdėtą atsitikimą.

KARDININKŲ NURAMDYMAS Kardininkai, viešpataujant Gediminui, labai nusilpsta; kaip jau seniai, teip ypatingai 1328 m. kilo kerštai ir nesutikimai tarp Rygos gyventojų ir Arkivyskupo su Kardininkais; Rygos gyventojai įsilaužė ir sudegino Kardininkų pilę Dinamündę, o kad ant antrų metų už tai Kardininkai apstojo pačią Rygą, tai gyventojai šaukės pagalbos nuo Gedimino, pavesdami jam už tai 4 pilutes ant Dauguvos. Gediminas pribuvo su stipria kariuomene ir, persikėlęs per Dauguvą, labai nuteriojo Kardininkų valsčius; duoną ir maistą pristatė jam Rygos pilionys. Tasai Gedimino žygis labai buvo skaudus Kardininkams: jų Mistras Ebergard fon Mungeim turėjo padaryti sandarą su Rygos Arkivyskupu, kursai Kardininkams buvo negeistinas. Po to atsitikimo lig pat Gedimino smerčio nerandame, idant Kardininkai antpuodinėtų Lietuvą. Metų, kuomet Gediminas numirė, tikrai nežinome; žinome tikt, jog tarp 1339 ir 1341 m. jo nebteko. Norėjo jis įsilaužti į Bayerburgės pilę, čia netikėtai saujelė Lietuvių paliko Kryžokų apsiausta, ir Gediminas, kad sau kelią skynė per neprietelių rindas, paliko pervertas vilyčios per pečius, ar kaip kiti sako, peršautas iš šaudyklės, kurios pirmą kartą tuokart buvo vartojamos. Po Gedimino smerčio paliko jo brolis Vainas ir septyni sūnūs:

²¹ Antonovič, 69 pusl. 1878. Очерки.

Manvydas, Nanmuntas, Algirdas, Keistutis, Karejotas, Liubartas (žentas Levo Andriej., kunig. Lucko, kuriam teko rytinė dalis Valynijos) ir Jaunutis; jie ir išsidalino savo tėvo kraštus į aštuonias dalis.

Jaunutis. 1341–1345

SUSILPNĖJIMAS LIETUVOJE VIENVALDYSTĖS IR NUKĖLIMAS JAUNUČIO NUO SOSTO. Jau prieš Gedimino smertį visi jo sūnūs turėjo sau paskirtus kraštus, kuriuos ir valdė; vienas tikai Jaunutis buvo prie tėvo, ir Gediminas mirdamas paliko jam Vilnių, Ašmenę, Aukmergę ir Braslavą, o tuo pačiu dėl didesnės vienybės perdėjo jį didžiu kunigaikščiu ir viršininku savo brolių. Niekas tam tėvo parodymui neprieštaravo, ir Jaunutis tikrai per keturis metus nešiojo vardą didžio Lietuvos kunigaikščio, vienok būdamas dar visai jaunas ir netvirtos galvos, negalėjo rėdyti visą Lietuvą ir turėti drausmėje savo brolius: visi broliai rėdė sau paskyrimai, kaip kuriam išpuolė, nesiklausdami Jaunučio. Teip vyriausias brolis Manvydas išginė iš Žemaičių Kryžokus, kurie po smerčio Gedimino norėjo pasinaudoti; paskui įpuolęs į Parusį ir keletą kartų juos pergalėjęs pagrižo laimingai, padaręs sandarą su Mistru Ludolf Kenig; prie sandaro prigulėjo Algirdas ir Keistutis; apie Jaunutį nieko čia negirdėti. Toliaus Liubartas, kursai viešpatavo Volynijoje, susipyko su Lenkų karaliumi Kazimieru, nes abu norėjo užvaldyti Galiciją arba Rausvuosius Gudus; čia Liubartui padėjo Keistutis, o Jaunutis vėl nieko nesikišo. Apie 1342 m. Keistutis vienas padarė suokalbą su Inglėnais, pagal kuriuos vieni antriems leido prekiauti pas savęs; didžiausiu padėliu prekiavimo daiktų prie Baltųjų marių buvo paskirta Palanga.

Algirdas 1341 m. pats vienas ėjo kariauti Mažaiską, o antrą metą kartu su Keistučiu padėjo suspaustam Kardininkų Pskavui ir baisiai nuterėjo Padauguvį, kursai ir teip jau buvo susilpnėjęs per sumišimą tuose metuose tarp Igaunių, Lietgalių ir Kuršininkų, kurie buvo susitarę vienu kartu Vokiečius išpjauti; 18 000 Vokiečių tuokart gavo galą. Matydami, jog Lietuvoje nėra geros vienybės, jog kiekvienas Gedimino sūnus daro, kas jam patinka, nesiklausdamas didžio kunig. Jaunučio, Kryžokai samprotavo, jog atėjo laikas atmokėti Lietuviams už praėjusius nuopuolius prie Gedimino ir užimti Žemaičius. Pradėjo ruošties iš peties į karę su Lietuviais; matydami, kad Lietuviai susipyko dėl Galicijos su Lenkų karalium Kazimieru, Kryžokai padarė su juo sandarą ir atėmė nuo jo Kulmiją ir dalį Kujavijos; paskui įgavo nuo Valdemaro, Danų karaliaus, Estoniją ir Ravelio miestą; ant Lietuvos rubežiaus pataisė Bayerburgo pilę, Gedimino sugriautą, ir pastatė dar dvi nauji: Jurbarką ir Marienburgą. Mistras išsiuntė į Germaniją užprašinėti svečių ir samdyti kareivių karionei su Lietuviais. Atremti teip pasitaisiusius Kryžokus Jaunutis buvo per daug silpnas, todėl vyresnieji broliai Algirdas ir Keistutis susitarė jį iškelti iš Vilniaus ir patiems paimti į savo rankas visą Lietuvos valdžią, idant per tat galėtų išgelbėti tėvynę nuo neprietelių, iš visų pusių kylančių. Keistutis (1345 m. lapkričio 22 d.) įvedė šieno vežimuose auštant savo kareivius į Vilnių ir užėmė aukštąją ir žemąją pilę; Jaunutis vienmarškinis norėjo išbėgti, bet, atšaldęs sau kojas, buvo sugautas; pribuvo ir Algirdas iš Kreivių; tuokart Algirdas buvo apšauktas didžiu Lietuvos kunigaikščiu, kurio turėjo visi broliai priklausyti; Keistutis pasiėmė jam visur padėti; Jaunučiui už Vilnių pavestas buvo Zaslavos kraštas.

Algirdas ir Keistutis. 1345–1377

Algirdas ir Keistutis buvo visų išmintingiausieji Gedimino sūnūs; pirmasis kaipo gudrus rėdytojas, antrasis kaipo vadovas karionėse; abudu paduoda mums gražiausį paveikslą broliškos vienybės ir meilės; vienas antrą, šelpdami ir iš vieno eidami, juodu ne tikai nenustojo nei vieno ploto tėvo palikto plačio krašto, bet dar daugiau jį padidino. Kaip matysime toliaus. Viešpataujant Algirdui skaitlius Lietuvos neprietelių gerai pasididino; nieko nesakant jau apie Kryžokus ir Kardininkus, smertinus Lietuvos neprietelius, atmintime, jog Lietuva susikerta su Lenkais dėl Galicijos ir Volynijos, su Maskoliais dėl parubežinių kraštų. Maskolija turėjo su Lietuva susiremti, abidvi didindamos; ant galo prie Algirdo Totoriai pajunta, jog Lietuviai kas kartą daugiau nuo jų atima kraštų; susirėmimas

buvo neišbėgamas, kas ir atsitiko prie Mėlynų Vandenių²². Iš to galima suprasti, jog nesilpnai galvai galima buvo išeiti pergalėtoju iš visų tų susirėmimų; ir už tikrą Keistutis ir Algirdas ir buvo tokie kunigaikščiai, kokių reikalavo Lietuva anuose laikuose. Apie Algirdą rašytojai sako, jog jisai neapkentė nei vyno, nei stiprio medaus, nei puotų arba vaišinių susiejimų, o kad kiti buvo gėrimais ir juokavimais užsiėmę, jisai su išmintingais vyrais ir tėvūnais teiravosi ir rymojo, kaip savo Lietuvą praplatinti ir sustiprinti; nors mirė ir palaidotas buvo stabmeldžiu, vienok krikščionių nepersekiavo ir elgėsi su visais mandagiai ir maloniai. Kaip Algirdas buvo garsus rėdytojas, taip Keistutis garbingas vadovas; užaugęs ir pasenęs tarp Lietuvių ir Žemaičių, jisai buvo daugiausiai jų mylimas; todėl lig šiol jo vardas yra žinomas Žemaičiams. Už pačią jį vedė sau Birutę, dukterį Vidimunto, Žemaičių bajoro, kuri pirmu buvo Palangoje vaidelytė prie šventos ugnies Žinyčioje. Visas Keistučio gyvenimas praėjo karionėse su Kryžokais, su kuriais jisai daugiausiai vienas kariavo, tikrai svarbiausiuose atsitikimuose patelkdamas savo brolių Algirdą; du kartu Keistutis buvo papuolęs į kalinį Vokiečiams ir vieną kartą Lenkams, bet visados mokėjo pasprukti iš sunkiausių pančių. Palikdamas lig pat smerčio stabmeldiškame tikėjime, Keistutis vienok savo pasiūlyme yra tikras krikščioniškas ricorius, kaip sako ir raštai pačių Vokiečių. Eidamas į karę visados davė žinią apie tai, jei kam ką prižadėjo, tai visados išpildė.

KARIONĖS SU VOKIEČIAIS. Kaip aukščiau matėme, Kryžokai iš peties rengėsi į karę prieš Lietuvius. Pradžioje 1345 m. į Parusį pribuvo neišpasakyta daugybė svečių ir samdytų kareivių, tarp kurių Čekų karalius Jonas ir Vengrų karalius Liudvikas su stipriomis kariuomenėmis; tuojuo Kryžokai su savo svečiais apgulė vieną parubežinę pilę. Algirdas su Keistučiu taip pat taisė: sukėlė stiprią kareiviją, traukė jie priešais, masindami, būk žadą užpulti Sambiją. Kryžokai apleido pilę ir pasiskubino į Sambiją, tikėdami tenai susitikti su Lietuviais, bet labai apsigavo; Algirdas su Keistučiu tuojuo puolė į Padauguvį ir baisiausiai nuterėjo dasiekdami Eželės salos; apgautas Mistras norėjo už tai nuterioti Lietuvos pasvietį, bet gyventojai pirmu jau to vylė, todėl visi su turtais po girias ir balas išsislapstė, ir Kryžokai nesutiko gyvos dvasios; tuo tarpu ant didesnės Kryžokų nelaimės paliko atadrėkis, ir tie tikrai ką į Parusį dasiteko. Baisi kryžiaus karė ant nieko nuėjo. Vengrų ir Čekų karaliai ir kiti viršininkai priešastį to nepasivedimo užmetė ant Mistro Ludolf Kenig, ir tasai nekaltai buvo apšauktas nustojusiu proto ir turėjo pasišalinti nuo valdžios, nežiūrint ant pirmesnių jo garbingų darbų. Išrinktas į jo vietą buvo Enrikis Dusemer. Kryžokai jau suprantą, jog užkariauti Lietuvos taip sustiprėjusios negalės, todėl nuo to laiko perstojo eiti didžiomis gaujomis į Lietuvą ir ieškoti aiškios kovos; vietoje to pradeda statyti ant savo rubežiaus daugybę pilių dėl apsigynimo nuo Lietuvos antpuodinėjimų. Nekerdami didžių kareivijų, Kryžokai ir Kardininkai užsiėmė dabar vienomis terionėmis, jau nebemislydami apie užvaldymą. Tokių žygių dėl vienu terionių galima priskaityti, viešpataujant Algirdui, daugiau negu 70 iš Kryžokų pusės ir daugiau negu 30 iš Kardininkų; buvo tokie metai, kad po 4 kartus ir daugiau Vokiečiai, sulaukę svečių iš Europos, įsigrūdavo į Lietuvą dėl terionės. Tie Kryžokų į Lietuvą žygiai buvo trumpi ir niekad nepatekdavo ilgiau per 10 dienų; buvo ir tokie, kad užtekdavo vienos nakties; tankiausiai tokius žygius jie atlikdavo raiti ar kartais, susėdę į laives, Nemunu irklaudami; visų svarbiausiu daiktu buvo užspėti netikėtai Lietuvius ir prisiplėšę grobio sukti atgal, kad Lietuvių kareiviai neužstotų jiems kelio. Didžiausė kliūtis tokioms terionėms buvo Lietuvių pilės, todėl Kryžokai kaip galėdami jas ardė ar pasalu apguldami, ar smarkumu įsilauždami, ar papirkdami ką nors iš pilės; didžiausė kliūtis dėl terionių Kryžokams buvo Kauno pilė, kuri stovėjo santakyje Nemuno ir Nerio (Vilijos); kelis kartus Kryžokai mėgino sugriauti tą pilę, bet Lietuviai, numanydami jos svarbumą, gerai ją sustiprino. Ant galo 1362 m. Mistras fon Kniprode, sulaukęs daug svečių ir sutaisęs stiprią kariuomenę, pasiruošė kaip norint griauti tą pilę. Patelkęs dar Kardininkus, jisai apstojo Kauno pilę, kur buvo užsirakinęs Keistučio sūnus Vaidatas su 200 kareivijų.

²² Dluogošas labai klysta, sakydamas būk Lietuva išsididiniusi per suirimą aplinkinių. Daškevyčė (Кіевъ, 1885 r.) čia taip sako (22 pusl.): Этот успѣхъ объясняется тѣмъ, что Литовское племя въ лицѣ своихъ вождей выказало значительную энергію и воспринчивость, и также тѣмъ знаменемъ, которое литовскіе князья высоко держали до конца XIV ст. я на которомъ была начертана равноправность.

Per du mėnesių Lietuviai kaip prigulint gynėsi nuo Kryžokų, kurie su armatomis ir kitais prietaisais ardė kaip įmanydami pilę. Pribuvo Vaidatui ant pagalbos Keistutis su Algirdu, bet neturėdami stiprios kareivijos negalėjo nieko padaryti Kryžokams, kurie apsikasė grioviais ir uolomis aplink pilę. Vaidatas tuo tarpu kaip liūtas gynėsi su savo kareiviais, lopydamas išgriautas ir praardytas sienas ir stumdamas nuo sienų Vokiečius. Ant galo kad po dviejų mėnesių daugumas jo kareivių krito, matydamas, jog nieko neveiks, jisai uždegė pilę, idant netektų Vokiečiams, o pats su saujele savųjų norėjo išsikirsti per Kryžokų rindas, bet negalėjo, nes tiktai paliko su juo gyvų 36 kareiviai; apgulti iš visų pusių kaip juodu debesimi jie buvo sugauti. Kryžokų džiaugsmas buvo neapsakomas, vienok neilgai pateko, nes jau antrą mėnesį Lietuviai pastatė netoli tos kitą pilę, vadinamą Naują Kauną; Kryžokams pasisėkė ir tą pilę sugriauti; bet 1376 m. Lietuviai pastatė čia jau teip tvirtą pilę, jog Kryžokai ir nemėgino jos ardyti. Atmokėdami Vokiečiams už jų antpuodinėjimus ir teriones, Lietuviai teip pat įsigrūsdavo į jų kraštus, viską kirsdami ir degindami. Tokių Lietuvių žygių buvo 31 į Parusį ir 11 į Padauguvį. Nors, kaip matome, Lietuviai rečiau antpuodinėjo Kryžokų pasvietį, vienok jų terionės buvo baisesnės, nes siekdavo labai ne kartą tolimų kraštų (plačiau siaubdavo) ir atliekamos buvo didesniais būriais. Labai tankiai Lietuviai prisiplėsdavo ne tiktai daugel gėrybių ir didį būrį vergų, bet sugriaudavo ir su žeme sulygindavo jų pilis. Grįždavo Lietuviai tankiausiai laimingai, čia reikia pasakyti kelis žodžius apie Lietuvių susirėmimus su Vokiečiais ant Stravos upės 1348 m. ir ties Rudaujų pile. Kryžokai, kentėdami daug nelaimių nuo Lietuvių, apgarsino po visą Europą, būk jie tose dviejose kovose sutratinę labai didžias Lietuvių kariuomenes, norėdami per tą apgarsinimą patraukti ir panorinti minias meldžionių ir kitų, ieškančių sau uždarbio ir garbės; prašalaičių rašytojai, mažai rūpindamos apie svetimus veikalus, įtraukė tuos melagingus pasakojimus į savo raštus, ir iš to atsirado tie nebūti didi Lietuvių nuopuoliai ties Strava ir Rudava²³. Tiedvi kovi buvo, ir Lietuviai buvo pergalėti, bet susirėmimas buvo mažomis kariuomenėmis ir krito jose ne daugiau už 1 000 Lietuvių. Vienas tiktai svarbesnis buvo Kryžokų žygis į Lietuvą, bet ir tas nuėjo ant nieko. 1365 m. Bytautas, Keistučio, rodos, sūnus, nesutikęs kasžin dėl ko su tėvu, pranešė Kryžokų Mistrui, kad jisai žadąs krikštyties ir susivienyti su jais. Vilniaus Kamendotas Dirsunė, dažinojęs apie tai, pasodino jį į vieną pilę, pranešdamas apie tai Keistučiui, bet Survilis su Kryžokais užpuolė ant tos pilės ir Bytautą paleido, kursai su 15 savo tarnų dasiteko į Parusį. Čia Mistras, sutaisęs gana stiprią kariuomenę ir paėmęs maisto ant ištiso mėnesies, grūdosi per Žemaičius; kelią visur rodė Bytautas; nuteriojęs šalis apie Nevėžio ir Šventosios upes ir aplenkęs Aukmergę, Mistras apstojo Vilnių, mislydamas, būk Bytauto draugininkai padėsia jam įsilaužti į tą miestą. Vienok ne tiktai niekas iš Lietuvių nenorėjo būti Bytauto draugininku, bet ir iš tų 15 vyrų, kurie buvo su juo į Parusį išbėgę, keturi paspruko. Mistras apsigavęs skubinos atgal į Parusį. Vienu žodžiu, pakol gyvas buvo Keistutis, Kryžokai, nors visos Europos šelpiami, negalėjo nei vieno žingsnio užimti nuo Lietuvos, kuri sustiprėjusi jau drąsiai išėina prieš savo neprietelius ir tankiai perlaužia jų geležimi ir variu aplietas rindas. Vokiečiai galėjo užvaldyti Prūsus ir Latvius tik tada, kad Lietuva dar buvo nepripratusi prie karių ir padalinta ant daugybės dalių.

KARIONĖS SU LENKAIS UŽ VALYNIJĄ. Algirdui viešpataujant prasideda Lietuvių su Lenkais barnės už Valyniją. Gedimino sūnus Liubartas, apsipačiavęs su Valynijos kunigaikštaitė, apėmė po savo valdžia tą kraštą po smerčio jos tėvo, nes neliko artimesnių genčių; bet ir Lenkų karalius Kazimieras teip pat mislijo apie Valyniją ir po Gedimino smerčio ištiko tarp Lietuvių ir Lenkų karės, kurios su mažais pertrūkiais pateko lig pat Algirdo smerčio ir, kaip regėsime toliau, visados buvo priežastimi nesutikimų tarp jų, kol tiedvi gimini nesusivienino visai. Jau 1340 m. Kazimieras įsigrūdo į Valyniją ir užėmė tarp kitų miestų ir patį Lvavą; bet kad Liubartui pribuvo į talką Keistutis, viršus buvo Lietuvių, 1347 m. abi šalys padarė paliaubas ant dviejų metų; praslinkus tiem dviem metams, Kazimieras vėl užpuolė Valyniją, bet suprasdamas, jog pats vienas nieko neveiks, patelkė Vengrų karalių Liudviką. Iš pradžių buvo Lenkų viršus: Keistutis, vesdamas tiktai vieną pulką į Vladimiero pilę, netikėtai susitiko su Lenkų kariuomene ir papuolė į kalinę, iš kurios vienok, kaip visados, greitai paspruko. Lietuviai

²³ Антанвучѣ (Очеркъ, Кіевъ, 1878) aiškiai išparodė netiesą tų Kryžokų pasigyrimų.

patelkė Totorius, ant galo pribuvo ir pats Algirdas; Lietuviai vėl pradėjo imti viršų, o Vengrai pasitraukė. Po šešių metų abidvi šali nuvargusi perstojo grumties, o Valyniją paliko teip, kaip buvo prieš karionę. 1366 m. Kazimieras tretį kartą eina į Valyniją. Algirdas, nuvargęs tais nepasibaigiančiais Kazimiero antpuodinėjimais, perleido nekurią Valynijos dalį Aleksandrai, Karejoto sūnui, idant valdytų ją, priklausydamas Kazimiero; bet netaikos tarp Lietuvių ir Lenkų tuo dar nepasibaigė; 1368 ir 1370 m. Keistutis su broliais grūmės vėl su Lenkais. Mirus Kazimierui, Lietuviai užpykę teriojo šalis Liublino, Sandamiriaus ir pačios Krokuvos, o motina Kazimiero Alzbieta, po jo smerčio paėmusi valdžią ant Lenkų ir paskendusį rūmų linksmybėse, mažai rūpinos apie apgynimą savo tėvynės. Ant galo, jau prieš pat Algirdo smertį, Lietuviai su Lenkais padarė sandarą, pagal kurio didesnė Valynijos dalis su miestais Lucku ir Ostrogu paliko Lietuviams, o mažesnė su miestais Vladimieru ir Kremenčiu teko Lenkams.

TOTORIŲ PERGALĖJIMAS IR PADOLĖS UŽVALDYMAS. Apie Algirdo su Totoriais kariones nėra gerai žinoma; regis, Totorių siaubimai ir terionės Valynijos ir Kijevo kraštų buvo priežastis susirėmimo Lietuvių ir totorių. Tarp Totorių jau nebuvo tos vienybės, kuri buvo kitados jų galybė; tiesa, jog teip vadinama Aukso Orda buvo galinga ir baisi, bet jau nuo jos pradeda atskilti nekuriškos šakos, kaip tai buvo paskesniuose laikuose; tokia tai Totorių šaka buvo Padolė, šalis labai kitą kartą vaisinga ir graži Algirdas su narsingais Karejoto sūnumis traukė į Padolę drausti Totorius ir sutikęs tris jų chanus ties Mėlynais Vandeniomis (1362 m.) maringoje kovoje pergalėjo juos; paskui, užvaldęs visą Padolę, paveda rėdyti keturiems Karejoto sūnums, kurie gana gerai rūpinos apie tą šalį ir pastatė čia miestus Smatričių, Kamenčių ir Bakotą. Aukso Ordos Totoriai nelabai meiliai žiūrėjo ant Lietuvių užvaldymų, bet, užsiėmę namų kerštais, nors mažai galėjo ką daryti. Grįždamas iš Padolės, Algirdas užėjo į Kijevą ir čia, nukėlęs Feodorą, Gedimino uždėtą, pavedė valdžią savo sūnui Vladimieriui.

KARIONĖS SU MASKOLIAIS. Viešpataujant Algirdui Lietuva su Maskuva, abidvi didindamos, pradeda kas kartą tankiaus neprieteliškai susisiekti. Algirdas, platindamas savo valdžią, tankiai kišas į veikalus Pskavo, Naugardo ir Smalensko, norėdamas pamažu tenai savo valdžią uždėti; Maskuva kiek galėdama jam prieštarauja. Pskave nekurią laiką Algirdas buvo pasodinęs savo sūnų Andriejų. Naugardas prie Algirdo linko tai ant Lietuvių pusės, tai ant Maskolių. 1346 m. Algirdas, supykęs ant Naugardo, labai nuteriojo jo apygardas; Naugardžionys nedrįso išeiti prieš jį su kariumene ir padarė sandarą. Ant galo Smalenskas su aplinkiniais valsčiais, nors neprigulėjo visiškai prie Lietuvos, vienok Algirdas teip mokėjo eigties su jo kunigaikščiu, jog tasai priklausė jo visuose svarbesniuose ir didesniuose dalykuose ir visados padėjo Lietuviams visuose jų žygiuose; o metuose 1368, 1370, 1372 ir prieš Maskuvą. Veltui didis Maskolių kunigaikštis Dimitris norėjo kliudinti, Smalenskas regimai jau linko prie visiško Lietuvai prigulėjimo²⁴. Toliau Algirdas apie 1355 m. visai užvaldė teip vadinamą Severską, šalį su miestais Mogiliovu, Briansku, Černigavu, Trubčevsku ir Naugardu Seversku ir pasodino čia valdyti savo gentis. Artindamasis vis arčiau prie Maskuvos rubežiaus, Algirdas ant galo turėjo susigrumti ir su didžiu Maskuvos kunigaikščiu Dimitriu; priežastis tų susigrūmimų buvo netaikos tarp didžio Maskuvos kunigaikščio ir Tvero kunigaikščio. Maskuva, platindama savo valdžią ir užiminėdama aplinkines mažesnes kunigaikštystes, tankiai susipyksta su Tvero kunigaikščiais, kurie nenori nustoti savo valdžios ir šaukias pagalbos tai prie Aukso Ordos, tai prie Lietuvių; Totoriai, daugiaus rūpindamos apie pinigus negu apie ateigą, mažai užtardavo Tvero kunigaikštį Mikolą Maskuvos papirkti. Ne teip elgėsi Algirdas, toliau matęs. Jisai kelis kartus siuntė kunigaikščiams Tvero savo kareivius ir silpnino Maskuvą. Užpykęs jaunas ir karingas Dimitris atleido siuntinius pas Algirdą, įduodamas jiems parodyti Algirdui kardą ir uždegtą pagalį (nedėgulį), per tai rodydamas Algirdui, jog ateis terioti Lietuvos kraštus; tada Algirdas išskėlęs ugnį su titnagu ir uždegęs pintį, įdavė nunešti Dimitriui, rodydamas, jog jisai pats gal greičiaus sudegins Maskuvą. Ilgai nelaukdamas Algirdas, sutaisęs stiprią kariumenę su savo broliu Keistučiu, traukė ant Maskuvos (1368), paėmęs teip pat ir

²⁴ Viešpatavo tuomet tenais Sviatoslavas Ivanavyčė, 1358–1386.

Smalininkus. Lietuviai išvaikė išsiųstus Dimitrio pulkus ir patį Maskolių karvedį Mininą, einantį su kariumene, ties Trostnės upės pergalėjo; pats karvedys su daugybe Maskolių diduomenės galą gavo. Paskui Lietuviai apgulė pačią Maskuvą, kur Kremliuje užsirakino Dimitris; tasai suspaustas turėjo Mikolui (kursai turėjęs buvo bėgti pas Lietuvius) pagražinti Tverą²⁵. Gelbėdami Mikolą, Tvero kunigaikštį, Lietuviai dar du kartu (1370 ir 1372) buvo apgulę Maskuvą. Tie Algirdo ant Maskuvos žygiai taip giliai įsidėjo (įsmego) į atmintį gudu, jog dar dabar Palacko šalyje žmonės rodo didžias kastines, apaugusias miškais, vadindami jas Algirdo keliu.

RŪPINIMASIS APIE KRIKŠTĄ ŠV. Viešpataujant Algirdui tris kartus randame kalbą apie krikštą šv. 1349 m. skaitome, jog Keistutis buvo prižadėjęs Kazimierui, Lenkų karaliui, priimti krikštą šv., bet tas prižadėjimas, regis, buvo neširdingas, nes noras greitai praėjo. Devyniems metams praslinkus, vėl randam žinią apie Lietuvius žadėjimą krikštyties, rėdant Bažnyčią Inokenčiui VI; nežinome kaip pasibaigė tas žadėjimas, vienok jau po trijų metų žinome, jog pats Keistutis pribuvo į ciesoriaus Karolio IV sostą Niurnbergą ir patvirtino Lietuvos kunigaikščių prižadėjimą priimti krikštą šv. Ciecorius buvo išleidęs tą patį metą siuntinius į Lietuvą, ragindamas greičiau priimti krikštą; bet ir tą kartą šnekės pasibaigė ant niekų per atkaklumą Kryžokų; Algirdas reikalavo pirmu, idant Lietuviai jį pagražintų tuos kraštus, kurie priguli pagal teisybės Lietuviams, kaip tai: Prūsus, Lietgalius, Žiemgalius ir Kuršininkus, o patys, neturėdami ko veikti, persineštų ant Niperio (Dnepr) tarp Gudu ir Totorių ir ten, pildydami savo pašaukimą, gintų krikščionis nuo Totorių; vienok Kryžokai, mislydami jau ne apie savo pašaukimą, bet apie turtus ir gėrybes, atmeta tą, nors didį, vienok teisingą Algirdo reikalavimą. Nepriėmęs krikšto šv. pats, vienok Algirdas krikščionių ne tikai nepersekiojo savo karalystėje, bet dar ir užtaravo* juos. Taip, kad jam nesant, Lietuviai stabmeldžiai, savo kunigų įmokinti, nužudė 14 Pranciškonų Vilniuje, tai jisai pagrižęs visus, prie žudymo prisidėjusius, smerčiu²⁶ pakorojo, o Petru Goštautui, priėmusiam katalikų tikėjimą, leido dar daugiau Pranciškonų į Vilnių parvadinti.

ALGIRDO SMERTIS 1377 m. Pražilęs karėse ir rėdoje, praplatinęs Lietuvą nuo Baltųjų marių lig Juodųjų, nuo Bugo upės lig Ugros, tasai didis kunigaikštis pasimirė Vilniuje, palikęs į savo vietą jauniausį sūnų Jaugielą po pasirodovojimo** su Keistučiu. Mirdamas paliko 12 sūnų nuo dviejų žmonių; pirma žmona buvo Marija, Vitebsko kunigaikštaitė, tai mirus apsipačiavo 1350 m. su Julijone, Tvero kunigaikštaitė. Algirdas mirė stabmeldžiu; palaidojo jį, pagal senos dabos***, apdarytą šarvuose ir pakėlę ant malkinės, šalip padėję kardą, ragotinę, vilyčią, su karės žirgu, sakalais ir pedsakiais sudegino; stabmeldiški kunigai, aplinkui stovėdami ir apgiedodami jo veikalus, nagus meškų ir lūšių į ugnį mėčiojo, kad koku ten aukštu ir skardžiu kalnu lipdamas į dangų galėtų įsikabinti.

Jaugiela. 1377–1381

Miršančiam Algirdui Keistutis prižadėjo užsodinsias ant sosto didžiu Lietuvos kunigaikščiu jo jauniausį sūnų Jaugielą ir šelpsiąs jį savo roda ir kardu. Keistutis daturėjo žodį ir užsodino jį ant sosto Vilniuje, o kiti Lietuvos kunigaikščiai vyresni už Jaugielą, matydami, jog už jį stovi Keistutis, nedrįso prieštarauti ir turėjo jį išpažinti už savo poną ir didį Lietuvos kunigaikštį; tikrai vyriausis Jaugielos brolis Andriejus Vingaltas, pavydėdamas valdžios jauniausiam savo broliui, pradėjo kerštus kelti, susižinojęs su Kardininkais ir su didžiu Maskuvos kunigaikščiu Dimitriu. Nors tuos kerštus Keistutis nuramino, vienok neužilgo kilo kiti, kurie atnešė Lietuvai nesuskaitomas nelaimes. Jaugiela turėjo

²⁵ Kalnas, ant kurio Dimitris, nusižeminęs prieš Algirdą, prašė sandaro, nuo to laiko pradėjo vadintis „paklonnaja gora“ (klaniatsia). Padaręs sandarą su Dimitriu, Algirdas sėdo ant arklio ir jodamas kartu su didž. Maskuvos kunigaikščiu, trenkė kardą į Maskuvos sieną, kad ateinančios kartos atmintų, jog čia did. Lietuvos kunig. sutrupino savo kardą.

* Užtarauti – užtarti. (Red.)

²⁶ Sako, būk apie 500 kaltųjų buvo už tai nugaluota.

** Pasirodovojimas – pasitarimas. (Red.)

*** Daba – paprotys. (Red.)

tiktai 26 metus, kad apėmė visuotinę valdžią ant visos Lietuvos; buvo tai kunigaikštis netvirtos galvos, nenusimanąs karėje ir ūkėje ir pasiduodąs įkalbinėjimams kitų, tankiai piktų žmonių, kurie nerūpinos apie tėvynės reikalus, bet apie savo gerą. Tokiu tai ypatingai buvo Vaidilius, žemos kilmės vyras, kursai prie Algirdo buvo duonkepiu kunigaikščio rūmuose, bet paskui turėdamas gerą liežuvį ir mokėdamas savo vikrumu ir melais patikti, kas kartą aukštino; ant galo Jaugiela perdėjo jį Lydos kamendotu ir išleido už jį Marijoną, savo seserį. Keistutis labai neapkentė to Vaidiliaus, kursai nieko gero ūkei nepadaręs ir teip žemo kilimo, drįso stoti jo gentimi. Tas tai Vaidilius pradėjo su kitais rūmų vyrais pykinti Jaugielą su Keistučiu. Nesunku buvo Jaugielą perkalbėti. Tie pradėjo jam įkalbinėti, kad Keistučio visi daugiau privengia, jog jo reikia sergėtis, nes žadąs jį iš Vilniaus išvaryti ir pats didžiu Lietuvos kunigaikščiu stoti. Keistutis iš tikro dėl savo garbingų veikalų buvo visų mylimas ir guodojamas* ir galįs visos Lietuvos valdimeriu pasidaryti; vienok apie tą jisai nedūmojo, baigdamas dienas savo garbingo gyvenimo. Jaugiela gėidė nusikratyti nuo savo dėdžio ir tykojo tiktai patogaus atsitikimo. Kryžokai, visados ieškodami Lietuvos pražūtis, suprato, jog gali lengvai sukelti kerštus tarp Lietuvių; todėl patys kiek galėdami rūpinos apie netaiką Jaugielos su Keistučiu ir perskyrimą Lietuvos į dalis; Jaugiela per savo nesusimanymą greitai pateko į Kryžokų tinklus. Bytautas, Augmantas ir Vaidilius, Jaugielos tarnai užprašė Kryžokų siuntinius ant medžioklės Daudiškės laukuose, slapčia padarė vardu Jaugielos sandarą su Kryžokais, prižadėdami Vokiečiams amžiną pakajų, tartum ataduodami jiems Žemaičius ant terionių per pažadėjimą nešelpiti Keistučio. Nauduodami iš to sandaro, Kryžokai kaip galėdami degino ir teriojo Žemaičių pasvietį. Keistutis nuo pradžios negalėjo suprasti, kodėl tai Kryžokai užsidėjo teip ant Žemaičių ir kodėl jo jaunas brolavaikis neina jam niekad padėti, ramdyti tėvynės neprietelių. Toksai Jaugielos pasielgimas dūrė į širdį pražilusiam kariautojui už liuosybę savo tėvynės, ir ano pasalus susitarimas su neprieteliais kas dieną aiškesnis rodės. Ant galo Keistutis gauna apie tai žinią nuo Osterodės pilės vyro Libenšteino ir daneša apie tai Vytautui, šaukdamas jį pas savęs į Trakus; tasai, susirišęs didžia broliška meile su Jaugiela, nekaip nenorėjo tikėti tokiai jo atkaklybei ir norėjo perkalbėti tėvą, jog tai turi būti Vokiečių žabangai, kurie nori tiktai sukelti kerštus tarp Lietuvių. Keistutis, nors leidos perkalbėti, bet jautojos** iš visų pusių; neužilgo gavo antrą žinią, kuri jau neleido daugiau abejoti. Libenšteinas atsiuntė jam Jaugielos raštą, siųstą prie Didžio Mistro Kniprodės, iš kurio aiškiai matė atkaklybę Jaugielos; negana dar to, norėdamas gerai permąnyti Jaugielą, Keistutis, eidamas ant Bayerburgo pilies, patelkė Jaugielą; tasai norėdamas kaip išsisukti pasiuntė brolių Kaributą, kursai tai stovėjo, tai pakampiais landė, akis apmonydamas***; Keistutis negalėjo įsilaužti į pilę. Dabar jau viską gerai suprato ir laukė tiktai gero pragumo sudrausti nedorą brolavaikį. Laukti nereikėjo ilgai; kad Jaugiela išsiuntė Skirgielą su savo kariuomene prieš Patacko kunigaikštį, Vingaltą Andriejų, Keistutis, išrinkęs 300 Žemaičių, didžiai ištikimų ir mylimų, liepė nežinomai susieti į Vilnių su kokiais nors veikalais ir tenai laukti tolimesnių įsakymų; paskui 600 pėsčiųjų šieno vežimuose įvežęs į Vilnių, pats su 1000 stiprios raitarijos apstojė miestą; Jaugiela nieko netikėjos, todėl Keistutis lengvai užėmė Vilnių, nutvėręs patį Jaugielą ir jo nedorą motyną Julijonę; Vaidilius, priežastis tų vaidų, paliko pakartas, o Keistutis apšauktas didžiu Lietuvos kunigaikščiu. Skirgiela, nieko neveikęs Palacke ir apie visą tą dažinojęs, pabėgo pas Kryžokų, prašydamas pagalbos Jaugielai ir pažadėdamas jiems plačius kraštus. Pribuvo į Vilnių ir Vytautas; per jo tai užtarimą Jaugiela nebuvo taip pakorotas, kaip uždirbo per savo atkaklybę; prisiekęs niekad nekilti prieš Keistutį savo dėdžią, buvo paleistas ir gavo valdyti Vitebską ir Kreivius, pirmutinius savo tėvo valsčius, kurie jam tiktai ir teprigulėjo.

Keistutis. 1381–1382

Tarpo Keistučio ir Kryžokų visą rudenį ir žiemą ginklai be perstojo tarškėjo; tame laike pirmą kartą Lietuviai pradeda dėvėti armatas. Keistutis, nors pražilęs karionėse ir ant arklio sėdėdamas, vienok ir

---

* Guodojamas – gerbiamas, branginamas. (Red.)

** Jautotis – klausinėti, rinkti žinias, teirautis. (Red.)

*** Akis apmonyti – apgauti. (Red.)

ant senatvės palikęs valdimieriu plačios Lietuvos, nieieškojo atilsio, bet kaip galėdamas dangstė savo krūtine brangią tėvynę nuo neprietelių. Amžius vienok nebuvo jo ilgas; Jaugiela laukė tikrai patogesnio pragumo atimti nuo dėdžio Vilnių; laukti nereikėjo ilgai. Kaributas, vienas iš Jaugielos brolių, Trubčesko kunigaikštis, nenorėjo klausyti Keistučio, kaip savo pono; Keistutis turėjo jį drausti ir liepė eiti sau į talką ir Jaugielai; tasai ginklavimu vėlinos, paskui traukė į talką Keistučiui, bet staigu susimetė ant Vilniaus, kur nedaug buvo palikta kareivių sergėti pilį; čia ant Jaugielos pusės perėjo ir Vilniaus urėdas; užėmęs neginamą sostapilę Jaugiela su stipria kariumene ir su Kryžokais pasisuko ant Trakų; Vytautas, turėdamas nedaug kareivių, negalėjo atremti sąjungos priešininkų kariumenės ir, pasišalinęs į Gardėnus, iš tenai skubiai išsiuntė pasiuntinius prie tėvo, apie viską pranešdamas ir šaukdamas jį ant pagalbos.

JAUGIELOS VYLIUS. Keistutis pribuvo ir kartu su Vytautu apgulė Trakus. Jaugiela išėjo prieš juos, bet jausdamas, kad kova bus nelygi, susimislijo prigauti juos: nusiuntė į Keistučio guolį savo brolių Švidrigielą, meilaudamas nužemintai pakajaus, užprašydamas į savo guolį dėl sukalbėjimo sandaro ir prižadėdamas per savo siuntinius, jog jiems nieko pikto neprietelių guolyje nestosis. Kaip tikras tėvynės mylėtojas Keistutis nenorėjo namų karės, matyti brolius viens kitam kardus smeigiant į širdį, todėl norėjo širdingai pakajaus; Vytautas, taip pat lig šiol mylėdamas dar Jaugielą tikra broliška meile ir tikėdamas jo žodžiams, prikalbėjo tėvui, idant paklaustyto Jaugielos prašymo. Keistutis ir Vytautas pribuvo į Jaugielos guolį, bet ten vietoje sandaro, buvo apstoti, paimti į kalinį ir pristatyti į Vilnių; tuo tarpu Keistučio kariumenei buvo pasakyta, kad išsivaikščiotojų po namus, nes kunigaikščiai susiėjo į vienybę; ta, palikusi be savo vadovų, nežinojo ką bedaryti ir padėjo ginklus.

KEISTUČIO SMERTIS. Jaugiela liepė savo dėdžią apkalti manelais* ir Skirgielai į Kreivių pilę nulydėti, kur tamsiame kalinyje po žemių buvo užrakintas; čia po penkių dienų Keistutis paliko nusmaugtas. Bijodamas žmonių ir norėdamas paslėpti savo nedorybę, Jaugiela liepė iškilmingai pervežti jį į Vilnių, kur jis ir buvo sudegintas pagal stambeldžių papročio Šventrago pakalnėje, kardu apjuostas, su karės žirgu, su pėdsakiais ir sakalais. Taip pabaigė gyvenimą visų didžiausias Lietuvos ricorius, pagirtas vyras savo drąsybe ir naryste, visų geriausiasis karvedys savo amžiaus, kursai per 50 metų dieną ir naktį dangstė savo krūtine tėvynės liuosybę, mylimas ne tik savo ūkininkų, bet ir prašalaičių krikščionių; nekritęs karėse, krito nuo nedorų žmonių! Veido buvo skaistaus, augalotas, akių žiburiuojančių, ant galvos plaukai reti, barzda žila, ilga; supykus jam, kaktoje gysla iššokdavo; sako, labai mažai temiegojęs. Buvo labai nusimanęs, kaip tai rodo ne vienas atsitikimas iš jo gyvenimo.

Teip 1366 m. Kryžokų Mistras užprašė jį ant pasiregėjimo į miestą Insterburg; Keistutis keliavo ir buvo jau išėjęs į Parusį; tuo tarpu Kryžokai nusiuntė gana stiprų būrelį kareivių į Tamovo pilę, kuri buvo tarp Insterburgo ir Lietuvos rubežiaus; per tai Kryžokai galėjo Keistutį iš užpakalio užstoti. Kad Keistutis buvo jau netoli Insterburgo, į guolį įbėgo tauris, pervertas vilyčia; kunigaikštis tuojau suprato, kas tai yra. Visi sėdo ant arklių ir, jodami į tą pusę, iš kurios pasirodė tauris, užspėjo Kryžokus Tamovo pilėje, kur niekaip netikėdami, idant Keistutis suprastų jų vylių, nepasijuto, kaip buvo apstoti ir papuolė į Lietuvių rankas.

Du kartu Keistutis buvo papuolęs Kryžokams į rankas ir visados mokėjo pasprukti, nors tie jį laikė su didžiausia sargyba.

Kad antrą kartą pateko į rankas Kryžokams kovoje 1361 m. ir buvo pristatytas į Marienburgą, D. Mistras iš džiaugsmo liepė visose Marienburgo bažnyčiose atlaikyti dėkavonės maldas, o jį pasodino pilėje po didžia sargyba; guododamas tą garbingą kunigaikštį, užlaikė jį labai gerai ir pristatė jam tarną, ištikimiausį Alpą, krikštytą Lietuvį, kuriam Mistras labai įtikėjęs buvo ir pavedęs visų rūmų raktus. Keistutis tame kalinyje parbuvo mažne 8 mėnesius ir per tą laiką, kalbėdamas su Alpu lietuviškai vakaro laikuose, taip uždegė jo širdyje tėvynės meilę, jog tasai pasinešė kartu su kunigaikščiu bėgti nuo Kryžokų. Keistutis geležies lazda naktimis iškriušo mūruose skylą, paskui

---

* Manelai – grandinės, pančiai. (Red.)

tamsią naktį per virvę nusileido nuo sienos, kur Alpas laukė jau jo su dviem žirgam ir su baltu abitu; apsidarę kryžokiškai abudu jojo nepažinti, o pilės angos sargas, nieko nesuprasdamas, atdarė jiems vartus; prijoję prie girios ir žirgus nuilusius palikę, versmėmis ir miškais traukė į Mazūriją, kelią ant žvaigždžių pažindami; iš ten dasitekęs į Trakus, Keistutis nuleido raštą pas D. Mistrą, sakydamas jam ačiū už geras vaišes ir prižadėdamas dar geriaus išvaišinti jį, jei kuomet papultų į kalinį Lietuviams.

Jaugiela. 1382–1387 (†1434)

Įlipęs į sostą Jaugiela negana, jog buvo priežastimi savo dėdžio smerčio, griežė dar apmaudą ant jo genčių; garbingi Butrimas ir Vidimantas buvo nukirsti ir daug kitų arkliais sutraukyta; sako, jog ir Keistučio žmona Birutė paliko nuskandinta. Vienas Vytautas, kursai buvo pirmu permaldavęs tėvą dovanoti kalčią Jaugielai, tiktai buvo gyvas pasodintas tuose pačiuose Kreiviuose, kur tėvas paliko nusmaugtas; nuvargintas sunkiame kalinyje, sergąs ir raudodamas savo tėvo smerčio, laukė gal būti jau pabaigos savo gyvenimo, bet aukščiausias Dievas neleido taip niekingai pražūti vyrui, kurio garbė kaipo saulė apšvietė mūsų tėvynę. Nors buvo didžiai jautriai sergiamas, vienok leista buvo jį lankyti jo žmonai Onai Sudmantaitei su savo tarnaitė; ta tai tarnaitė gelbėdama kunigaikštį, davė jam apsilikti savo drabužiais, o pati apsidarė jo rūbais; tokiu būdu jisai, panašus būdamas į moterišką iš veido, su savo žmona Ona išėjo laimingai per sargtis ir stačiai nuvyko pas Mazūrų kunigaikščio Januso, savo laigovo (švogerio Danutė). Pasilikusi tarnaitė taip mokėjo nuduoti sergantį kunigaikštį, jog per dvi dieni kalinio sargas nesuprato apgavimo; tiktai trečią dieną susiprato sargas, ir drąsi Jelena buvo nukirsta įsakant supykusiam pilės vyrui.

VYTAUTO SANDARAS SU KRYŽOKAIS. Vytautas negalėjo ilgai būti pas Januso, nes būtų užtraukęs ant jo Jaugielos piktumą; vienok iš pradžios nieko nenorėjo daryti, kas būtų nenaudinga tėvynei ir prašė tiktai Jaugielos, idant pagražintų jam tėvo palikimą, prižadėdamas dovanoti jo neteisybes ir klausyti kaip didžio kunigaikščio, bet Jaugiela nei girdėti apie tą nenorėjo, o pribuvus siuntiniams Kryžokų ant Dubysos salos, neilgai mislydamas su Skirgiela atadavė Kryžokams visą barą tarp Nemuno ir Dubysos, tai yra pusė Žemaičių už talkinėjimą prieš Keistutį. Trakai teko Skirgielai; Vytautas paliko be nieko ir, negalėdamas pats atgauti savo daiktą, atsiminė Jaugielos pasielgimą ir ryžos iš jo naudoties. Tuojaus nukeliavo pas didžio Zokano Mistro Konrado Celnerio Rodenšteino. Tasai priėmė jį kuo geriausiai, apveizėjo jį visa kuo reikalingu ir, pavedęs jo valdžiai nemažą kareivių būrį, išleido į Žemaičius. Žemaičiai, pasigailėję jo kaip sūnaus garbingo tėvo Keistučio, pasiėmė jį šelpti. Vytautas įsilaužė į Trakų pilę ir užėmė dalį tėvo palikimo; bet kad Mistras pagrįžo į Parusį, prisiplėšęs grobio, ir Vytautas paliko vienas kariauti, laimė jam atsisakė. Jaugiela ir Skirgiela su stipria kariūmene pasirodė staigu pas Trakų, ir Vytautas, turėdamas mažai kareivių, turėjo po 6 nedėlių pasišalinti su savo broliu Narimuntu į Parusį. Čia turėjo išduoti ant rašto²⁷ pažadėjimą Mistrui, ne tiktai duosią Žemaičius, bet ir nekurius kitus kraštus, tuokart tiktai D. Mistras pasiėmė jį šelpti. Surinkęs didžią kariūmenę grūdosi vėl į Lietuvą, pasodinęs kareivius į laives. Tos Kryžokų terionės labai vargino Lietuvius ir patį Jaugielą, kursai neturėjo nuo Vytauto atilsio ir galėjo nugąstauti jo, tuo labiau jog Vytautas turėjo daug šalininkų, o žmonės kalbėjo, jog Jaugiela per savo nežmonišką apsiėjimą su Keistučiu ir Vytautu užtraukė ant Lietuvos tiek nelaimių. Čia atsitiko ir antra priežastis, kuri prispyrė Jaugielą ieškoti vienybės su Vytautu: buvo tai Lenkų sostas ir karalaitė Jadvyga, kuri traukė ant savęs akį ne vieno karaliūno.

VYTAUTO SUSIVIENIJIMAS SU JAUGIELA. Aplinkybių priverstas Jaugiela pradėjo rūpintis apie susivienijimą su Vytautu; paslapčiai nusiuntė pas jo pasiuntinius, prižadėdamas jam pavesti plačius Gudijos kraštus apie Būgą, kaip tai: Brastį, Gardėnus, Drogičiną, Kremenčių ir Lucką ir kitus miestus su aplinkiniais kraštais (valsčiais). Vytautas ilgai nesididžiavo, nes neapkęsdamas Kryžokų, tiktai per

---

²⁷ 30 gruodžio 1384 m.

Jaugielos neteisybę priverstas buvo ieškoti jų draugystės; ant galo mylėdamas tėvynę, matė kiek nelaimių atneša Lietuviams jo vienybė su Kryžokais, grįžti į Lietuvą, o Kryžokams už jų nedorybės neturi sau už nuodėmę atmonyti. Masindamas norįs traukti prieš Skirgielą, patelkė Kryžokų diduomenę; bet būdamas ant rubežiaus, staigu su švogeriu Sudmantu užpuolė kelias Kryžokų pilies ir sudegino, paskui susivienino su kariūmene Skirgielos, kursai pribuvo; atėjo ir Jaugiela; visi iš vieno apgulė Kauno pilę, kuri neseniai buvo patekusi į Kryžokų rankas. Ant pagalbos pilei pribuvo Kryžokų Maršelga Valenrodas; tasai nors paspėjo maistą įkišti apgultiems ir savo kareiviais pastiprinti juos, vienok Lietuviai, su armatomis griaudamos, po 4 nedėlių* užėmė pilę. Po to nesunku buvo atimti visą Žemaičių kraštą, kurį buvo Kryžokai užvaldę. Jaugiela labai džiaugė iš to, mislydamas, jog Vytautas tokiu savo pasivedimu pasidaręs neapkenčiamu Kryžokams, niekad negalės su jais daugiau susibendruoti. Tokiu būdu Lietuvoje vėl atsirado vienybė, o su jaja ir stiprybė; tiktai Vingoldas Andriejus dar paikino.

LENKAI PIRM SUSIVIENIJIMO SU LIETUVIAIS Jau 965 m. viešpataujant Miečislavui I, Lenkai priėmė katalikišką tikėjimą. Turėdami kartais drąsius ir išmintingus kunigaikščius, o paskui karalius, Lenkai pamušė nekurias aplinkines šalis ir, prie savęs privieniję, sustiprino savo karalystę is pradžios; vienok tvirto pamato Lenkų karalystė neturėjo, nes joje diduomenė savo valdžią kas kartą platino daugiais mažindama savo karalių valdžią ir spausdama mažesnius savo brolius ūkininkus, ir kas kartą didesnę ant jų valdžią įgaudama. Tiktai Kazimieras Didysis, buvo lig laiko suvaldęs diduomenę ir nemažai sustiprinęs savo karalystę iš vidaus; rūpinos jisai apie ūkininkų padėjimo palengvinimą ir diduomenę už tai rūstaudama praminė jį ūkininkų karaliumi. Po jo smerčio diduomenė vėl pasipūtė, o Vengrų karalius Liudvikas, norėdamas kad po jo smerčio Lenkai išrinktų už savo karalaitę vieną iš jo dukterų, turėjo 1374 m. bajorams užtvirtinti teip vadinamas privilegijas arba įstatymus, padidinančius diduomenės valdžią. Tas privilegijas diduomenė neapvertė ant gero savo tėvynės, bet keldama tankiai tarp savęs nesutikimus ir kerštus, silpnino karalystę kas kartą daugiau. Vienok buvo nekurie iš pačių Lenkų, kurie numanė, kad jų karalystė tokiu būdu eina silpnyn ir, būdama apjuosta iš visų pusių tvirtų viešpatysčių, negalės ilgai ramdyti savo neprietelius ir turės kuriam nors patekti į rankas. Kad priduoti tvirtybę savo karalystei, Lenkai ieškojo Lietuvių draugystės; jau Vladislovas Lokietek savo sūnui Kazimierui pririnko už moterį kunigaikštaitę Lietuvę Aldoną, norėdamas su mūsų gimine susibičiulauti. Kadgi ant Lenkų sosto užsėdo jauna karalaitė Jadvyga, Lenkai ieškojo vėl vienybės su Lietuviais. Pirm susivienijimo su Lenkais Lietuva buvo tris kartus platesnė už jų karalystę, todėl vienybė su Lietuviais jiems buvo labai naudinga ir susilpnėjusiai jų ūkei davė nemenką paspirtį. Vienok Lietuviams toksai susivienijimas atnešė nemažai nelaimių, kaip toliaus regėsime. Būdami kultūriškai daugiau apšviesti, Lenkai ėmė viršų ant Lietuvių, nesirūpindamis tiek apie jų tikrą apšvietimą, kiek ieškodami tikt savo gero ir pašalindami mūsų tautos būdą, papročius ir kalbą. Lenkų ligos pamažu užsikrečia Lietuviams, nes ir čia atsiranda žmonių prispaudimai, netaikos tarp paduotųjų, diduomenės kerštai ir barnės; sulig susivienijimu su Lenkais Lietuva, kuri lig šiol ėjo vis didyn, tuojaus pradeda nupulti, viena šalis už kitos tenka Maskoliams ar tiems pačiams Lenkams, kol ant galo kartu su Lenkais nepakliuvo į Maskolių rankas.

Vienok išmintingas ir teisingai padarytas su Lenkais susivienijimas buvo tuomet reikalingas Lietuviams dėl įvedimo katalikiško tikėjimo ir pažinimo vieno tikro Dievo, dėl sutrupinimo pavojingos Vokiečių galybės ir dėl pašalinimo Gudų įtekmės ant mūsų tautos.

JADVYGA. Jadvyga turėjo tiktai 15 metų, kad paliko Lenkų karalaitę; buvo tai jauniausia duktė Vengrų karaliaus Liudviko. Augo kartu su Vilelmu, Austrijos kunigaikščiu, kurį buvo pamylėjusi ir su kuriuo buvo sužieduota. Vienok Vilelmo Lenkai nenorėjo imti už vyrą savo karalaitę ir ieškojo naudingesnio, kursai galėtų apginti jų karalystę nuo neprietelių ir įneštų gerą kraitį. Teip pat Lenkai atstatė kunigaikštį Burgundijos Zigmantą ir kunigaikštį Mazūrų Zemovitą, kurie ieškojo Jadvygos

---

* Nedėlia – savaitė. (Red.)

rankos. Vienas tiktai traukė ant savęs visų Lenkų akis, o tasai buvo Jaugiela, plačių kraštų ponas, nuo Baltijos lig Juodųjų jurių vadovas; rimtų pulkų Lietuvos ir Gudijos. Lenkai jau gavo su juo apie tai susišinoti ir apturėjo malonų atsakymą, jog jisai nebaidos Lenkų karalaitės, bet ypač prižada dar pats apsikrikštyti ir visus savo žmones paduotuosius ant katalikiško tikėjimo atvesti. Visas sunkumas buvo perkalbėti pačią Jadvygą, kuri, įsimylėjusi į Vilelmą, apie Jaugielą nė girdėti nenorėjo; tuo ypačiau, kad apie Jaugielą žmonės kalbėjo visokius nebūtus daiktus, būk jisai kaip žvėris plaukais apaugęs, tarp girių ir meškų užaugęs, jog nužudė savo dėdžią... Iš pradžios diduomenė buvo jau beperkalbėjanti savo grakštę karalaitę, rodydama jai, jog jų karalystė, apjuosta neprietelių, turės prapulti nuo įpykusio Jaugielos, kad karalaitė jį paniekintų; bet kad pats Vilelmas pribuvo į Krokuvą ir slapčia pasiregėjo su jaja, ta priminusi savo jaunas dienas vėl apie Jaugielą girdėti nebenorėjo. Diduomenė užgynė Vilelmui regėties su karalaitė, o Jadvygos rūmų vartus užrakino; tuokart ta užsidedusi pagriebė kirvį ir pradėjo vartus skaldyti, bet senas ir jos mylimas Lenkų paskarbis Gorniskis ją suturėjo ir pradėjo maloniai jai prikalbinėti, idant pamestų tą žemišką meilę, o paklausytų balso išmintingų jų žmonių; o idant teip nesibaidytų Jaugielos, įkalbinėjo jai nusiųsti paslapčia koki ištikimą tarną į Lietuvą ir išsijautoti apie Jaugielą, ar tiesa, ką apie jį šneka žmonės. Pradėjo teip pat ir kunigai įkalbinėti karalaitę, idant nepaniekintų to gero atsitikimo dėl atvertimo Lietuvių stabmeldžių ant tikro Dievo pažinimo, per ką galėtų gauti danguje apaštališką užmokesnį. Buvo Jadvygos pasiūstas į Lietuvą išmintingas vyras Zaviša, kursai pagrižęs karalaitę pasakė, jog Jaugiela yra gražus ir malonus jaunikaitis. Ant galo Jadvyga davė perkalbėti ir pažadėjo tekėti už Jaugielos. Tas žemiškos meilės išsižadėjimas dėl naudos savo tautos ir dėl aukšto krikščioniško tikslo yra labai pagirtinas ir aukštos garbės vertas. Kada Lenkai pranešė Jaugielai apie atmainą, kokia stojosi su Jadvyga, tasai²⁸ nuleido į Krokuvą su iškilme savo pasiuntinius, tarp kurių buvo Skirgiela, Vigundas ir Vilniaus urėdas Anulis, žadėdamas krikštyties su visa savo tauta, Lietuvius su Lenkais suvienyti ir užimtas neprietelių žemes pagrąžinti, kaip tai: Pamarį, Kulmiją, Sileziją, Dobrynę ir kitas jiems neteisingai Kryžokų išplėštas. Susidoravimas buvo sukalbėtas ant kitų metų.

JAUGIELA KROKUVOJE. 1386 m. Jaugiela su išrinktaisiais didžiūnais, su Vytautu ir kitais broliais keliavo į Lenkų sostapilę Krokuvą; netoli miesto sutiko jį Spytko iš Melštyno, Lenkų karvedys su rinktine raitarija. Kelias dienas paviešėjus, Gnezno Arkivyskupas Badzanta apkrikštijo Lietuvį kunigaikščius; Jaugiela gavo vardą Vladislovo, Vytautas – Aleksandro, Skirgiela ir Kaributas – Kazimiero, Švidrigiela – Boleslavo ir t. t. 17 dienoje sausio Badzanta, palaiminęs Jaugielą ir Jadvygą, apvainikavo (apkarūnavo) juos Katedros bažnyčioje. Artimybė dievobaimingos Jadvygos morališkai buvo labai naudinga Jaugielai: perdirbo jį ant žmogaus labai širdingo, nužeminto ir padoraus; vienok ir dabar Jaugiela proto daugiau neįgijo; kaip pirmu buvo pasiduodęs kitų įkalbinėjimams, teip ir dabar pakliuvo visai į Lenkų nagus, kurie jį už nosį visur vedžiojo; per tai ne kartą jisai eina prieš Lietuvius ir, užmiršdamas apie savo gimtinę, žiūri Lenkų akimis; tuokart Lietuvį užtartytoju stojis Vytautas, tvirtos galvos vyras ir tikrai mylįs savo tėvų žemę.

KRYŽOKŲ NEDORYBĖ. Kad Lietuvos kunigaikščiai ir diduomenė Krokuvoje krikštijos, išpažindami tikrą Dievą ir linksminos krikščionimis stoję, Lietuvoje rūsti buvo diena: kraujo latakai tekėjo, tūkstančiai krito po sukruvintu kardu, tūkstančiai kliuvo į vergybą. Kryžokai, dažinoję apie pasiruošimą Jaugielos krikštyties su visais savo žmonėmis, nežinojo ką bedaryti iš piktumo; pirmu, kol Lietuviai buvo stabmeldžiai, Kryžokai nors žmonių akyse turėjo šiokią tokią priežastį kariauti su jais, kuriuos vis dar turėjo viltį kada nors užvaldyti, dabar viskas dėl jų dingo ir pamatas iš po kojų iro, nyko: Lietuvį su Lenkais susivienijimas buvo jiems kaip peilis po kaklo. D. Mistras, nors užprašytas, nepribuvo į Krokuvą ant Jaugielos ir Jadvygos palaimos; taisės į karę. Tuojaus Kryžokų gaujos plūdo į Lietuvą terioti tą nelaimingą kraštą; prie jų prisidėjo ir Jaugielos brolis Vingoltas, kursai kasžin ko rūstavo. Užėmė Palacką, grūdosi į Lietuvos gilumą, viską teriodami ir degindami lig Ašmenės. Su

²⁸ Buvo sukeltas (1385) Lietuvį suėjimas Kreiviuose dėl pasiteiravimo apie vienybę su Lenkais. Sarnickis sako, jog tai pirmasis buvo Lietuvį suėjimas.

Vingoltu Andriejumi susinėrė ir Smalensko kunigaikštis Sviatoslavas ir apstojo su stipria kariūmene Oršos pilį ir Vitebską, bet negalėdamas tenai įsilaužti, teriojo apygardas, kirsdami abejos lyties žmones. Atėjus tai žiniai į Krokuvą, Jaugiela tuojaus išsiuntė Vytautą su Skirgiela į Lietuvą ramdyti neprietelius. Kryžokai paspėjo išsinešti su didžiu grobiu į Parusį, Vingoltas pakliuvo į nagus ir apkaltas tapo nusiūstas Jaugielai į Krokuvą; Sviatoslavas gi pergalėtas krito kovoje (laukuose Mcislavo pilės); jo vietą užėmė sūnus jo Jury, kursai prisiekė Lietuvį klausyti.

KATALIKIŠKO TIKĖJIMO ĮVEDIMAS TARP LIETUVIŲ. Parbuvęs Krokuvoje vienus metus ir parėdęs Lenkų reikalus, žiemos laike Jaugiela su Jadvyga ir didžia Lenkų diduomenės dvasiškos ir ūkiškos daugybe atkeliavo į Lietuvą. Čia tuojaus buvo suvadintas Vilniuje didis suėjimas, ant kurio visi pasiėmė permaintyti seną bočių tikyba ir priimti katalikišką tikėjimą; tame pačiame suėjime įstatyta, jog Lietuvis, išpažįstas stačiatikių tikėjimą, negali katalikės už pačią vesti, kolei neišsižadės savo tikybos; teip pat padėta, jog nei vienas ūkiškas sūdas*, nei vyresnybė negali sūdyti dvasiškų personų. Po to visi pradėjo ruošties šv. krikštą priimti. Paliepta buvo teip vadinamas amžinas ugnis, dievaičiui Perkūnui ant garbės kurstomas, visur gesinti, žalčius po namus laikomus mušti, ažuolus, po kuriais meldės, kirsti, šventąsias girias skinti. Dėl geresnio pažadinimo prie katalikiško tikėjimo Dievas teikė padaryti stebuklą: kad kunigas Jeronimas, gimimo čekas, norėdamas Perkūno stabą sutrupinti, mosterėjo su kirviu, kirvis pasprudęs baisiai koją perkarto; stabmeldžiai, tą regėdami, pradėjo murmėti ir šiaušties, šnekėdami, būk tai dievaitis pakorojęs tą kunigą už pasiruošimą jį sudaužyti; bet kunigas peržegnojęs pažeistą koją, atsikėlė sveikas, o užnešęs su kirviu iš antro karto sutrupino stabą į trupučius. Stabmeldžiai, regėdami tą stebuklą ir matydami, jog jų dievaitis negali ginties, įtikėjo ir krikštijos būriais. Idant daugiau žmones prie krikšto patrauktų, Jaugiela parvežė daug gražių iš Krokuvos apdarų, kuriuos ir dalino persikrikštijusiems; moteriškės ir mergaitės mėgo dėvėti baltus drabužius, todėl joms davinėjo baltų drobių audeklus²⁹. Žmonių, einančių prie krikšto, buvo labai daug, ir kunigai negalėjo suspėti krikštyti po vieną, todėl rinko būrius vienos lyties žmonių ir, krikštydami visus kartu, davė visiems vieną vardą: Onos, Kotrynos, Jono, Aleksandro ir t. t. Visų didžiausias vargas buvo, kad atvažiavę Lenkų kunigai nemokėjo lietuviškai kalbėti; pats Jaugiela turėjo kartu su kunigais važinėties po visą Lietuvą ir išpasakoti lietuviškai visa, ką kunigai mokino³⁰. Kur pirmu Vilniuje stovėjo žinyčia ir augo ažuolyne ant Perkūno garbės, ten Arkivyskupas Badzanta pašventė vietą bažnyčiai šv. Stanislovo, šiandieną Katedra vadinamai. Pirmą Vilniaus Vyskupą paskyrė Andriejų Vasylij, Pranciškonijų Zokano, karalienės spaviedotojį**, paskui buvo pastatytos bažnyčios Vilkmėrgėje, Medininkuose, Kreiviuose..., kurias pati karalienė aprūpino šventais indais.

Išsiūstas buvo į Rymą Poznaniaus Vyskupas Dobrogosta pas Tėvo šventojo Popiežiaus Urbono VI, kad papasakotų, kas nutiko Lietuvoje, idant ans paskaitytų Lietuvą tarp krikščioniškų karalysčių. Karalienė paskui išvažiavo į Krokuvą, o Jaugiela pasiliko Lietuvoje platinti krikščionišką tikėjimą. Ant galo išspindo linksma saulė švento katalikiško tikėjimo ant Lietuvį žemės, o Kryžokams pragaišo viltis kada nors užkariauti Lietuvį kraštą.

SKIRGIELA. 1387–1392. Grįždamas į Lenkus, Jaugiela perdėjo didžiu Lietuvos kunigaikščiu savo brolių Skirgielą; per tai padarė nemažą paklydimą, nes Skirgiela mažai tesirūpino apie ūkės reikalus, gerdamas ir puotaudamas per dienas ir naktis; tankiai nuo midaus ar vyno įkaitęs, taurę ar kaušą kaktoje ištikimiausio tarno sukūlė. Tokiu savo pasivedimu Skirgiela netiko visiems Lietuviams, kurie jo neapkentė už neteisybes ir girtuokliavimus. Per tai daugumas Lietuvį, norinčių gero tėvynei, linko prie Vytauto, kursai visus kunigaikščius praviršindamas protu ir buklumu, vienas tikrai galėjo būti vertas Lietuvos sosto; bet Jaugiela, jo bijodamas, rūpinos kaip nors jį nužeminti, idant užsikėlęs

* Sūdas – teismas. (Red.)

²⁹ Nemaž buvo ir tokių, kurie permainė savo tikyba dėl tų dovanų ir kurie du ir tris kartus krikštą atnaujino, idant du ir tris kartus galėtų dovanas gauti.

³⁰ Padavimas sako, būk Jaugiela pats perguldęs iš lenkiško „Tikiu į Dievą Tėvą ir t. t.“.

** Spaviedotojis – nuodėmklausys. (Red.)

nestotų jam pavojingu. Todėl ne tikai jį neperdėjo didžiu kunigaikščiu, bet dar jam pavedęs aukščiaus paminėtą kraštą, priliepė jam klausyti girtuoklio Skirgielos. Negana to apstatė Vytautą žvalgytojais, kurie skaitytų visus jo žingsnius ir daneštų paskui jam apie viską. Toksai Jaugielos pasieligimas buvo labai neteisingas; Vytautas kitados visą kraštą, jaunystės meilę ir širdį Jaugielai atadarė ir užtarė prieš savo tėvą, dabargi tasai atmoka jam juodu nedėkingumu. Galima iš to suprasti, kaip Vytautui širdis skaudėjo, matant Jaugielą teip su juo darant, vienok jis tylėjo ir laukė geresnių laikų. Tuo tarpu didis Maskuvos kunigaikštis Vasylius, suprasdamas, jog bendrystė ir bičiulystė su Vytautu bus kada nors reikalinga, atvyko į Vytauto buveinę Lucką, kur buvo puikiai priimtas ir sužieduotas su Vytauto dukterimi Anastazija Zopija. Skirgiela pranešė karaliui Jaugielai, būk Vytautas daręs prieš jį paslapčias sudermes su Maskoliais. Vytautas, neteisingai apskūstas, turėjo Liubline prisiekti klausyti Skirgielos; to dar negana, kad Vytautas nusiuntė savo mylimą bajorą į Lenkus išsiteisinti ir parodyti karaliui savo nekaltybę, tai karalius liepė pasiuntinį į kalinį įmesti, idant kaip nors išgauti pripažinimą apie Vytauto su Maskuva sudermę. Ant galo Vytautui žmonės pranešė, gal neteisingai, Skirgiela nori jį nugaluoti; tuomet, matydamas jog, jei ilgiaus sėdės rankas sudėjęs, gali sulaukti likimo savo tėvo Keistučio; pasinešė pats užimti netikėtai Vilnių ir užsėsti Lietuvos sostą; bet kad nepasisekė jam įvežti savo kareivius šieno vežimuose į Vilnių, turėjo bėgti į Parusį su broliais Zigmantu ir Tautviliu, seserimi Rimgaile ir daugiau negu su 100 Lietuvių didžiūnų, sustiprinęs pirmo to pilis (Gardėnus), Suražių, Brastį, Kamenčių ir kitas, kur įdėjo savo kareivius. Kryžokai, naudodami iš visų nesutikimų tarp Lietuvių kunigaikščių, priėmė Vytautą po savo sparna, neatmindami, jog neseniai jisai jiems gerai atsimokėjo už vaišes, nes Kryžokai, neturėdami Lietuviams persikrikštijus priežasties kariauti, griebė už mažiausį daiktą, kad tikai plėsti ir terioti Lietuvą. Vienok idant Vytautas negalėtų daugiau juos įgauti, turėjo Kryžokams užstatyti savo sūnus Joną ir Jurgį ir daugel didžiūnų.

VYTAUTO SU KRYŽOKAIS Į LIETUVĄ ŽYGLIAI. Kad Vytautas pabėgo į Parusį, Jaugiela užėmė jo visas pilis. Vytautas atliko be nieko, vienok nenusiminė; už jį stovėjo Žemaičiai ir nekurie Lietuviai. Didis Mistras sulaukė daug svečių iš Europos, kurie senu papratimu plūdo į Parusį, tarp jų buvo būsiąs Inglėnų karalius Enrikis IV. Sutaisęs kariuomenę apie 40000 kareivių ir susivieninęs su Vytautu, vedančiu Žemaičius, traukė per Kauną ant Vilniaus. Skirgiela norėjo jiems užstoti kelią, bet Eišiškės laukuose (netol Nerio upės) buvo Vytauto pergalėtas; apie 2000 pabalnotų žirgų teko Vytautui, kursai gerindamasis nusiuntė juos D. Mistrui. Paskui Vytautas, susivieninęs su Kryžokais, apgulė Vilnių, kurį gyniojo dvi pili; aukštoji, kurioje buvo Lenkų kareiviai su vadovu Moskoževskiu, ir žemoji, kur buvo Kazimieras Karigiela, Jaugielos brolis. Gerai aprūpintas Vilnius ilgai galėjo ginties, ir Vytautui sunku buvo įsilaužti; ant galo Vytautas su visa gale gulė ant žemosios arba kreivosios pilės ir įsilaužęs ją uždegė, ugnis pradėjo išsimušti pro kreivosios pilės zomatus; narsus ir drąsus kunigaikštis Karigiela su 14000 Lietuvių galą gavo, gindami pilę; iš Vytauto pusės krito jo brolis Tautvilis. Norėjo Vytautas įsilaužti ir į aukštąją pilę, bet artinos ruduo, šalčiai ir darganos; turėjo atsitraukti lig laiko, mislydamas neilgai trukus sugrįžti. Vytauto terionės buvo labai skaudžios Lietuvai, vienok Jaugiela vis dar tęsė atsisteisinti Vytautui, kursai pagrižęs į Parusį vėl taisėsi prieš Vilnių eiti; Bartenšteino pilėje gyvendamas, sulaukė siuntinių didžio Maskuvos kunigaikščio Vasyliaus, su kuriais išleido savo dukterį Zopiją į žmonas, vildamasis gauti nuo jo pagalbą savo reikaluose. Vytauto šalininkų skaitlius vis didinos, nes žmonės neapkentė Skirgielos, o ir ant Jaugielos neturėjo geros širdies, nes jisai daugiau apie Lenkus rūpinos negu apie Lietuvius. Didžiu Kryžokų Mistru buvo tada Konradas Valenrodas, kursai ruošėsi į didį žygį prieš Lietuvą; surinko lig šiol nebuvusią kariuomenę (apie 70000) ir ėjo ant Vilniaus. Jaugiela, matydamas, jog Skirgiela mažas apgynėjas, bijodamas, kad Vilnius netektų Vokiečiams, pasodino čia Joną Olesnickį, kursai padėtų Skirgielai. Kad prieš Lietuvą rengėsi teip didi kryžiaus karė, Olesnickis per penkias myles nudegino Vilniaus apygardas, idant Vokiečiams nieko netektų. Vokiečiams, tiesa, ta kryžiaus karė nepasisekė, vienok Lietuva tapo baisiai nuteriota. Vytautas pergalėjo Skirgielą netol Šventosios upės, vienok turėjo grįžti į Parusį negavęs Vilniaus. Jaugiela, nuilsintas tų namų karių, prispaustas aplinkybių ir matydamas, jog Vytautas nenustos kariavęs, kolei

nejgaus Lietuvos sosto, ryžos susitaikinti su Vytautu; todėl jis nuleido pas Vytautą pasiuntinį Enrikį Zemovito, Plocko kunigaikščio sūnų; tasai įsimylėjo į grakštę Vytauto seserį Rimgailę ir su ją susižiedavo. Kryžokams per tai nei ant mislies neatėjo, kad Enrikis buvo atkeliavęs dėl Jaugielos reikalų; tuo tarpu Enrikis paslapčiai apsakė viską Vytautui, ką jam prižada Jaugiela ir prašė pamesti Kryžokų bendrystę. Vytautui jau seniai įkyrėjo jo ištrėmimas ir neapkenčiama bičiulystė su Kryžokais, todėl nereikėjo ilgai jo prašyti. Išleidęs savo gentis kiek galėjo į Lietuvą dėl visokių priežasčių, Vytautas netikėtai užpuolė Gardėnų pilę, kurią buvo Kryžokams pavedęs ir, įdėjęs ten savo kareivius, pabėgo į Lietuvą. Nekurie kamendotai vijos jį, bet tas nujutęs susimetė ir netikėtai užpuolęs išguldė jų daugybę. Olesnickis įvedė grįžtantį Vytautą į Vilnių su iškilme ir su didžiu visų Lietuvių džiaugsmu. Pribuvo teip pat į Vilnių ir Jaugiela su karaliene ir Lenkų didžiūnais. Vytautas turėjo prisiekti klausyti Jaugielos ir tuokart tiktai buvo apšauktas didžiu Lietuvos kunigaikščiu, o Skirgiela už Vilnių gavo Kijevą su aplinkiniais kraštais. Kryžokai iš piktumo už Vytauto apgavimą nužudė du jo sūnu: Joną ir Jurgį (Lietuvos ateitė!), kurie buvo Kryžokų rankose dėl tvirtumo sandaro.

Vytautas Didysis – Aleksandra I

Vytauto viešpatavimas yra visų garbingiausia Lietuvių istorijoje: niekadoms Lietuva nei pirmu, nei paskui nebuvo teip tvirta, garsi ir galinga; todėl tai tas laikas ir gali teisingai vadintis apogėju Lietuvių darbų. Nedidžio ūgio, smulkus, šviesaus veido Vytautas, kad apsilvilko moteriškais drabužiais, buvo tikrai panašus į mergaitę, bet darbuose nebuvo jam lygaus vyro savo amžiuje, todėl teisingai pripuola jam vardas Didžio. Visados užimtas, visados darbuose, jisai, rodos, nežinojo atilsio; savo viešpatystėje jis buvo valdimieriu, vadovu, teisdariu, apgynėju Bažnyčios, tėvu padonijų*; mažiausis vargdienis galėjo prie jo priėti ir pasiskųsti, o didžiūnai ir priklausą kunigaikščiai juto ant savęs geležinę jo ranką. Teisybė ir sutartis viešpatavo visur, gyvenimas ir prekyba pasitaisė ir žydėjo; o tolimiausios kartos atminė ir gyrė garbingas Vytauto viešpatavimo dienas. Vytautas vienas buvo tuo dėl Lietuvių, kuo Keistutis ir Algirdas kartu, ir dar daugiau: Keistutis garsus yra karionėse su Kryžokais – Vokiečiais, – Vytautas ant visados laužia Kryžokų galybę, ir tie nusižeminę vadina jį savo *geradėju*; Algirdas didžią garbę įgijo Gudų darbuose, – Vytautas nukelia savo viešpatystės rubežius lig pat Maskuvos, o Gudijos kunigaikščiai, vadindami jį savo *gospodoriumi* (hospodar) (ponu), pildo jo mažiausius panorėjimus, atsiduodami į jo globą. Norėdami gerai suprasti, kuo buvo Vytautas Lietuvai, atminkime, kokia buvo Lietuva pirm Vytauto ir kokia ji stojos per jo viešpatavimą. Po Algirdo smerčio Lietuvoje atsirado kerštai ir nesutikimai; tokie tėvynės apgynėjai, kaip Keistutis, tampa nusmaugti, kunigaikščiai vienas nuo kito nori atimti valsčius; viešpatystė, išsidalijusi į šakas, silpną teturi ryšį vienvaldystės, o papuolusi Lenkų įtekmei, rodės tiktai geras kąsnis dėl aplinkinių; tuo ypatingiaus, kad Jaugiela buvo nedidžio proto vyras. Kryžokai eina kas kartą didyn, platyn ir stipryn; Jaugiela jiems paveda pusę Žemaičių krašto, o tie už tatau savo plėšimais siekia iki Vilniaus ir Ašmenės, pereidami kiaurai visą Lietuvą. Gudai, nors Algirdo ir Gedimino paveikti, vienok skaitliumi kur tai perviršindami Lietuvius ir kaipo krikščionys stovėdami kultūriškai maždaug aukščiau už juos, pradeda įgauti nemažą ant Lietuvių įtekme, pašalindami jų tikyba, kalbą ir papročius. Tokiame tai nelaimingame Lietuvos padėjime Vytautas, neseniai kalinys Kreiviuose, paskui brolio ištremtas iš mylimos tėvynės, priverstas kardu ir ugnimi ieškoti savo tėvo palikimo, prisiekdintas visur klausyti netoli matančio Jaugielos, kaipo savo viršininko, stojas ant galo Lietuvos kunigaikščiu ir po 40 metų viešpatavimo iškelia Lietuvą ant aukščiausio laipsnio.

Visi pripažįsta Vytautui didį ir aukštą protą, visi didina jo garbę, bet ne visi paduoda tikrą ir teisingą ant jo darbų pažvalgą. Klysta tie, kurie sako būk Vytautas pabaigoje savo viešpatavimo papuolęs į Vokietijos Ciecoriaus Zigmanto ir Kryžokų tinklą ir tiktai iš savo didybės geidęs karališko vainiko. Tokia pažvalga yra neteisi. Sunku tikėti, kad Vytautas, teip didis visuose savo darbuose, būtų davęs įbruklinti save į spąstus tokiam Zigmantui, kursai nekuo didžiu neatsiženklino ir toli nelygus

---

* Padonas – pavaldinys, tarnas. (Red.)

mūsų Vytautui. Teip pat rikli yra pažvalga daugumo rusiškų istorikų, kurie atranda nekonsekvenciją Vytauto veikaluose ir sako, kad jis pats buvęs tartum priežastimi tolesnio Lietuvos nuopuolio; užmetinėja jam, būk tas savo darbuose neturėjęs tikro pamato ir nesirėmęs ant gudiško gaivalo, kaip tai daręs Algirdas, kurs ne tik tai nespaudęs Gudų, bet pats sugudėjęs; būk Vytautas tartum pribijojęs Gudų. Gali teip samprotauti tie, kurie nepripažįsta Lietuvių kaip ypatingos tautos arba tie, kurie turi sau paženklinatą užduotį kitiems tai įkalbėti, bet istorikas be rusofiliškos tendencijos kitaip supranta Vytauto pasielgimą. Norint gerai suprasti Vytauto darbus, reikia atminti, jog Vytautas nebuvo nei Gudas, nei Lenkas, nei Vokietis, bet tikras Lietuvis Gimęs Trakuose, užaugęs tarp Žemaičių, daugiau už Aukštaičius Lietuvius prisirišusių prie savo kalbos ir tikybos; sūnus Birutės vaidalytės ir tėvo Keistučio tikro Žemaičio, Vytautas visuose savo veikaluose ieško gero ypatingai savo mylimai Lietuvių tautai. Kaip kitkart Gediminas vieninos su Vladislovu Lokietku atremti Kryžokus, teip dabar Vytautas turias Lenkų vienybės, idant ant Grünvaldo (Žalgirio) sutrupinti ant visados Kryžokų galybę, vienok neleidžia Jaugielai jų užvaldyti, nes jų užvaldymas ir prijungimas to plataus krašto prie Lenkų karalystės būtų labai pavojinga dėl Lietuvių iš Lenkų pusės. Vytautas nesiskiria nuo Lenkų, gyvena su jais vienybėje, tvirtina įstatas, Vilniuje ir Gorodle padarytas, o vienok visuose savo veikaluose, nežiūrėdamas į tas įstatas, eina stačiai prie paženklinto savo užduočio: neduoti Lietuvius nužeminti ir svetimiems užsėsti; jisai sakos Jaugielos urėdu esąs, vienok darbuose daugiau Jaugiela linksta po jo geležine ranka negu jis po Jaugielos; o kad Jadvyga ir Jaugiela, Lenkų prikaltė, reikalauja nuo Vytauto priklausymo, tasai renka savo bajorus ir atima nuo jų prisiegtą paklusnumo, rodydamas tuo, jog jis yra tikras Lietuvis valdonas, bet ne menkas koksai urėdas. Vytautas nenori visai traukyti ryšio tarp Lietuvių ir Lenkų, nes tai gali būti pavojinga dėl Lietuvių dar nesusistamantrijusių ir neapsieitų be kraujo praliejimo, vienok jis nemislėja tarnauti Lenkų užgaidoms ir privieninti savo tėvynę prie jų kaip kokią Lenkijos dalį, bet pamažu ir per diplomatiją pritaiso protus prie to, jog jam yra reikalingas karališkas vainikas, idant paskui, apsvainikavęs ir išaukštinęs savo Lietuvą į karalystę, pats galėtų paženklinti sau įpėdinį, Lietuvos karalių, lygų Lenkų karaliui. Gali būti, kad Vytautas ir nenorėjo visai sutraukti ryšio tarp Lietuvių ir Lenkų, vienok galime suprasti, jog jisai numanė vienybę – *lygaus su lygiu*: idant Lietuviai ir Lenkai tikrai reikaluose iš lauko eitų iš vieno, bet ne tokią vienybę, idant vienas viešpatautų ant kito. Teip pat veikaluose su Gudais Vytautas visados – Lietuvis; jisai eina stačiai savo keliu, o vienok neatstumia nuo savęs svetimųjų; jisai jų nepersekioja, nespaudžia, bet Lietuviai jam daugiau guli ant širdies; visi Gudijos kunigaikščiai jo priklausos, visi vadina jį savo gospodariumi, bet Vytautas nesiremia ant gudiško gaivalo, kaip tai darė Algirdas, neleidžia Lietuviams priimti stačiatikių tikybos, bet priešingai, apdovanoja privilegijomis katalikus, verčia ginklu Žemaičius ant katalikiško tikėjimo, nes jis supranta, jog katalikiškas tikėjimas bus tvirčiausia kliūčia Lietuvių sugudėjimui ir jų išsitaikymui. Be to, dar priimdamas katalikišką tikėjimą iš vakarinės Europos ir suveddamas tokiu būdu Lietuvius į pažintį su jąja, Vytautas nori savo tautą kultūriškai aukščiau iškelti už Gudus ir teip ant jų geriaus ženklinti savo tautišką įtekmę. Teip pat, norėdamas sumažinti Gudų įtekmę ant savo tautos, Vytautas mažina jų galę, susitardamas tame dalyke su Totoriais, tarp kurių platina savo įtekmę, įsikišdamas į jų veikalus. Ant galo, norėdamas dar daugiau susilpninti Gudų pusę, Vytautas dalija juos religiškai į dvi dali, įsteigdamas Kijeve metropoliją, o paskui siųsdamas savuosius Gudus į Konstančių dėl unijos su Rymu. Bet visuose tuose darbuose negalime sakyti, kad Vytautas būtų saunora: jisai lygiai rūpinas apie visų savo padonųjų gerą, o kad jis nenori leisti Lietuviams sugudėti, bet priešingai, nori suteikti didesnę galę savo tautos įteimei ant kitų, tai niekas jam, kaip tikrai mylinčiam savo tėvynę, negali to turėti už pikta. Jog tikrai Vytautas rūpinos apie lietuviško gaivalo iškėlimą ir pastiprinimą, galime iš to matyti, jog jisai norėjo ir po raštus įvesti lietuvišką kalbą, bet sutiko nepergalimas dar tuokart kliūtis. Bet rūpindamos teip apie Lietuvių gerą ir būdamas visur Lietuviu, Vytautas vienok mokėjo įgyti prašalaičių garbę ir meilę: padonieji, kaip lietuviai, teip gūdai ir totoriai, mylėjo jį kaip savo tėvą; prispaustieji ieškojo pas jo prieglaudos; didis Maskuvos kunigaikštis Vasilius I mirdamas palieka savo sūnų jo globai ir apgynimui. Totoriai tolimiausiuose laikuose atmena Vytautą kaip savo geradėją, nors jis kelis kartus su jais kirtos; pats Popiežius jį guodojo ir paženklino jį už Rygos Arkivyskupo apgynėją, o matydamas jo didžią galybę, įkalbinėjo

jam išvaryti Turkus iš Europos. Čekai maldauja kaipo didžiausios mylistos, idant jis paimtų juos į savo rankas valdyti. Teip tas Vytautas yra didis visuose savo darbuose; yra tai tikras milžinas Lietuvių veikaluose, yra tai paskutinis iš garbingų Lietuvos valdonų, kurie teip išaukštino mūsų tėvynę. Sunkus buvo Lietuvos padėjimas Vytautui pradedant viešpatauti, vienok jis mokėjo ir tuokart su garbe ją rėdyti, o jei ne viską padarė, ko dar reikėjo, tai jau ne jo kalčia ir nenumanymas; jo smertis buvo mums per ankstybas ir Lietuvos nelaimė, jog ji neturėjo Vytautui įpėdinio, kurs būtų sekęs jo pėdas ir nors pusę jo proto turėjęs.

VYTAUTAS – DIDIS LIETUVOS KUNIGAİKŠTIS. Sutraukęs antrą kartą vienybės ryšį su Kryžokais ir atmokėjęs jiems gerai už vaišes, Vytautas skubinos į Lietuvą, kur jo laukė sostas mylimos jam tėvynės. Pribuvęs į Lydą, rado jau čia Jaugielą ir Jadvygą, su kuriais vyko į Vilnių. Su neapsakoma linksmybe sveikino Lietuviai savo valdoną, o ratuodami aplinkui krykštavo iš didžio džiaugsmo. Šv. Stanislovo katedroje pirmasis Vilniaus vyskupas Andriejus Vasylius uždėjo ant jo didžių Lietuvos kunigaikščių kepurę, o vienas iš senatorių padavė jam kardą – ženklą žemaitiškos galybės ir lazdą – malonės ženklą. Kartu buvo apvainikuota ir jo žmona Ona, neperskiriama jo draugė kaip kalinyje, teip karėse ir kelionėse. Vytautas turėjo prižadėti Jaugielai visados jo klausyti, jo vardu Lietuvą valdyti ir niekados jos neskirti nuo Lenkų. Ant galo užtekėjo skaisti diena dėl Vilniaus: sulaukė vyro, kursai tikrai galėjo valdyti Lietuvą ir Dievo duotas dovanas: narsumą, aukštą protą, geležinę valią ir darbštumą pašvęsti dėl gero savo tėvynės, kurią širdingai mylėjo ir dėl užgydymo žaizdų, kurias pats uždavė, verždamasis į Lietuvos sostą ir norėdamas išplėsti ją iš rankų tų, kurie būtų galėję ją savo neišmanymu prapuldyti. Bet daug darbo reikėjo padėti Vytautui, norint neužvilti savo padonųjų ir pasiekti savo užduotį, nes Lietuvos padėjimas kaip iš vidaus, teip ir iš lauko buvo tikrai sunkus.

VIENVALDŽIA LIETUVOJE. Per paskutines tarp kunigaikščių netaikas didžio Lietuvos kunigaikščio valdžia buvo labai susilpnėjusi: Jaugiela, pats netvirtos valios, užsiėmęs Lenkais, mažką teišgalėjo; Skirgiela teip pat buvo silpnas tame dalyke: daliniai kunigaikščiai darė, kas kam patiko, nejudami ant savęs jokios drausmės. Vytautas neapkentė nepaklusnumo ir tuojaus pasinėšė parodyti daliniams kunigaikščiams, jog yra pats vienas plačios Lietuvos valdonu ir kam nori gali dalyti valdžią. Vienvaldžia buvo Lietuvai reikalinga ir joje vienoje buvo Lietuvos pagalba. Iš pradžios daliniai kunigaikščiai, kaipo Jaugielos broliai, nenorėjo klausyti Vytauto, bet greitai pažino ant savęs jo geležinę ranką ir nusižeminę paliko jo urėdais. Švidrigiela, kursai veržėsi į Lietuvos sostą, buvo iš Vitebsko pavarytas; su Kryžokų pašalpa ėjo dar kelis kartus prieš Vytautą ir vieną kartą Vitebską buvo atgavęs, vienok, matydamas savo prieš Vytautą silpnybę, turėjo pasišalinti. Teip pat buvo atsisakę klausyti Severijos kunigaikštis Karebutas, Kijevo kunigaikštis Vladimieras ir Padolės kunigaikštis Karejotas. Vytautas visu pirmu užpuolė Karebutą, kurs, netikėdamas savo galei patelkė Riazanės kunigaikštį. Vytautas sutiko juodu ties Niekudavu³¹ ir perlaužė jų rindas. Karebutas buvo dar užsirakinęs Novogrudko pilėje, bet Vytautas ir čia įsilaužė. Ant Severijos perdėjo savo urėdą Sangušką, o Karebutas, kursai pasiėmė visados didžio savo kunigaikščio klausyti, gavo valdyti Padolės dalį ir Braslavo, Vinicos ir Kremenčiaus pilėms. Tolesniai Vladimieras nenorėjo ataduoti Skirgielai pavesto Kijevo; Vytautas nieko nelaukdamas užėmė tuojaus Ovručą, Žitomirų, ir Vladimieras turėjo nusilenkti ir atsiduoti ant jo valios; gavo valdyti šalį apie Slucką; nuo jo paeina Slucko kunigaikščiai Alelkavyčės, garbingi karionėse su Totoriais. Skirgiela gavo Kijevo, bet neilgai valdė; po jo smerčio Vytautas perdėjo tenai savo tarną, draugą laimėję ir nelaimėję Alšėnų kunigaikštį Augmantą. Ant galo ir Karejotas, ties Braslavu pergalėtas, turėjo nusižeminti ir atsiduoti ant Vytauto malonės. Tokiu būdu buvo pagražinta Lietuvoje vienvaldžia, o drauge ir didžio kunigaikščio valdžia sutvirtinta.

PASIELGIMAS SU GUDAIS. Tvirtindamas valdžią savo viešpatystėje, Vytautas neišleido iš akių ir

---

³¹ Dabartinėje Kalugos rėdyboje.

visos Gudijos, stiprina ten savo įtakę, veikė kaip jos globėjas, o nekurias sritis visai prie Lietuvos privienijo. Teip, kad Smalenske sukeršo tarp savęs kunigaikščiai, Vytautas pasiskubino juos taikinti: kitus pašalinęs, įdavė valdžią vienam Glebui, o įžengęs su iškilme į miestą, apšaukė save jo valdonu. Pskavas keletą kartų pažino skaudžią Vytauto ranką, nusižemino ir mokėjo jam duoklę. Pats Naugardas didis buvo Vytauto globoje, o kad 1428 m. buvo atsisakęs jo klausyti, Vytautas, nors jau turėjo 80 metų amžiaus, vienok surinkęs stiprią kariumenę, pats traukė į šiaurę, išleidęs pirmu 10000 vyrų skinti miškus ir taisyti jam kelią per balas ir versmes; paėmė pakelyje Porkavą ir jau buvo netoli paties didžio Naugardo: gyventojai nusigandę prašė susimylėjimo ir turėjo užmokėti jam išpirkimo 15000 ano laiko rublių, labai didžius pagal anos gadinės pinigus.

Vytautas neleido iš akių pačios Maskuvos, kur viešpatavo jo žentas jaunas Vasylius I; tris kartus Vytautas rengė eit ant Maskuvos, vienok lig kovos nedaėjo, nes Vasylius ir teip jo klausė, o didesniuose reikaluose ar pats pribūdavo, ar siuntė savo bajorus su pačia Zopija Vytautuče permaldauti užpykusio Vytauto. Rubežiumi tarp Maskuvos ir Lietuvos buvo paženklinta Ugros upė, kuri visai arti paties Maskuvos miesto. Vytautas užvaldė Vielkie Luki, Rževą, Bielevą, Joračovą ir visą Severiją lig pat Kursko. Kijevas buvo pačiame jo viešpatystės viduryje. Tvero ir Riazanės kunigaikščiai vadino Vytautą savo *mylostyvu gospodariu*.

VEIKALAI SU TOTORIAIS. Dėdamas savo geležinę ranką ant visos Gudijos, Vytautas rūpinas ir apie Totorius, kurie vėl pradeda būti pavojingi Europai kaipo Turkai, pergalėję Serbus ties Kosovu. Nevisados pasiseka Vytautui ramdyti Totorius kardu, vienok jo politika yra teip galinga, jog tie, kardu nenuveikti, linksta pamažu po geležinę jo ranką ir ima sau tuos chanus, kuriuos Vilniuje Vytautas vainikuoja. Jau nuo pat savo viešpatavimo pradžios Vytautas kišas į Totorių reikalus. Per tą laiką pakilo Azijoje baisus Tamerlanas, kursai, pergalėjęs Toktamišių Astrachanės lygumuose užsodino ant Auksinės Ordos sosto Timur Kutluką. Pergalėtas Toktamišius, matydamas didžią Vytauto galybę, šaukia jo pagalbos. Tas išleido vieną savo karvedį Algirdą išsijautoti apie Totorių galę, kurs, persikėlęs per Doną ir sutikęs tris chanus, pergalėjo juos.

Vienok Vytautas nebuvo tada dar teip tvirtas pradėti su Totoriais karionę, todėl pasiėmė palaukti patogesnio laiko. Toktamišius pats vienas teip jau nieko nepadare, o Edigėjo pergalėtas, vyko vėl į Lietuvą, kur Vytautas, antrą kartą jį maloniai priėmęs, davė jam Lydos pilę už buveinę ir prižadėjo jį užsodinti ant Auksinės Ordos, kad tikt tas padėtų jam užvaldyti Maskuvą. Vytautas rengė į karionę ir visur skelbė žadąs išvaryti iš Europos pavojingus krikščionijai Totorius. Daugumas atkalbinėjo Vytautui pradėti karionę su Totoriais, kurie teip pat kaip ir Turkai buvo išgąstimi pasaulės; bet Vytautas, didžiudamasis ligšiolinėmis pergalėmis, nenorėjo nieko klausyti. Visa krikščioniška Europa ilgėjos, laukdama, kokia bus tos tikrai milžinų karionės pabaiga. Kijeva buvo paskirta už susirinkimo vietą kariumenės; pribuvo apie 70000 kareivių. Iš čia traukė Vytautas į rytus ir susitiko su Totoriais, jau pasirengusiais į mūšį ant Vorsklos upės. Totorių buvo apie 200000 vyrų, kuriuos rykavo Timur Kutlukas ir senas murza Edigėjas. Nekurie, matydami neapregimas Totorių rindas, linkėjo Vytautui nepradėti nelygios kovos, tuo ypatingiaus, jog pats Edigėjas norėjo sandarauti; bet Vytautas, daug tikėdamas savo narsumui ir gudrybei, liepė kelties per Vorsklą ir pūsti trimitus. Buvo tai rugpjūtis 12 d. 1399 m.; prasidėjo smarki ir baisi kova. Lietuviai rodė narsybės stebuklus, vienok negalėjo perlaužti Totorių; kurie savo daugybe apskleidė Lietuvius iš visų pusių. Laikrašėjai pasakoja, jog pačių kunigaikščių kilmės vyrų krito 74. Vytautas nustojo viso ir pats tiktai savo žirgo greitumu išsigelbėjo; lig paties Kijevo vijo Totoriai. Rodės, jog Vytautas ant visados nutils ir išsižadės aukštų savo pasiėmimų, vienok ne teip stojos. Vytautas nenupuolė ant dvasios, bet supratęs, jog ginklu nieko neveiks, pasiėmė savo gudrumu ir politika priversti Totorius jo klausyti, ką ir pasiekė. Teip 1412 m. Vytautas užtarė Toktamišo vaikus ir vyriausį jo sūnų Zelenį Sultaną užtvirtino ant Auksinės Ordos sosto. Edigėjas, atkeršydamas už tai, 1416 m. išpiešė Kijevą, bet bijodamas Vytauto rūstybės, tuojaus atleido pas jo pasiuntinius tris kupranugarius, apdengtus raudona gelumbe ir 27 gražius arklius dovanų, liepdamas pasakyti Vytautui: „Garsus kunigaikšti! darbuose ir garbėje užstojo mūsų Senatvė. Susigerinkime pabaigoje savo gyvenimo.“ Tolesniai, kad Auksinėje Ordoje kilo nesutikimai ir

sumišimai, Vytautas 1420 m. Vilniuje pakėlė Totorių chanais Betsabulą ir Geremperdą ir, uždėjęs jiems vainikus, nusiuntė į Ordą. Žodžiu sakant, Vytautas, Totorių nenuveikęs ginklu, nuveikė savo gudrumu ir įtekme taip, jog jie jį guodojo kaip savo globėją ir tarpininką, o jo vardas ant ilgo laiko užsilaike Totorių atmintyje; jie ne tik tai Vytauto privengė bet jį ir mylėjo; nekurie persikėlė į pačią Lietuvą, ir tas jiems pavedė žemes apygardose Vilniaus, Trakų, Lydos, prižadėjo jiems globą ir apdovanojo juos geradėjystėmis. Taip Totorius rėdydamas, Vytautas suturėjo juos nuo teronių savo krašto, apie kurio gerą tiek rūpinos. Visur buvo rėda ir pakajus, visur buvo teisybė, nes Vytautas viską užmatė. Išplėtęs savo viešpatystę lig pat Juodųjų marių, Vytautas vieną kartą įjojo į jūrą ir apskelbė save jos ponu, pakėlęs į aukštą kardą.

KARIONĖS SU KRYŽOKAIS. Kad Vytautas taip ruošės Guduose ir su Totoriais, stiprindamas savo galę, Kryžokai neperstovinėjo antpuldinėti ir terioti Lietuvą, tai šelpdami Švidrigielą, taip patys vieni įsikirdami; o idant turėtų kokią nors priežastį tam, skelbė po visą Europą būk Jaugiela ir Vytautas vylingai priėmė katalikišką tikėjimą ir lig laiko tik tai; būk jie nesirūpina apie Lietuvius ir Žemaičių krikštijimą. Mažai buvo tokių, kurie tikėjo toms Kryžokų kalboms, vienok buvo tokie, kurie, ieškodami pelno ir grobio, ėjo į Parusį padėti Kryžokams terioti Lietuvą. Pats Vokietijos ciecorius šelpė Kryžokus, bijodamas augančios suvienytų Lietuvius ir Lenkų galybės. Vytautas, užsiėmęs veikalais rytuose, negalėjo duoti gero atspyrio Kryžokams, o rasit atadėjo ant tolesnio laiko. Kad rengės į karę su Totoriais (1398), norėdamas kaip norint numaldyti Kryžokų godulystę, o idant jam išėjus į karę, jie neužpultų Vilniaus, Vytautas pavedė jiems pusę Žemaičių, kaip tai seniai jau buvo pavedęs jiems Jaugiela. Vienok Žemaičiai nei girdėti apie tai nenorėjo, ir Kryžokai lyg nieko negavę turėjo juos kardu užkariauti. Kad Vytautas prityrė taip skaudų nuopuolį ant Vorsklos upės, Kryžokai dar daugiau pradėjo griūti ant Lietuvos, reikalaudami visų Žemaičių. Vytautas visaip išsisukinėjo ir tik tai patvirtino tą, ką pirmu buvo žadėjęs, padedamas Kryžokams Žemaičius užvaldyti. Žemaičiai, kariaudami kas metą, buvo labai karingi ir stamantraus sprando, taip jog ne kartą ir didžio Lietuvos kunigaikščio nenorėjo klausyti Norėdamas duoti jiems pažinti saldybę Vokiečių valdžios ir tokiu būdu tvirčiau prie savęs patraukti, Vytautas ir pavedė Kryžokams Žemaičius. Kryžokai džiaugės ir sakė, jog po Dievo nėra dėl jų zokano didesnio geradėjo kaip Vytautas, bet jų džiaugsmas nebuvo ilgas; sunku jiems buvo valdyti Žemaičius, kurie užaugę liuosybėje, sergėjo ją kaip savo akį. Tuo tarpu Vytautas, jausdamas kas kartą save stipresniu, ieškojo, rodos, tik tai patogesnio atsitikimo užmokėti Kryžokams už visas jų nedorybes. Tie taip pat lyg tyčiojos iš suvienytos Lietuvius ir Lenkų galybės, reikalaudami nuo Vytauto visų Žemaičių, o nuo Jaugielos Dobrynės žemės. Kad 1408 m. susivažiavo į Kauną Vytautas, Jaugiela ir didis Kryžokų mistras, išrinko Vytautą už tarpininką dėl Drezdenkos. Vytautas prisūdijo jį Lenkams. Iš to kilo dar didesnė neapykanta tarp Kryžokų ir Vytauto. Kad ateinančiuose metuose buvo Lietuvoje badas ir Jaugiela laivėmis siuntė duoną Žemaičiams, Kryžokai užpuolė laives ir viską atėmė.

SUTRUPINIMAS KRYŽOKŲ GALYBĖS. Atėjo ant galo laikas sutrupinti Kryžokų galybę. Vytautas ir Jaugiela susivažiavo į Brastį ir čia susitarė eiti iš vieno ir nuramdyti Kryžokų atkaklybę. Vytautas aiškiai rengės į karionę per visą žiemą, rinko ir mokino kareivius; pranešė Žemaičiams, jog atėjo laikas kelties prieš vargintojus Vokiečius. Žemaičiai pakilo, ir ant pavasario nei vieno Kryžoko tarp jų jau nebebuvo. Jaugiela taip pat taisės į karę, medžiodamas Bielovežos giriose, mušė žvėris, sūdė mėsą, dėjo į bosus ir siuntė į Plocką, kur buvo paženklinta vieta sudėjimo maisto dėl ateinančios karionės. Kryžokai iš savo pusės taip jau nesnaudė: papirko Čekų karalių Vaclavą, perkalbėjo ant savo šalies Vokietijos ciesorių Zigmantą, ant galo suprašė ricorius iš visos Europos ir laukė su ilgėjimu karionės, per daug įsitikėdami į savo galybę. Didis jų mistras Ulrikas von Jungingen gyrės turįs aukso bokštą, kuriuo užkariausias 10 tokių karalysčių kaip Lenkų. Tarp Vokiečių buvo didis dvasios pasikėlimas: visi trusėjo, visi rengės, iš visos Europos plūdo ricoriai į Malborgą, ieškodami sau garbės ateinančioje karionėje. Kalvėse ir dirbtuvėse (pabrikose) dieną ir naktį dirbos ginklai, liejos armatos. Kad geriaus prisiruošti į karionę, iš abiejų pusių buvo padarytos paliaubos lig švento Jono. Ant galo Vytautas ir Jaugiela

susiėjo Červenske, Plocko šalyje. Jaugiela vedė Lenkus, Vytautas – Lietuvius, Gudus ir Totorius. Persikėlę per Vyslos upę, įžengė į neprietelių kraštą ir tarp Grunvaldo (Žalgirio) ir Tannenbergo susitiko su Kryžokais, kuriuos vedė pats didis mistras Jungingen.

KOVA TIES TANNENBERGU 15 liepos 1410 m. Prieš kovą per visą naktį perkūnijos mušė ir griaustinis griovė, iš ryto nusiblaivė, vėjas papūtė į Kryžokų pusę, ir saulė pradėjo kaitinti ir kankinti plienu ir geležimi aplietus ricorius. Vytautas statė kariumenę į tris rindas ir, skrajodamas ant žirgo nuo vieno sparno lig antro, drąsino kareivius; vieno jo pasirodymo buvo gana pakelti dvasią ir įkvėpti drąsybę. Lenkų kariumenė, pirmą kartą pamačiusi drąsų didį Lietuvos kunigaikštį, apie kurio narsybę tiek buvo girdėjusi, tartum naują gyvastį įgijo. Tuo tarpu Jaugiela vis meldė šėtre*, tam tyčiomis padarytame. Vytautas, nestygdamas keletą kartų įbėgdamas pas jo, baudė karalių pertraukti maldas ir duoti kovai balsą, sakydamas, jog dabar laikas kovos, ne maldos, bet tas nusižeminęs vis meldė, tarsi nieko nejudamas aplinkui. Kryžokų šalyje buvo viskas linksma: neoriai tyčiojos iš suvienytų Lietuvių ir Lenkų ir iš aukšto džiaugėsi iš pergalės. Vienas tiktai Jungingen nuliūdo ir, kaip nekurie laikraščėjai pasakoja, gaudžiai apsiverkė. Lietuvių su Gudais ir Totoriais buvo apie 100000 kareivių, Lenkų gi apie 60000. Kryžokų buvo daug mažiau, vienok jų apginklavimas ir strategika stovėjo kur kas aukščiau. Iš abiejų pusių kareiviai, stovėdami rindose, ilgėjos ir laukė kovos, nes saulė jau sukos iš pietų. Ant galo Jaugiela, Vytauto raginamas, išėjo iš šėtro ir pamatęs neapregiamus laukus, apstotus kareivių, kurie laukė tiktai kovos garso, idant smeigti vienas kitam kardą į krūtinę, teip būk sušukęs: „Viešpatie, būk man liudytoju, jog aš priverstas pakėliau kardą ant krikščionių ginti savo tautą nuo kraugerių.“ Paskui paėmęs sau sargtį iš 60 vyrų ir pasišalinęs mostelėjo ranka ir davė kovos garsą. Vytautas be jokios sargties, tikėdamas į savo laimę ir narsybę, pavedė pulkus į kovą: užpūtė Lietuvių trimitai, užgiedojo Lenkai „Boga Rodzica“ ir prasidėjo mušis baisi ir kruvina, kokios dar nebuvo Lenkų ir Lietuvių veikaluose: abi šali kaip du mūru akies mirksnyje susirėmė ir ilgas valandas grūmės lygia narsybe ir laime: kardais tvorą tvėrė, o ragotinėmis rindas ramstė. Tuo tarpu dešinys sparnas, kur buvo Lietuvių kareiviai lengvai apginkluoti ir kur Kryžokai, apie tai nujautę, pastūmė visus savo pulkus, pradėjo silpnėti ir ant galo gurti; veltu Vytautas juos drąsino ir norėjo suturėti; tas sparnas buvo perlaužtas ir Kryžokai vijo. Vytautas puolė į vidurį ir į kairįjį sparną, kur rykavo Lenkas Zindramas iš Maskovio; jo pasirodymas įpylė naują drąsą jau nupuolantiems nuo dvasios kareiviams; kova prasidėjo su nauja kaitra, bet kad Kryžokai, grįždami nuo vijimo, užkirto iš antros pusės, pradėjo silpnėti vidurys ir kairias sparnas; didžioji Lenkų vėliava jau be mažo ką buvo Kryžokų rankose, kurie tarsi pergalėtojais užtraukė velykinę giesmę „Kristus prisikėlė“. Jaugiela, matydamas teip didį pavojų, užsėdo arklį ir pats stojo į kovą; jo pasirodymas įkvėpė drąsybę kareiviams ir nedavė nupulti ant dvasios. Tuo tarpu pradėjo grįžti ir Lietuviai, kurie buvo pabėgę, Zindramas pavedė į kovą naujus Lenkų pulkus, kurie dar nuošaliai stovėjo. Kryžokai neišturėjo ir bėgti pradėjo. Prasidėjo tikra pjūtis, kurią tiktai naktis pertraukė. Apie 50000 Vokiečių krito kovoje ir pusė tiek buvo paimta į kalinę; pats didis mistras atgulė ant vietos. Kryžokų guolėse buvo atrasta daugybė žabangų ir kitų pramonių kankinimui pritaisyty, daugybė audeklų smaloje išmirkytų uždegimui ir šimtai vyno bosų. Jaugiela liepė bosų lankus nudaužyti ir vyną paleisti; paleistas vynas susimaišė su kraujais ir kaipo raudonos jūros pasklidęs aplinkui, užliejo apygardas.

SANDARAS TORŪNĖJE. Didi ta pergalė ties Tannenbergo ant visados sulaužė Kryžokų galybę. Neapsakomas buvo Lietuvių ir Lenkų džiaugsmas. Vytautas tuojaus norėjo ant Malborgo eiti, nes gerai numanė, jog laiminga pabaiga gali būti nuo pasiskubinimo, kol Kryžokai, nusiminę ir matydami, kad viskas prapuolė, nieko nedarė. Bet Jaugiela per aštuonias dienas stovėjo ant vietos, tartum norėdamas parodyti visiems tikrą ir visuotinį Kryžokų pergalėjimą. Malborgas buvo tuščias, atdarytas: ši puiki pilė vienoje dienoje neteko didžio mistro, kamendorių, kareivių, brangumynų, o net ir vilties ant ateigos! Paduoti pagalbos nebuvo kam. Kiekvienas čia laukė ateinant sujungtų Lenkų ir Lietuvių,

---

* Šėtras – palapinė. (Red.)

kareivijai pasitaisę ataduoti raktus nuo pilės angos ir maldauti susimylėjimo. Bet kad buvo danešta, jog Jaugiela negreitai žada pasijudinti iš vietos, Malborgas tartum atgijo. Kamendorius Enrikis Pliauen surinko likusius ricorius, kiek tiek sutaisė pilę ir su 5000 kareivių pasitaisė ginties iki paskutiniajai. Tik tai vienuoliktą dieną Jaugiela apgulė Malborgą. Tuo tarpu mistras iš Padauguvio skubinos pilei ant pagalbos; Vytautas išėjo jo sutikti ir atremti; tas prašė Vytauto paslapčiai pasiregėti. Nuo to laiko viskas persimainė. Vytautas suprato, jog Kryžokai daugiausiai nebekils, bet visiškai jų užkariavimas labai padrūtys Lenkus ir bus pavojinga Lietuvai. Nežiūrėdamas ant Jaugielos maldavimo, Vytautas pasišalino su savo kariūne, sakdamas, jog jam reikia ginti Žemaičius nuo Kardininkų. Nebuvo kam įkvėpti drąsybės Jaugielos kariūnei ir ją vadžioti ir rykauti, todėl ir Jaugiela su Lenkais turėjo pasišalinti, o grįždamas prarado ir tas pilis, kurios pakelyje buvo užimtos. Ant galo Torunės mieste buvo padarytas sandaras tarp Lenkų, Lietuvių ir Kryžokų: Kryžokai pagražino Lietuvai Žemaičius, Lenkams Dobrynės žemę ir užmokėjo 100000 kapų grašių už paimtus į kalinį Vokiečius (vasario mėn. 1411 met.). Nuo to laiko Kryžokai perstoja būti Lietuvai ir Lenkams pavojingi ir, nors negali pamesti savo įpratimo antpuodinti svetimus kraštus, nors dar Vytautui viešpataujant susikerta (1414 m. ir 1422 m.) du kartu jie su Lenkais ir Lietuviais, bet zokanas regimai į grabą žengia, ant galo viešpataujant Zigmantui Senam pabaigia savo būvį.

ŽEMAIČIAI KATALIKAI 1413 m. Atėmęs nuo Kryžokų Žemaičius, Vytautas pradėjo rūpintis apie jų apkrikštijimą, nes Kryžokai nieko tame dalyke nepadarė. Pribuvo iš Lenkų pats Jaugiela su kunigais, ir prasidėjo Žemaičių krikštijimas. Vytautas su Jaugiela ir kunigais važinėjosi į tas vietas, kur Žemaičiai turėjo ypatingas vietas dievaičių garbinimui; buvo atvykę į Betygalą, paskui ant Šatrijos kalno ir visur kirsdami šventas girias ir trupindami stabus, platino tarp Žemaičių katalikišką tikėjimą. Paskui Vytautas išleido į Konstančių pasiuntinius, norėdamas įsteigti naują Žemaičių vyskupystę. Pirmas Žemaičių vyskupas buvo Motiejus, kuriam buvo skirta buveinė Medininkuose, arba Varniuose. Žemaičiai vienok nenorėdami krikštijoti ir porą kartų grįžo į savo stabmeldišką tikėjimą, išvydami nuo savęs katalikų kunigus ir galuodami tuos didžiūnus, kurie buvo persikrikštiję. Vienok, kad Vytautas už tuos maištus skaudžiai pakorojo, Žemaičiai turėjo ant galo visai užsižadėti savo stabmeldiško senovės tikėjimo ir klausyti kunigų, kurie, eidami pakiemiais, mokino žmones. Metuose 1420 jau Žemaičiuose buvo devynios bažnyčios. Vyskupas Motiejus labai maloniai elgėsi, teip, jog ir meilę naujų savo avelių įgijo ir per visus maištus nieks nedrįso ant jo rankos pakelti. Metuose 1421 spalio 3 d. Popiežius Martynas V išleido iš Rymo raštą, kuriuo patvirtino naują Žemaičių vyskupystę. Besirūpindamas apie Žemaičių atvertimą į katalikišką tikėjimą, Vytautas nepaleido iš akių ir Gudijos, jo karalystei prigulincios. Gudai, kaip prie Lietuvos, teip ir prie Maskuvos prigulį, buvo stačiatikiai ir priklausė metropolitui, kurs sėdėjo Maskuvoje. Vytautas, norėdamas tikėjimu atskirti savo Gudus nuo Maskuvos Gudų, prašė Konstantinapolės patriarcho įsteigti naują metropoliją dėl jo Gudų, o kad tas nenorėjo to daryti, Vytautas liepė susirinkti Gudų vyskupams ir išrinkt sau metropolitą mokytą Bulgarą Grigalių Camblaką (Zemivlaka?); ką tie ir padarė; už buveinę buvo jam paskirta Kijevas. Paskui Vytautas, norėdamas savo Gudus visai nuo Maskuvos atskirti, išsiuntė Camblaką su vyskupais į Konstančiaus tėvų susirinkimą susivienyti su Rymo Bažnyčia. Vienok vienybė nebuvo įsteigta, ir Vytautas pusėtinau tepasiekė savo pasiėmimą.

VILNIAUS IR GORODLĖS UNIJOS. Nors Jaugiela, stodamas Lenkų karaliumi, surišo Lietuvą su Lenkais, vienok tas vienybės ryšys buvo silpnas; kadangi Lietuvos valdžią paėmė į savo rankas Vytautas Didysis, vienybė jei buvo koki, tai tik tai iš lauko ir tai labai netvirta; Vytautas rėdė Lietuvą nieko nepriklausydamas, o jei vienijos su Lenkais, tai tik tai tuokart, kad reikėjo atremti pavojingus neprietelius, kaip tai buvo su Kryžokais ties Tannenbergu. Regimai Vytautas šalinos nuo tos vienybės, kuri nieko daugiausiai negimdo kaip tik tai neapykantą ir pagal kurios vienas stojis vergu antro. Vytautas numanė vienybę lygaus su lygiu, kuri nenaikina tautiškos gyvybės, nekliudo saurėdingo kultūriško tautos augimo ir tik tai duoda bendrą galę atremti pavojingus neprietelius. Vytautas netraukė vienybės ryšio tarp Lenkų ir Lietuvių ir tuokart, kad norėjo save apvainikuoti karališku

vainiku, bet jis norėjo įsteigti vienybę išmintingą ir teisingą. Lenkai, lyg bijodami Vytauto, reikalavo nuo Jaugielos kas kartą aukštesnės ir tvirtesnės vienybės su Lietuviais. Vytautas, nenorėdamas aiškaus ir nereikalingo su Lenkais sukeršimo, neprieštaravo naujiems vienybės tvirtinimams, neprieštaravo ir jos įstatoms, vienok pats darė, kas jam rodės naudinga, lyg nežinodamas apie vienybės įstatas. Pirmą vienybę su Lenkais buvo padaryta, kad Lenkai išrinko Jaugielą už vyrą savo karalaitę Jadvygą. Kad Vytautas pradėjo eiti didyn, Lenkai reikalavo naujo vienybės patvirtinimo, kas ir buvo padaryta Vilniuje 1401 m., kur buvo įstatyta, jog nei Lietuviai be Lenkų neaplinks sau didžio kunigaikščio, nei Lenkai be Lietuvos ir jog gyvens visados vienybėje ir sutikime. Kad ties Tannenbergu Kryžokų galybė buvo ant visados sulaužta, Lenkai bijodami, kad Vytautui nepasirodytų jau vienybė dabar nebereikalinga esanti, pradėjo rūpintis apie tvirtesnę vienybę. Susivažiavo Lenkai ir Lietuviai į Gorodlę 1413 m. Čia buvo sulyginta Lietuvos diduomenė su Lenkų ir gavo tas liuosybes, kuriomis džiaugėsi Lenkai: nuo šio laiko didis Lietuvos kunigaikštis neturėjo valios nei ant tėviškių, nei ant asabų (personų) savo diduomenės ir žemlionių, kaip tai jau pirmu buvo pas Lenkų; dėl didesnės vienybės ir dėl parodymo bendros meilės Lenkų didžiūnai suteikė Lietuvius didžiūnams savo žymeles (herby), vadindami vieni kitus broliais. Tolesniai Lietuvos senata buvo pertaisyta pagal Lenkų senatos ir vyresnybės Lietuvoje įsteigtos kaip buvo pas Lenkų, tai yra: įvesti vaivodai, kaštelionys, starastos ir kiti. Ant galo buvo patvirtinta amžina vienybė.

SUSIVAŽIAVIMAS Į LUCKĄ 1429 m. Vytautas Didysis iškėlė Lietuvą ant aukščiausio laipsnio; vieno tiktai jai bereikėjo, ir vienybė su Lenkais jai nebūtų buvus teip pavojinga: Lietuvai reikėjo karališko vainiko, kurs būtų ją sulyginęs su Lenkų karalyste. Numanė tai gerai Vytautas ir visas jo viešpatavimas aiškiai rodo, jog jis pamažu, bei stačiai ėjo prie to pasiekimo. Vienok matydamas, jog sutiks Lenkų prieštaravimą ir nenorėdamas kerštų, elgėsi tame dalyke pamažu, tvirtindamas po savimi pamatą, o rasi mislijo, jog, jei pagyvens ilgiaus už Jaugielą, o tas mirs bevaikis, Lenkai išrinks jį savo karaliumi, ir tada jis viską padarys kaip reikiant be prieštaravimų. Bet 1425 m. gimė Jaugielai pirmas sūnus Vladislovas, ir Vytautui reikėjo kiteip elgties dėl pasiekimo savo užduočio; ant galo jam užstojo 84 metai ir ilgiaus laukti nebebuvo laiko. Vytautas užprašė į Lucką didžiausius Europos valdonus, būk pasiteirauti apie čekų reikalus ir atrėmimą Turkų, kurie baugino visą Europą. Pribuvo į Lucką Vokietijos ciesorius Zigmantas, Lenkų karalius Jaugiela, Danijos karalius Erikas, didis Maskuvos kunigaikštis Vasylius, Tvero ir Riazanės kunigaikščiai, Mangolų chanai, Popiežiaus pasiuntinys, Padauguvio mistras ir daugybė didžiūnų. Laikraščėjai sutartinai pasakoja, su kokia iškilme priėmė svečius Vytautas ir su kokia žmonyste ir su koku dosnumu vaišino juos Lucke, čia tai po atbuvimo kitų reikalų Zigmantas, pagal Vytauto norą, užvedė kalbą apie Vytauto apvainikavimą; niekas nebuvo vertesnis už Vytautą vainiko ir niekas jam jo negyniojo; pats Jaugiela, matydamas visų norą, linko prie to, bet Lenkai vienu balsu sukilo prieš tai, ir Olesnickis pasakė: „Kunigaikšti! tu jau pasikėlei aukščiaus už visokią žemišką didybę ir dėl to tau prider' atminti prisiegtą, suvienijančią tave su Lenkais.“ Vytautas supyko ir pasakė, kad ir be Lenkų sutikimo apsivainikuos. Lenkai tą pačią naktį su Jaugiela išvažiavo iš Lucko. Vytautas, nieko neveizėdamas į Lenkų prieštaravimą, rengė ant apsivainikavimo: nuleido siuntinius pas Popiežiaus, pakvietė tuos pačius svečius į Trakus ir paženklino dieną vainikavimo. Zigmantas prižadėjo atsiųsti vainiką. Lenkai išsigando. Iš po dviejų kartų rinkos į suėjimus teirauties tame dalyke ir leido siuntinius prie Vytauto permaldauti jį, kad nesivainikuotų, bet viskas buvo veltū. Ant galo Lenkai įkalbėjo Jaugielai, kad pats išsižadėtų vainiko ir pavestų jį Vytautui, bet tas, kuriam ant širdies gulėjo ne pats savyje vainikas, bet geras mylimos tėvynės, atmetė Lenkų karūną. Tuo tarpu svečiai rinkos į Trakus; pribuvo ir pats Jaugiela su Lenkais, norėdamas kaip norint perkalbėti Vytautą, bet kad viskas buvo veltū, Lenkai pasitaisė neperleisti Zigmanto siuntinių, vežančių Vytautui vainiką, kas jiems ir pasisekė.

VYTAUTO SMERTIS 1430. Vytautas, nesulaukdamas vainiko, labai įsirūpino ir apsirgo, o kad jodamas su Jaugiela iš Vilniaus į Trakus, nuo arklio nukrito, atgulė į lovą, iš kurios jau ir nebatsikėlė. Susitaikinęs pirmu su Dievu, paskui su Jaugiela, Vytautas mirė Trakuose spalio 27 dienoje. Teip

pabaigė amžių Didysis Vytautas, kurį nekuriu prilygina Aleksandrai Didžiajam³². Niekas teip aiškiai neišreiškia valdono didybės, kaip tikras ir širdingas gailės visos karalystės po jo smerčio. „Ir pakilo Lietuvoje, rašo vienas istorikas, verksmas ir griaudingas vaitojimas per 8 dienas, kursai davė girdėti iš ryto, per pietus ir vakare. Visi verkė, nustoję tėvynės tėvo ir tartum jusdami, jog didybė krikščioniškos Lietuvos su juo pakilo ir su juo pasibaigė.“ Trakų ežere per 7 dienas po jo smerčio vanduo buvęs kruvinas; apie Smalenską atsiradęs vilkas be skūros, kurs rijęs žmones; Žemaičiuose lijęs akmeninis lietus; apie Brastį buvęs žemės drebėjimas laike Vytauto smerčio. Vis tai aiškiai mums rodo, kaip Lietuviai širdingai mylėjo didį Vytautą ir kaip jo smertis jiems rodė lyg koks pasistebėtinas ir stebuklingas daiktas. Vienas istorikas teip baigia aprašymą darbų: „Był to wielki swego czasu człowiek, dziki jeszce dzikiej Litwy Bohater; jego życie jest najpoetyczniejszą epoką dziejów Litwy; spiew o nim, jesli poeta kiedy poważy się go spiewać, będzie poważnym homerycznym spiewem, pełnym prostoty i wielkości. W małym cielem nosił on tę nieugięłą duszę, dla której do końca życia nic niepodobnego nie było.“³³

Lietuvos silpnėjimas

ŠVIDRIGIELA. 1430–32. BALEŠLOVAS. Vytautui pasimirus daugel kunigaikščių norėjo įlipti į didžių Lietuvos kunigaikščių sostą, bet susirinkusi diduomenė, pagal Jaugielos norą, pakėlė didžių kunigaikščių tikrąjį jo brolių Švidrigielą. Tasai tuojaus pradėjo karaliui išmėtinėti, kad jį 9 metus laikė kalinyje, o kad karaliui esant dar Vilniuje atėjo žinia, jog Lenkai Padolės kraštą užėmė ir Lietuvius urėdus Daugirdą, Gedgudą ir kitus išgrūdo, tai Švidrigiela nenorėjo Jaugielos iš Vilniaus išleisti ir tuokart tikrai išleido, kad tas prižadėjo, pagrįžęs į Lenkus, pagrįžinti Lietuviams Padolės kraštą. Bet kad suvadintas buvo Lenkuose suėjimas, idant pagrįžintų Lietuviams Padolę, tai Lenkai šaukė, būk karalius ne tikrai to prižadėti negalėjęs, bet pagaliau pakelti didžio kunigaikščio be jų žinios. Skirgiela, matydamas vienais žodžiais nieko neveiksiąs, patelkęs Kryžokus, pats su kariuomene užplūdo Padolę. Norėdami apie Padolę pasikalbėti, Lenkai šaukė Švidrigielą į savo suėjimą Parčave, bet jis nepribuvo, atleidęs tikrai savo pasiuntinius. Jaugielai tai netiko, todėl negeisdamas turėti sau priešą, pasiruošė jį nustumti nuo valdžios ir Lietuvos sostą pavesti Vytauto broliui Zigmantui, kurs buvo netvirtos galvos ir Jaugielai pasiduodąs. Iš to kilo Lietuvoje didi kerštai ir karės, kurios silpnino mūsų kraštą, o Jaugielai tai buvo parankiui, nes tokiu būdu galėjo geriau Lietuvą turėti savo rankoje, kad joje nebuvo vienos tvirtos valdančios galvos. Švidrigiela, kaip matome, norėjo sekti Vytauto pėdas ir ginti Lietuvos reikalus, bet neturėjo savo priešpėdinio proto; patys Lietuviai nelabai buvo prisirišę prie savo kunigaikščio, kursai užsiėmęs buvo girtuokliavimais ir paleistuvyste. Švidrigiela visai netikėjo, kad Jaugiela pakeltų Zigmantą į jo vietą, todėl be atsargos gėrė ir puotavo su savo draugais Ašmenėje, kur jį su kareiviais netikėtai užpuolė Zigmantas, užėmęs Gardėnus, Trakus ir Vilnių, ir Švidrigiela tikrai led galėjo pabėgti į Palacką. Bet Švidrigielos dar turėjos Padolė ir Gudų kraštai; Zigmantui sunku buvo vienam užsiturėti Vilniuje, todėl jis geidė padaryti sandarą su Kryžokais, bet tie dairės, nežinodami su katruo naudingesnis būtų sandaras; todėl laukdamas Jaugielos pagalbos, Zigmantas turėjo prižadėti viską, ko tikrai Jaugiela reikalavo: patvirtinti Lietuvius ir Lenkų vienybę, išsižadėti Padolės ir niekad nesivadinti Lietuvos karaliumi; o prieš smertį ir Valyniją Lenkams pavesti.

ZIGMANTAS. 1432–1440. Zigmanto viešpatavimas buvo labai nelaimingas, nes praėjo ant namų karių: kunigaikščiai ir didžiūnai, suerzinti tarp savęs, murdė kalavijas vienas į kitą, degino vienas kito sodžius ir rūmus, ardė pilis; negana dar to, samdė ir telkė savo neprietelius, kurie tikrai ir geidė pražūties mūsų tėvynės. Tos verksmingos gadynės priminė Mindaugo karaliaus dienas. Iš pradžios Lietuviai džiaugėsi, jog gavo didžių kunigaikščių Zigmantą, Vytauto brolių, nes tikėjos jį pagrįžinsią savo brolio ir priešpėdinio garbingas dienas, vienok neužilgai susiprato apsigavę, nes Zigmantas

³² A. Prochaska. Ostatnie lata Witolda. – Warszawa, 1882. str. 341.

³³ S. J. Kraszewski. Wilno.

buvo silpno proto ir nedidelio išmanymo. Mažne lig pat galo savo viešpatavimo turėjo kariauti su Švidrigiela, kursai nenorėjo perleisti jam Vilniaus sosto. Laimė abiem ilgą laiką buvo abejotina, Zigmantą maždaug šelpė Jaugiela, o Švidrigielą Kardininkai ir Gudai; Švidrigiela buvo patelkęs ir Totorius prieš Zigmantą, bet tie kelyje dasižinoję, jog Vilniuje sėdžia tikras didžio ir garsingo Vytauto, jų globėjo, brolis, susisuko atgal; teip tai atmintis ar šešėlis didžio Vytauto gynė Vilnių nuo tų kariautojų. Zigmantas didžią paspirtį turėjo iš savo sūnaus Mykolo, kursai, pavaduodamas tėvą, daugiausiai grūmės su Skirgiela ir jo karvedžiais arba vadovais. Buvo tai jaunikaitis narsus, drąsus ir sumanus.

JAUGIELOS SMERTIS. Zigmantui su Skirgiela bekariaujant, pasimirė³⁴ karalius Jaugiela Lenkuose (1434 m. 31 d. gegužės), valdęs mažką ne penkias dešimtis metų; buvo vidutinio ūgio (augumo), pailguotinio veido; dosnus kiekvienam, ypatingai kunigams; kas dieną ar maudės, ar pirtyje pėrės; sulaukė 86 metų amžiaus. Po jo smerčio Lenkai išrinko sau karaliumi jo vyriausį sūnų Vladislavą.

KOVA TIES AUKMERGE 1435 m. Pasimirus Jaugielai Švidrigiela samprotavo, dabar jam lengviaus būsią nuveikti Zigmantą, kursai nustojo savo tvirčiausio bendro, todėl pradėjo rinkti sau kariumenę ir samdyti kareivius; patelkė Kardininkus ir gavo paspirtį iš Maskuvos; ruošės prie ištikrinio susirėmimo su Zigmantu ir tikėjos, ant galo įsiveršias į Vilnių ir užsimsiąs didžių Lietuvos kunigaikščių sostą. Zigmantas, išgirdęs, jog jo priešas teip iš peties ginkluojąs, patsai ruošės kaip įmanydamas; susilaukė nuo jauno Vladislavo 8 000 Lenkų su Jokūbu Kobylinskiu. Lenkai bijojo, kad Švidrigiela, stojęs didžiu Lietuvos kunigaikščiu, neatskirtų Lietuvos nuo Lenkų, todėl tai pasiskubino Zigmantui ant pagalbos. Kariumenę savo Zigmantas įdavė rykauti savo sūnui Mykolui. Neprieteliai susitiko netoli Aukmergės ant Šventosios upės, vieni stovėjo vienoje pusėje, antri antroje per 3 dienas, laukdami vienas kito, idant kovą pradėtų. Švidrigiela, matydamas, jog vieta jam nevisai patogi, norėjo pasišalinti, tada Mykolas, nenorėdamas paleisti jo, perplaukė upę ir užgriuvo ant Švidrigielos, nors mažiaus už jį turėjo kareivių; mūšis buvo kruvina, bet neilgai truko; Švidrigiela buvo pergalėtas ir bėgo į pietinę Gudiją; jo kariumenė buvo mažką ne visi Kardininkai su savo Mistru, kurie ir pagriuvo ant vietos su savo vadovu; Aukmergės kova teip pat buvo dėl Kardininkų kapais, kaip Griunvaldo dėl Kryžokų. Toje kovoje Mykolas daug paėmė į kalinį kunigaikščių ir vadovų, kuriuos Zigmantas liepė nugaluoti; krito toje kovoje ir narsus kunigaikštis Zigmantas Karebutas. Po tos pergalės³⁵ Didis Kryžokų Mistras negalėjo daugiaus abejotinai laikyties ir padarė sandarą su Zigmantu, prižadėdamas nešelpiti Švidrigielos; tas nors apleistas, bet užsirakinęs Valynijos pilėse, ilgai dar turėjos, antpuldinėdamas ir teriodamas Lietuvą, bet matydamas, jog jam kas kartą eina piktyr ir negalėdamas niekaip su Zigmantu susigerinti, 1438 m. išėjo į Valachiją.

ZIGMANTO SMERTIS. Nutilo namų karės, ir Zigmantas galėjo dar pasirūpinti apie tėvynės gerą ir apie jos rėdą, vienok buvo kiteip: neturėdamas neprietelių, leidos ant smarkybės; didžius Manvydo ir Rambučio valsčius pasavino, tykojo svetimų tėviškių, o neapkenčiamas diduomenės, pradėjo ją persekioti, varginti, sodinti į kalinius ir galuoti. Visiems įkyrėjęs, pradėjo visų bijoti, o norėdamas nusikratyti tos baimės, naikino didžiūnus kiek galėdamas. Per tokį savo pasivedimą neapsakomai įpykino visus didžiūnus, kurie tikt ieškojo pragumą kaip nors nuo jo nusikratyti. Susitarė Čartoriskiai: Jonas ir Aleksandras, Daugirdas ir Leliušas; jie perkalbėjo ant savo pusės ir Zigmanto žirgininką Skabeiką. Subatos vakarą prieš Verbas 600 ištikimų kareivių šieno vežimuose buvo įvežti į Trakus. Rytą anksti apstojo kareiviai didžio kunigaikščio rūmus, o Aleksandras Čartoriskis su Skabeika, įsigrūdę į rūmus, nugalavo Zigmantą (1440). Susirinkę į Trakus didžiūnai pagal Goštauto ir Keisgielos tarimo iškilmingai palaidojo savo nužudytąjį kunigaikštį ir paguldė šalip jo brolio Vytauto Katedroje. Nekurie rašytojai sako Zigmantą rūpinusies apie prastų žmonių būvį ir buvus jų mylėtą. Jis pastatė

³⁴ Naktį langą pradaręs ir lakštingalos giedančios besiklausydamas gavo drugį; Jadvygos žiedą atadavė Olesnickiui. Prieš smertį vien apie antrą gyvenimą temislijo.

³⁵ Kovos vieta nuo to laiko pradėjo vadinties „Poboisk“ iš lenkiško.

nekurias bažnyčias ir davė Lietuviams garbingą įstatymą *Carta magna* 1437 m.

KAZIMIERAS JAUGIELAITIS. 1440–1492. Po Zigmanto smerčio Lietuvoje sukilo netaikos tarp diduomenės, kuri persiskaidė į penkias dalis, kiekviena norėjo vis kitą iškelti ant Lietuvos sosto; ant galo tie, kurie norėjo Kazimierą, ėmė viršų; suėjimą sukėlė Brastyje, iš ten buvo išleisti siuntiniai prie Kazimiero, kurie ragino jį, idant skubintus į Vilnių. Lenkų diduomenė nenorėjo jo leisti, sakydama, būk Lietuvos sostas prigulįs jų karaliui Vladislovui, bet Kazimieras slapčia iškeliavo su 2000 kareivių į Brastį, kur jo laukė didžiūnai: Augmantai, Daumantai, Manvydai, Sanguškos, Karebutai, Karejotai ir kiti galiūnai; jie su džiaugsmu priėmė jauną dvylikos metų kunigaikštį ir išlydėjo į Vilnių. Švidrigiela, matydamas, jog Lietuvos sostas jam neteks, pasišalino atgali į Valakiją, o Mykolas, nugaluojęs Zigmanto sūnus, norėjo su 500 raitarijų pabėgti pas Mazūrų kunigaikštį Boleslovą, savo netikrą brolių, bet netikėtai susitiko su Kazimieru, į Vilnių keliaujančiu; puolė po kojų ir, išpažinęs jį už valdoną, meldė atmonyti jo tėvo galžudžiams. Kazimieras jį priėmė maloniai ir prižadėjo padaryti viską pagal teisybę. Prieš patį Vilnių sutiko jauną savo valdoną Vyskupas Motiejus su senatoriais. Vilniaus Katedroje buvo apvainikuotas, pranokėję didžių Lietuvos kunigaikščių kepurė jam uždėta. Vilniaus suėjime buvo sūdyti Zigmanto nugaluojojai; Daugirdas buvo nuteisintas, Leliušas nuo senatorių suolo pavarytas, o Jonui Čartoriskiuvi valsčiai atimti. Kad Kazimieras buvo dar labai jaunas, tai dėl geresnio rėdymo ir pamokymo jauno kunigaikščio buvo aprinkti nekurie senatoriai³⁶, kurių vyriausis buvo Jonas Goštautas, vyras išmintingas, numanęs ūkės reikalus ir tikrai mylįs tėvynę; jisai tai kiek galėdamas gelbėjo Lietuvą, kuri regimai nuo didžiojo Vytauto smerčio pradeda silpnėti ir irti. Kartu su Jonu Goštautu Kazimieras sudraudė Smalensko gyventojus, kurie buvo nenorėję jo klausyti, ir valdžią ant jų įdavė Sakavyčiai. Paskui Goštautas sudraudė Žemaičius, kurie nenorėjo klausyti Kazimiero ir buvo pasidavę Mykolui. Kazimieras buvo sutraukęs kareivius į Panevėžį ir norėjo ginklu Žemaičius nutildyti, bet Goštautas pamokė geruoju taikintis su jais; Kazimieras paklausė ir perdėjo ant jų Kantautą žemaitį, vyrą visų mylimą ir išmintingą. Žemaičiams taip patiko, ir jie pasiėmė klausyti Kazimiero, apleidę Mykolą. Nutildęs teip namų kerštus Kazimieras išleido siuntinius pas savo brolių, Lenkų ir Vengrų karalių, Vladislovą, teisindamasis, jog nenorėdamas palikęs pakeltas ant Lietuvos sosto; Vladislovui nelabai tiko ta žinia, nes pats norėjo apimti ant Lietuvos valdžią. Tuo tarpu Vasylius, didis Maskuvos kunigaikštis, norėjo naudotis iš Kazimiero jaunystės ir nemislydamas rasti atspyrį, patelkęs Totorius, pradėjo terioti Viazmos apygardas. Kazimieras pasiuntė prieš Maskolius Stanislovą Kišką, kursai su nedidžiu kareivių būreliu išgrūdo Maskolius ir jų rubežinius valsčius nuterėjo. Vasylius apsigavęs padarė su Kazimieru sandarą. Rūpindamasis apie miestų padidinimą ir prekybos praplatinimą. Kazimieras davė nekuriems miestams ypatingus Magdeburijoms vadinamus įstatymus, pagal kurių miestai patys rėdės.

MYKOLO KERŠTAI. Nutildęs neprietelius ir apžiūrėjęs ūkį is vidaus, Kazimieras norėjo susitaikinti su Mykolu, kursai buvo pasišalinęs iš tėvynės. Parvadinęs jį iš Mazūrijos, Kazimieras atadavė jam didžius valsčius ir mislijo tuo susigerinti. Bet Mykolas mislijo apie sosto užėmimą – turėjo nemažai šalininkų savo didžiūnų, su kuriais ir sutarė nugaluoti Kazimierą ant medžioklės girioje tarp Trakų ir Merečiaus. Bet Kazimiero draugai gerai susiprato ir pranešė rūmų Maršelgai, kursai paėmęs visų geriausią raitariją, daugel sugavo Mykolo šalininkų tarpo Kreivių ir Ašmenės. Pats Mykolas pabėgo į Maskuvą ir iš ten pradėjo aiškiai prieš Kazimierą kariauti. Gavęs nuo Maskuvos pagalbą ir surinkęs savo šalininkus, Mykolas buvo užpuolęs Severiją, bet Jonas Goštautas iš tenai jį išvijo. Gale nieko neveikdamas, prašė, idant jo valsčiai būtų pagrąžinti, bet Kazimieras bijojo vėl kokio vyliaus; apie 1449 m. dar kartą Mykolas, patelkęs Totorius, buvo užpuolęs Severiją ir pergalejęs išsiųstą prieš jį kariuomenę, bet paskui išgirdęs, jog pats Kazimieras traukia prieš jį su didžia kareivija, pasišalino į Maskuvą ir, tenai 5 metus kliošturiuje pergyvenęs, buvo nuodais arkimandrito nužudytas.

³⁶ Didžių Lietuvos kunigaikščių valdžia sulig Vytauto D. smerčiu buvo neapribota; niekas negalėjo prieštarauti jų įsakymams. Bet namų karių laike tarp Švidrigielos ir Zigmanto, o ypatingai dabar užsėdus ant Lietuvos sosto jaunam Kazimierui, diduomenė kas kartą daugiausiai įsigriebia į valdžią ir pradeda perkratinėti viešpataujančio įsakymus.

KRYMO CHANO APVAINIKAVIMAS VILNIUJE 1446 m. Minėjo lig šiol Totoriai Vytauto galybę ir sandarą su juo padarytą, todėl kad nebteko savo valdono, atleido siuntinius į Lietuvą, prašydami didžio kunigaikščio Kazimiero, idant duotų jiems už chaną arba valdoną Devlet Gadži Girėjį, kursai sėdėjo Lietuvoje ir valdė Lydos pilę. Teip tai Vytauto galybė gyveno Totorių atmintyje. Kazimieras su iškilme siuntinių akivaizdoje Vilniuje apskelbė Gadži Girėjį Krymo chanu, raudonu ploščiu apvilkęs; paskui Lietuvos Maršelga Mikalojus (Jurgis?) Raudvilis su išrinkta raitarija nulydėjo jį į Krymą. Gadži Girėjas, per visą savo ilgą viešpatavimą širdingai prisirišęs prie Lietuvos, užlaikė su Kazimieru sandarą, kiek galėdamas užturėdamas Totorius nuo Lietuvos kraštų teriojimo.

KAZIMIERAS – LENKŲ KARALIUS 1447 m. Po Jaugielos smerčio Lenkų karaliumi stojo jo vyriausis sunūs Vladislovas, vyras gana drąsus; Vengrai teip pat aprinko jį už savo karalių; Turkai, būdami anose gadynėse labai tvirti, ne kartą užpuldinėjo Vengrus ir Lenkus, norėdami juos užvaldyti. Vladislovas, paėmęs stiprią kariumenę, Turkus pergalejė ir padarė su jais sandarą; bet paskui, neveizėdamas į sandarą, iš naujo užpuolė ant Turkų; už tą sandaro sulaužymą nelaimingoje kovoje ties Varna gyvybę padėjo. Lenkai pasijuto esą be karaliaus, todėl atleido siuntinius pas Kazimiero, prašydami jo, idant teiktųs jų karaliumi būti; bet Kazimieras atsisakė tardamas, jog jam užteks vienos Lietuvos ir jog jisai negeidžia Lenkų vainiko. Keturis kartus leido savo siuntinius pas Kazimiero Lenkai, prašydami ir per jo motyną, idant neatsisakytų nuo jų karalystės; užprašinėjo teip pat Lietuvius ant suėjimų į Petrikavą, paskui norėjo Vilniuje juos perkalbėti, idant leistų savo didį kunigaikštį jiems už karalių, bet jie nenorėjo to daryti, idant paskui Kazimieras visai jų neapleistų. Ant galo Lenkai, nieko negalėdami padaryti, susirinko ant suėjimo į Petrikavą ir norėjo aprinkti jau Mazūrų kunigaikštį Boleslovą, netikrą Mykolo Zigmantaičio brolių; Kazimieras pasijuto, jog Boleslovas, stojęs Lenkų karaliumi, ir Mykolą, savo gentį, kels į Lietuvos sostą; tada pasisakė Lenkams, jog jei dar kartą atleis siuntinius, tai priims Lenkų vainiką. Lenkai sutarė naują suėjimą į Parčevą ir iš čia išleido pasiuntinius į Brastį pas Kazimiero; čia vėl ką neišsiskirstė nieko neveikę, kad prakalbėjo apie Padolę ir Valyniją. Ant galo sutarė, jog Kazimieras, stojęs Lietuvių ir Lenkų valdonu, pats sutaikys juos tame dalyke. 15 d. birželio Kazimieras su savo dėdžiu Švidrigiela (kuriam pavedė Lucką) pribuvo į Krokuvą ir čia paliko apvainikuotas. Palikęs Lenkų karaliumi Kazimieras vienok neišsižadėjo Lietuvos ir nesėdėjo kaip Jaugiela tikrai Krokuvoje; bet važinėjos iš vieno krašto į kitą, steigdamas rėdą abiejose viešpatystėse.

NETAIKOS DĖL PADOLĖS IR VALYNIJOS. Kazimierui viešpataujant atsinaujina Lietuvių ir Lenkų barnės ir netaikos dėl Padolės ir Valynijos; tas šalis dabar valdė Lietuviai, Lenkai gi nori jas pasavinti, pagal Jaugielos užrašo. Mažką ne kas metą renkas Lietuviai ir Lenkai ant suėjimo į Liubliną, Parčevą, Petrikavą, Karčiną, ir čia vietoje pabaigti savo barnės, kas kartą vis daugiau tarp savęs sunyksta; Lenkai reikalauja pagražinimo sau Padolės ir Valynijos, Lietuviai gi rodo, jog jų pranokėjai liejo čia kraują su Algirdu išliuosuodami tas šalis nuo Totorių ir jas užvaldydami. Norint užbaigti tuos nesutikimus, Liubline Lenkai pratarė, jog reikia būtinai tarp savęs susivienyti po vienu karaliumi, vienais įstatymais ir vienu vardu (Lenkijos); bet toksai pratarimas kaip druską į ugnį įbėrė Lietuviams. Visuose tuose suėjimuose Kazimieras rodė abejotinas, tęsdamas pripažinti tuos kraštus vienai ar kitai šaliai; per tai nusidėjo abiem tautom. Didžiausiais apgynėjais Lietuvos reikalų buvo Vilniaus Vyskupas Motiejus ir Jonas Goštautas, tikri savo tėvynės mylėtojai. Kaip didi nekliautis buvo tarp Lietuvių ir Lenkų, galime suprasti iš suėjimo Parčeve 1451 m. Lietuviai, keliaudami į tą suėjimą, apsistojo Brastyje ir reikalavo nuo Lenkų kelionės raštų, tai yra jog jiems Lenkuose nieko pikto neatsitiks. Pats Kazimieras turėjo pribūti iki Lomžos ir statyti galvą, jog jiems niekas piktas nestosis. Kad kiti paklausė, Goštautas vienas nevažiavo toliaus be sargties ir sugrįžo į Brastį. Iš Lietuvos nekurie didžiūnai nusiuntė Lenkams atgali žymeles, kurias buvo priėmę ant Gorodlės suėjimo. Kad ant galo Lietuviai pribuvo į Parčevą, tai nėjo į pilę, bet apsistojo papilėje (nekurie sako, jog ir griovomis apsikasė). Čia pasiteiravę tarp savęs, išleido į suėjimą Vilniaus Vyskupą Motiejų, sakydami, jog nepagražins Padolės ir Valynijos Lenkams, jog gali abi tauti gyventi vienybėje ir bendrystėje,

taikinėdami to reikiant viena antrai, bet Lietuviai nedaleis įkūnyti savo tėvynę į svetimą karalystę, nes nenuvergti nei užkariauti, bet saunoriai su Lenkais susivienijo. Zbignevas Olesnickis visų Lenkų vardu atsakė, jog, kaip Jaugiela užrašė, taip turi ir būti. Po to persiskyrė abi šalys, o Lietuviai rengė visai nuo Lenkų skirties, mislydami sau pakelti didžiu kunigaikščiu Simoną Olelką. Kazimieras led nutildė gaisrą, prižadėdamas duoti jiems savo sūnų. Lenkai išmetinėjo taip pat Kazimierui, jog užsiėmęs tikrai medžiokle, mažai tesirūpina apie jų reikalus; ant galo sudėjo vienus metus, idant per tą laiką sutaukintų juos su Lietuviais; priešingai, jei to nepasieks, žadėdami kitą sau karalių aprinkti. Tuo tarpu mirė Vyskupas Motiejus, o paskui neužilgo ir Jonas Goštautas; vietos jų nebuvo kam užstoti; Lietuvos didžiūnai pradeda eiti menkyn; mažai tesirūpina apie tėvynės garbę ir reikalus, o paskendę goslybėje ir lepume, išdildo širdyse savo paskutinę tėvynės meilės dalelę. Pamažu nutyla ir šneka apie Padolę ir Valyniją, kurias Lenkai pamažu pradeda užvaldyti.

TOTORIŲ ANTPULDINĖJIMAI. Tie Lenkų su Lietuviais nesutikimai buvo priežastimi nelaimių dėl Padolės ir Valynijos, nes kad abidvi gimini kėlė tarp savęs kerštus, nebuvo kam ginti tų kraštų. Nauduodami iš to Kipčako Totoriai, o po Gadži Girėjo smerčio ir Krymo, antpuldinėjo ir teriojo tas šalis; Lietuviai ir Lenkai vietoje ginti savo kraštus vaidijos tarp savęs, užmetinėdami vieni kitiems, jog užsiundę Totorius. Gražios ir turtingos Vytautui viešpataujant šalys dabar buvo paliktos be priežiūros, tvirtos kitados pilės nugriautos ir sudegintos; tikrai 1489 m., baigiantis Kazimiero viešpatavimui, pasiūstas jo sūnus Jonas Albrechta gerai numalšė Totorius, išklojęs didžią jų daugybę.

LIETUVOS KRAŠTŲ PRARADIMAS. Viešpataujant Kazimierui Lietuva žymiai pradėjo mažėti, nes nebuvo kam jos ginti; Kazimieras buvo užsiėmęs vainikais dėl savo sūnų, Lietuviai gi patys mokėjo tikrai kaulyties su Lenkais. Jų kraštai dieną nuo dienos mažinos, ir Lietuvos garsas geso. Pirmiausia teko Maskoliams didis Naugardas, garsus visoje pasaulėje savo turtais ir prekyba, kursai buvo Lietuvių globoje ir už tai mokėjo jiems duonį. Didis Maskuvos kunigaikštis Ivanas Vasilevyčė įsivyravojęs pradėjo Naugardą spausti ir ant galo pasiruošė visai jį užvaldyti; veltui Naugardo gyventojai su našle Morta Boreckiene šaukė Kazimiero pagalbos, tasai, kaip visados rambus, neskubinos. Tuo tarpu Ivanas, užėmęs Naugardą, trims šimtams galvas numetė, pasavino jų išdą ir prikrovęs 300 vežimų aukso ir sidabro, sugrįžo į Maskuvą. To dar negana. Didis Maskuvos kunigaikštis, matydamas, jog Lietuvoje nėra gero surėdymo, pradėjo užiminėti ir kitus Lietuvos šiaurės miestus, kaip Tverius, Veliki Luki ir kitus. Lietuvių diduomenė, matydama, jog iš tokio užsileidimo nieko nebus gero, prašė Kazimiero pradėti karę su Maskuva, sakydama, jog ir Totoriai padės, bet Kazimieras tai skundė, jog išdas tuščias, tai jog Lietuviai atpratę nuo karių, o su vanu Vasilevyčė vis sandarais siuntinėjo, kurs tuo tarpu ir Severijos dalį užėmė.

ATŽVILGIS ANT KAZIMIERO VIEŠPATAVIMO. Kazimieras pirmas buvo didžiu Lietuvos kunigaikščiu ir kartu Lenkų karaliumi; sėdėjo pagrečiui tai Krokuvoje, tai Vilniuje. Jo viešpatavimas, kaip aukščiaus matėme, nieko gero neatnešė Lietuvai, tikrai susiaurino jos kraštus. Vienok Kazimiero vardas tolimose šalyse buvo garsus, nes visgi suvienyta Lietuva su Lenkų karalyste buvo gana plati ir tvirta. Popiežius rašė prie jo, ragindamas eiti prieš Turkus ir, perlaužus jų galybę, išliuosuoti Europą; Steponas, Valachijos ir Moldavijos valdonas, po kelis kartus prašė Kazimiero pagalbos prieš Turkus; ant galo atėjo siuntinys (Izokas iš Trebizondo) iš tolimos Persų žemės ir savo ciesoriaus (šacho) Usang'o vardu žadėjo didžią talką prieš Turkus. Bet Kazimieras nemokėjo naudoti iš savo galybės, rūpinos tikrai apie vainikus dėl savo sūnų; vyriausį sūnų Vladislovą užsodino ant Čekų sosto, paskui antram sūnui šv. Kazimierui norėdamas įgauti Vengrų vainiką, ilgai nenaudingai kariavo su Motiejumi Unijodu, kurį viena Vengrų dalis buvo sau aprinkusi už valdoną; tuo tarpu mirė ir šv. Kazimieras³⁷, o į jo vietą Joną

³⁷ Šv. Kazimieras gimė 1458. Iš pat mažumos jau atsiženklino dievabaimingumu, niekindamas žemiškus daiktus ir rūpindamasis apie dūšios išganymą; buvo mielaširdingas dėl neturtėlių ir užlaikė nekaltybę lig pat smerčio. Mirė Vilniuje 26 metų amžiaus; palaidotas yra Vilniuje taip vadinamoje Šv. Kazimiero koplyčioje Šv. Stanislovo bažnyčioje, už šventą paskaitytas yra Popiežiaus Leono X. Šv. Kazimieras yra Lietuvos užtartytojas ir apgynėjas, kursai du kartu Lietuviams su Maskoliais kariaujant (Zigmantui II

Albrechtą norėjo tėvas pastatyti, bet Vladislovas prieš tėvo norą užėmė ir Vengrų sostą. Lenkai teip pat nestato aukštai Kazimiero, nors jisai dėl jų padarė daugiau gero, nes kariaudamas per 12 metų su Kryžokais, juos pergalėjo ir, pagal Torūnės sandaro (1468) daug nuo jų kraštų atėmęs, prie Lenkų privienijo ir atadarė jiems duris į Baltosias jūrias. Kryžokams atliko tikrai rytinė žemės šalis su jos miestu Karaliaučiumi. Lietuviai nors kelis kartus čia Lenkams talkinėjo, vienok nesirūpino nieko gauti, nors jų tai kraštus užvaldę turėjo Kryžokai. Mirė Kazimieras 1492 m. 7 d. birželio m. Gardėnuose, paskyręs prieš smertį Aleksandrą didžiu Lietuvos kunigaikščiu, o Joną Albrechtą Lenkų karaliumi. Kazimieras buvo vidutinio ūgio, plikaktis, pailguotinio ir didžiai lieso veido, buvo malonus pagyvenime ir dosnus, bet užtat išdą gerai patuštino; prie jo gyvos galvos Lenkuose pradėjo platinties lotyniškoji kalba. 1468 m. ant suėjimo Piotrkave jis padidino bajorų valdžią ir privilegijas, o pamažino miesčionių ir ūkininkų, kuriuos prie baudžiatvos pradeda versti.

Aleksandra. 1492–1506

Tuojaus po Kazimiero smerčio susirinko nemažas didžiūnų būrys Vilniuje ir, čia nelaukdami Lenkų, pakėlė sau didžiu Lietuvos kunigaikščiu Aleksandrą, pagal mirštančio Kazimiero noro. Paskui ilgai netrukus Vilniaus Vyskupas Albertas (Vaitiekus) Taborius pasimeldęs iškilmingai uždėjo jam, sėdinčiam ant sosto Šv. Stanislovo bažnyčioje, didžių Lietuvos kunigaikščių kepurę arba vainiką, o Lietavoras Chreptavyčė padavė jam pliką kalaviją ir lazda, prataręs širdingą bylą, kurioje prašė būti smarkumi neprieteliams, o teisingu rėdoje; valdyti Lietuvą teip, kaip ją valdė didysis Vytautas, baigdamas šiais žodžiais: „Jei seksi paveikslą to didžio savo pranokėjo, pateks tau ta kunigaikštystė už visas viešpatystes ir karalystes, bet jei paveikslo Vytauto neseksi, būsi savo ir mūsų prapulties priežastimi.“

Lenkai, dasižinoję apie Lietuvių aprinkimą didžio kunigaikščio be jų žinios, labai įpyko ir, susirinkę į suėjimą į Petrikavą, be mažo ką neaprinko sau už karalių Janusą, Mazūrų kunigaikštį; tiktai per savo motynos Elzbietos apsukrumą Jonas Albrechtas³⁸ paliko Lenkų karaliumi.

Matėme aukščiau, kaip Lietuva kas kartą pradeda silpnėti, viešpataujant gi Aleksandrai jos sumažėjimas dar daugiau žymus. Aleksandra užsėdo ant Lietuvos sosto jau ne teip jaunas kaip jo tėvas Kazimieras, bet būdamas ne didžio išmanymo ir silpnos valios, dar silpniaus už tėvą valdė; pats nieko nepermanydamas ir visako bijodamas davė galę didžiūnams, kurie nerūpinos apie ūkės reikalus, bet tiktai kėlė tarp savęs kerštus ir ieškojo visur savo tiktai gero. Rėdos niekur nebuvo; iš rytu Maskuva kas kartą toliaus lindo į Lietuvą, o jos didis kunigaikštis pradėjo vadinties visos Gudijos kunigaikščiu. Aleksandra vietoje su Lenkų pagalba nusikratyti to neprietelio, vis tikt sandarais užsiėmęs, o tuo tarpu kartu su broliu Jonu Albrechtu eina į Valachiją, ko jam visai nereikėjo daryti. Padolę ir Valyniją, visiškai apleistą, kas metą lanko Totoriai, negana dar to, Totoriai, kuriuos didis Vytautas su savo geležine ranka galėjo suvaldyti už Doną ir prispirti savęs klausyti, dabar paleisti į valią, savo terionėmis pasiekia Minską, Naujapilę ir mažką ne Vilnių. Ant galo Kryžokai, kurie visai jau buvo paminti, dabar pradeda vėl pakelti savo galvą. Ūkės išdas per karaliaus dosnumą ir barstymą paliko tuščias. Žmonės pradėjo jau po dvi dieni eiti arti ir rugių pjauti dvarams. Žemaičiai į didžio kunigaikščio išdą nieko kito nemokėjo kaip tik 10000 kiaunių kailių.

KARĖS SU MASKUVA. Nesutikimai dėl parubežinių Severijos valsčių su Maskuva prasidėjo jau viešpataujant Kazimierui. Ivanas Vasilevyčė rykaujančius ten kunigaikščius mokėjo pavilioti prie savęs, ir jie pasidavė Maskuvai; vienok vis dar Ivanas kiek tiek privengė Kazimiero ir liovės per daug jį skriausti; dabar gi, supratęs silpną Aleksandros protą, drąsiai pradėjo kibti į jo kraštus, užiminėdamas kas kartą daugiau; apėmė teip pat Viazmą, Riazanę, Tverius. Aleksandra vietoje griebties už kardą ir

---

viešpataujant) pasirodė ir padėjo pergalėti neprietelius.

³⁸ Jonas Albrechtas buvo didžio mokslo, mandagus ir švelnio apsiėjimo, bet nelabai rūpinos apie karalystės reikalus, jam viešpataujant ūkininkai paliko priištėti prie žemės, o bajorai kas kartą įgauna didesnę valdžią, tada tai buvo padėta, jog karalius nieko negali dirbti dėl ūkės be suėjimo patvirtinimo.

ginties nuo neprietelio siuntinėjo tiktai trejetą kartų pasiuntinius, reikalaujamas atgal užimtų kraštų, o kad teip nieko gero neveikė, pasinešė susigentauti su savo neprieteliu, mislydamas nusikratyti nuo jo antpuldinėjimų; Ivanas Vasilevyčė to nebaidės, vildamasis daugiau dar per tai nauduoti. Aleksandra paėmė Ivano dukterį Eleną sau už pačią (žmoną) ir išsižadėjo užimtų kraštų, o Ivanas prižadėjo daugiau neužiminėti (1494). Apturėjęs teip nužeminantį pakajų, Aleksandra ir iš jo nemokėjo nauduoti; nerūpinos apie savo krašto apgynimą nuo Totorių antpuldinėjimų, bet nereikalingai ir nelaimingai taikinėjo savo broliui į Valachiją: kaip visur teip ir čia nesisekė Aleksandrai. Kad pribuvo su kariumene į Braslavą ir laukė Jono Albrechto, diduomenė, dažinojus, jog traukia prieš Valachiją, o ne prieš Turkus, atsisakė eiti toliaus. Palikęs su kareivių saujele, pavedė valdžią etmonui Kiškai ir suvienijo su Lenkų kariumene, o pats grįžo į Lietuvą. Jonas Albrechtas, nieko gero neveikęs, visą savo kariumenę prarado Valachijos miškuose (1497). Negana tos nelaimės; užėjo marai ir badai, o skelbiama buvo, kad Turkai su visa galybe ketina gulti į Valachiją, o paskui dar eiti toliaus; reikėjo vienybės, kurios tarp Lenkų ir Lietuvių vis dar nebuvo. Prispauti nelaimių ir aplinkybių, sutarė ant galo turėtis iš vieno, rinkti vieną sau karalių ant abelno* suėjimo: bet ir ta vienybė buvo padaryta tiktai ant popieros, o apie jos išpildymą nieks nerūpinos, kaip matysime naujoje karionėje su Maskuva. Pakajus su Ivanu, didžiu Maskuvos kunigaikščiu, buvo neilgas; tuojaus tasai pradėjo ieškoti visokių priežasčių dėl sandaro sutraukymo: tai Aleksandra spirias jo dukterį Eleną pamesti stačiatikių tikėjimą, tai spaudžias Gudų tikėjimą savo krašte; ant galo pradėjo slaptu gundinti Severijos kunigaikščius, idant jam pasiduotų, prižadėdamas jiems padidinti valkčius. Tokiu būdu įgavo Briansko pilę, Černigavą, Severijos Naugardą, Rylską. Veltui Aleksandros siuntinys Strumila reikalavo teisybės: Ivanas pasisakė dūmoje, arba susirinkime, jog visus, kurie prie jo glausis, priims ir nieks negali jam to išmetinėti; negana to, nelaukdamas nieko, įsigrūdo į Lietuvą, ir Aleksandra turėjo griebties ginklo, bet ir tai nenorėdamas, nes led 14000 kareivių sukėlęs išleido savo etmoną Konstantiną, Ostrogo kunigaikštį; tasai mušės ant upės Vedrusos arti Dorogobužo drąsiai kaip liūtas, bet nieko neveikęs prieš kelis kartus didesnę Maskuvos kariumenę, pats teko (1500 m.) į Maskolių rankas, kurį Ivanas liepė į manelius įdėti ir rankas užpakalyje surišti. Aleksandra, kurs traukė teip pat prieš Maskolius, išgirdęs apie tą nuopuolį, pasiblaškę ant Palacko, o Maskoliai tuo tarpu nuteriojo dar likusią Severijos dalį ir užėmė ją su miestais Putivlu (Poltava), Toropec ir Zolidar. Ant didesnės nelaimės iš antros pusės Krymo chanas Akarat Gerei, Ivano pasiundytas, įpuolė su Totoriais į Lietuvą ir, visą Valyniją iki Vladimiero ir Brasčio nuteriojęs, su neapsiekiamu grobiu pagrįžo į Krymą. Ant galo Maskoliai su didžia kariumene apgulė Smalenską, bet iš po trijų kartų turėjo pasišalinti, radę čionai gerą apgynėją Mikalojų Hlebavyčę; tasai, norėdamas patraukti prie savęs kareivius ir įpilti jiems drąsą, išpardavė visus savo daiktus ir kareiviams išdalijo; Maskoliai nuo Smalensko pasitraukė, bet kariauti neliovės.

Toje nelaimėje pasirodė Lietuvos prieteliumi Kipčako chanas Šachmatas (Šig Achmet)³⁹, kurs persikėlęs per Volgą ir Doną, įpuolė su didžia Totorių galybe į tą Severijos dalį, kuri buvo pasidavusi Maskoliams. Tuo tarpu miršta Lenkų karalius Jonas Albrechtas; Aleksandra, užmiršdamas apie karę su Maskoliais, rūpinas tiktai apie Lenkų vainiko įgavimą. Veltui jį šaukia Šachmatas ant pagalbos. Aleksandra tartumei negirdžias. Nesulaukęs Aleksandros Šigachmetas paliko pergalėtas Krymo chano Mengli Girėjo, prietelio Ivano, šachmatas norėjo Aleksandrai atmonyti už jo rambumą, bet nepasisekė; papuolęs Lietuviams į kalinį, numirė Kaune iš rūpesčio. Aleksandra paliko Lenkų karaliumi ir buvo Krokuvoje apvainikuotas (1502). Dabar galėjo Aleksandra vesti prieš Maskolius jau ir Lenkus su Lietuviais, bet jis velijo sandarais kaulyties, nors naujas jo prietelis Padauguvio Mistras Plettenberg kelis kartus su ricorių saujele pergalėjo Maskolių didžias kariumenes. Aleksandra išleido į Maskuvą pasiuntinius ir padarė (1503) su didžiu vargu paliaubas ant šešių metų, išsižadėjęs visos Severijos.

TOTORIŲ ANTPULDINĖJIMAI. Krymo Totoriai kas kartą drąsiau ir plačiau pradeda terioti, nerasdami geros atspirties Lietuvoje; savo terionėmis jau dasiekia ne tikt Minsko, bet pats Vilnius

* Abelnas – visuotinis, bendras. (Red.)

³⁹ Kad su Totoriais sandarą tvirtino, tai tie, pagal savo tautos būdą, prisiekė, ant plikos kalavijos šaltą vandenį lašindami. Vandeniui nuo kalavijos galo lašant, tie, vieną už kito lašą rydami, keikė, kad pragaištų tas, kurs pirmas sandarą sulaužys.

pradedama nuo jų drebėti; todėl pirmutinės medinės sienos vietoje dabar mūro siena apveda aplink Vilnių su penkiais vartais, idant apsigintų nuo Totorių. Kad pasibaigė karas su Maskuva, Aleksandra galėjo sudrausti Totorius, bet Lietuvoje sukilo kerštai tarp diduomenės. Įsigriebęs į didžią valdžią ir galybę Mykolas Glinskis, vyras rėdoje išmintingas, karėje drąsus ir nusimanąs, bet per daug pasikėlęs į didybę, būdamas mylistoje Aleksandro, pradėjo jam įkalbinėti, idant valdytų didžiūnus stamantriai ir už nepaklusnumą atiminėtų valsčius ir urėdystes, ko negalėjo d. Kunigaikštis daryti be suėjimo patvirtinimo. Aleksandra, paklausęs Glinskio, atėmė Iliničiui Lydos urėdiją, o Montvydui maršalgystę; visi sukilo prieš Glinskį, bet nieko tas neatbodamas kalbėjo Aleksandrai, jog nepabaigdamas to, ką pradėjo, parodys savo silpnybę. Ypatingai trys senatoriai pakilo prieš Glinskį: Hlebavyčė, Zebžezinskis ir Goštautas. Glinskis juos jau norėjo nužudyti, viską galėdamas nuo Aleksandros išprašyti, bet ūkės žyminas (kancler) Jonas Laskis Brasties suėjime apšvietė truputį Aleksandros akis, rodydamas, jog Glinskis nori pats valdonu stoti. Pakilo ir vyriausis Lietuvos dūmos Taborius, Vilniaus Vyskupas, ir sako, savo byla teip pajudino karalių, jog tasai apslabo ir susirgo. Tuo tarpu Totoriai, naudodami iš tų kerštų Lietuvoje, teriojo jos šalis. Tame laike įgavo didžią garsą našlė Nastazija Alekienė, Slucko kunigaikštienė, kuri su vyriška drąsa iš po dviejų kartų Totorius gerai praretino, sukėlus aplink esančius gyventojus. Bet didžiausį nuopuolį datyrė Totoriai prieš pat Aleksandros smertį. Didžios krymo Totorių minios užplūdo ant Lietuvos, kurią plačiai teriodami, ėjo kas kartą gilyn. Aleksandra vis nuo Radomo suėjimo sirgo; nebuvo ką pasiūsti prieš Totorius; kareivių buvo tiktai maža saujelė ir ta be didžio kunigaikščio nenorėjo eiti į karę. Turėjo sergantį Aleksandrą kartu su žmona Elena vežti į Lydą, ant kurios tiesiog plūdo Totorių gaujos. Bet vos didis kunigaikštis pribuvo į Lydą, kaip atėjo žinia, jog; jau Totoriai netoli; kareivių nebuvo, pats Aleksandra buvo pavojuje... didis sumišimas ir išgąstis! Nežinojo ką bedaryti; visi ginklavos, iš visur plūdo į Lydą kareiviai girdėdami, jog didis kunigaikštis didžiame pavojuje. Aleksandra pakėlė karvedžiu Stanislovą Kišką, o pats pasiskubino į Vilnių. Jau sodžių, dvarų ir bažnyčių gaisrai rodė jog neprieteliai netoli. Vos 10000 kareivių susirinko iš Lietuvos; susirgo ir Kiška, ir valdžią savo turėjo pavesti Glinskiui; tarp abelno sumišimo ir išgąščio jisai vienas nenusiminė ir laukė, kad tiktai jam patektų vesti kareivius prieš neprietelius, idant atsiženklinęs kovoje savo didybę parodytų. Paėmęs tą nedidį kareivių būrelį, drąsiai ėjo prieš Totorius ir, sutikęs juos ties Klecku, nežiūrėdamas nei vietos nepatogumo, nei neprietelių daugybės, liepė kibti į Totorius. 20000 jų paklojo ant vietos ir 40000 išliuosavo savųjų iš Totorių nagų. Tos garbingos pergalės žinia rado jau be žado ir mirštantį Vilniuje Alesandrą, kursai numanydamas iš veidų aplink stovinčių, pakėlęs rankas į Dangų, dėkavojo Dievui už neprietelių pergalėjimą.

19 d. rugpjūčio pasirėdęs krikščioniškai Aleksandra pasimirė, pavesdamas savo kraštą broliui Zigmantui. Buvo tai vidutinio ūgio vyras, nebylus, mėgo labai muziką, ypatingai karišką ir laikė iškilmingą šeimyną savo rūmuose, per tai per daug ištuštinio ūkės išdą, buvo labai stiprus. Jo viešpatavimas nelaimingas, nes pats nieko nepermanydamas, leido į valią didžiūnus, kurie išlepo ir pasileido. Palaidotas Vilniuje šalip šv. Kazimiero.

Zigmantas II senis. 1506–1548

Nors Lietuviai tiek kartų žadėjo Lenkams nerinkti sau didžio kunigaikščio be jų žinios, vienok ir dabar, Lenkų nelaukdami, pakėlė sau Zigmantą, Aleksandros brolių, į Lietuvos sostą; o Vilniaus Vyskupas Taborius Švento Stanislovo bažnyčioje apvainikavo. Lenkai apie tai dasižinoję aprinko tą patį Zigmantą sau už karalių.

GLINSKIO NEDORYBĖS. Neužilgo po Aleksandros smerčio mirė ir garbingas Vilniaus Vyskupas Taborius didžiausias Glinskio priešininkas. Dabar Glinskis mislijo, jog galės eiti į didesnę valią, ir pradėjo dar daugiau maištauti. Bet vis negalėjo teip įsigriebti į valdžią kaip prie Aleksandros. Jo priešininkai teip pat nesnaudė. Jonas Zabžezinskis, Sapiega ir kiti skundė jį prieš Zigmantą, reikalaudami sūdo ant jo, bet didis kunigaikštis, žinodamas, jog Glinskis turi daug šalininkų, vis sūdą tęsė. Ant galo Glinskis, netverdams iš piktumo, sutraukęs 700 raitarijos, užpuolė naktį pagal ties

Gardėnais ant Jono Zabžezinskio, Lietuvos maršėlgos, sukapojo jo moteriškę ir patį, iš lovos ištraukęs, nugalavo, o jo nukirstą galvą liepė ant mieto pamauti. Paskui susiuostė su Vasyliu III ir, padidinęs savo kareivių skaitlių, pradėjo dar daugiau nedorauti; iš to buvo kilusi karė su Maskoliais, bet neilgai trukus apstojo. Tuo tarpu Glinskis neliovė ir, kas kartą daugiau turėdamas kareivių, kartu su savo broliu Vasyliu pasinešė nuo Lietuvos atskelti Gudų kraštus su Kijevu ir pačiam tenai atsistė viešpatauti; jiems atėjo į talką Daškovyčė su kazokais; nors jie užėmė nekurias Juodgirėnų, Krivičių ir Severijos pilis, vienok nuo Slucko iš po dviejų kartų turėjo pasitraukti, nieko negavę, nes ten sutiko drąsią našlę Nastaziją Alelkienę; teip pat negalėjo įsilaužti į Žitomirių ir Ovručą. Tuo tarpu pats Zigmantas išsirengė prieš Glinskį. Tada tasai su savo ir brolio žmonomis ir vaikais išsinešino į Maskuvą, kur Vasylius III priėmė jį su didžia iškilme ir su džiaugsmu, nes Glinskis prižadėjo su Maskolių pagalba užimti visus Gudus ir pasiduoti Vasyliui.

KARĖ SU MASKOLIAIS. Glinskis, dasitekęs į Maskuvą, pradėjo siundyti ant Lietuvos Maskolius, žadėdamas jiems padėti įsilaužti į Smalenską ir stigavodamas, jog Maskoliai, tą pilę turėdami, galės visus Gudus nuo Lietuvių atimti. Pavasariui išaušus Glinskis su Maskoliais tikrai grūdos į Lietuvą ir apgulė Minską, bet atėjus žiniai, jog traukia pats Zigmantas prieš juos, pasišalino ant Borisovo ir Oršos; ant galo persikėlė per Niperį, pasitaisė stoti į mūsų, kur jiems atėjo dar pagalbon 60000 Maskolių; todėl pylimais apsikasė ir griovius apsitvirtino. Bet kad Lietuviai prisiartino, tai Maskoliai, neklausydami Glinskio, naktį pagal pabėgo iš guolio; Glinskis turėjo pasitraukti ant Starodubo, o Maskoliai pabėgo namon. Zigmanto vadovai Stanislovas Kiška ir Konstantinas Ostrogo, kurs jau buvo išsprukęs iš Maskolių kalinio, baisiai nuterėjo kraštus ir laimingai pagrįžo į Smalenską, kur jų laukė Zigmantas. Vasylius III iš tų terionių nusigandęs, širdingai malonėjo pakajaus, kursai ir buvo padarytas: abi pusi paleido imtinius, ką Glinskis valdė, ar buvo užėmęs, turėjo pagrąžinti didžiam Lietuvos kunig.; o pats su savo tarnais ir bendrais pasilikti Maskuvoje. Zigmantas, teip nusikratęs Maskolių, suvadino luomus į Vilnių Glinskio šalininkams apsūdyti. Zigmantas ir luomai gana maloniai ir paviršutiniai apsiėjo su jais ir daugumą išpažino už nekaltus. Apie tą laiką popiežius Julius ragino Zigmantą, idant susitaręs su kitais krikščionių karaliais, trauktų prieš Turkus, bet Zigmantas to padaryti negalėjo, nes pats iš visų pusių buvo neprietelių apstotas, ypatingai Maskolių, kurie ieškojo tikt patogumo, idant iš naujos užgriūti ant Lietuvos; Glinskis vis juos siundė, įkalbinėdamas, kas Smalenskan eitų laužties. Vasylius, ieškodamas visokių priežasčių, pradėjo skųsties, jog jo seserį Eleną negerai užlaiką, jog jo mužikus parubežiais skriaudžią Lietuviai, jog Totorius ant Maskuvos siundą. Nekurie samprotauja, jog pats Teutonų cėsorius Maksimilijonas siundė Maskolius ant Lietuvos, rūstaudamas ant Zigmanto, jog ne su jo seseries dukterimi apsipačiavo, bet su išmintinga ir dievabaiminga Barbora, Sedmiogrado kunigaikštaite. Čia prisidėjo dar ir Kryžokai, kurie norėjo nuo Zigmanto išsiliuosuoti ir kartu su cėsoriu užpulti iš vakarų. Zigmantas, matydamas iš visų pusių neprietelių apgultas, vis norėjo sandaravimais kaip norint pabaigti, bet veltui, nes Vasylius sandaro nenorėjo.

SMALENSKO UŽĖMIMAS 1514. Vasylius, sutraukęs iš visų šalių kareivius, traukė kartu su Glinskiu į Lietuvą ir apstojo tuojaus Smalenską; kaip kartą Hlebavyčė teip dabar Jurgis Solohubas, vyras drąsus ir protingas, gerai gynė Smalenską, nors trys šimtai armatų be perstojo ardė pilės mūrus. Vasylius, iš karto nieko neveikęs, turėjo pasitraukti ir tiktai iš antro karto, su Glinskiu apgulęs, per savo papirkimus įgavo į savo rankas teip garsią ir reikalingą pilę; Glinskis, turėdamas pilėje savo pažįstamus, papirko juos, o tie reikalavo nuo Solohubo, kad pasiduotų, tas gi noroms nenoroms turėjo atadaryti Maskoliams pilės vartus. Vasylius buvo prižadėjęs gyventojams nieko pikto nedaryti, vienok dabar atėmė nuo jų turtus ir gėrybes, laužydamas savo žodį; o kad smalenskėnai gailėdamis, jog neprieteliams pasidavė, pradėjo mislyti apie pagrįžimą prie Lietuvių, tai Vasylius, apie tai dasižinojęs, liepė pirmuosius pakart pasikabinus ant mūrų. Vasylius buvo žadėjęs Smalenską pavesti Glinskio valdžiai, bet paskui to neišpildė. Tuokart tasai matydamas, jog Lietuvoje jam buvo geriaus, per savo ištikimą tarną meilavo malonės nuo Zigmanto, prižadėdamas pagrįžti ir priklausyti jo

gėrybes ir viską jam sugrąžinti, bet Vasylius, apie tai iš šalies dagirdęs, liepė nutverti Glinskį, geležimi apkalti ir į Maskolijos gilumą nukriušti.

KOVA PRIE ORŠOS. Lig šiol Maskoliai senu įpratimu vengė aiškios mūšies ir tikrai užpuldami pasalu teriojo ir užiminėjo kraštus. Dabar Vasylius, pagriebęs Smalenską, jau tarės visą Lietuvą užkariausiąs. Sutraukęs kariumenę apie 100000 vyrų, pats su 20000 paliko apie Smalenską, o savo karvedžiams liepė užimti Oršą ir Ovručą, o paskui traukti tiesiai ant Vilniaus. Bet prieš juos išėjo ne su didžia kariumene Ostrogo kunigaikštis. Lietuvių raitarija, neradusi ant Niperio nei tiltų, nei brastos, plaukte perplaukė ir ties Orša susitiko su 80000 Maskolių saulei patekėjus. Šilo mėnesies 8 d. 1514 m. abi šali tvirčiai susirėmė; pats Totorių chanas Čeladinas taikinėjo Maskoliams; vienok Lietuviai perlaužė neprietelių rindas; 30000 Maskolių ant vietos paliko pakloti, daugybė gyvų pakliuvo į Lietuvių rankas! Ta pergalė, nors labai didi ir garsi, vienok neišliuosavo Smalensko, nes Zigmaritas labai nekentė karių, kiek galėdamas šalinos nuo jų; todėl nors karės su Maskoliais nepasibaigė lig Zigmanto smerčio, vienok buvo jos mažos ir be didžių susirėmimų; Vasylius jau nedrįso tikrai su Lietuviais kariauti, o Zigmantas tikrai rūpinos apie apsigynimą.

TOTORIŲ ANTPULDINĖJIMAI. Maskolius terioti padėjo Lietuviams Krymo chanas Makmet Girėjas, kuriam už tai sukalbėta buvo mokėti 15000 raudonųjų; bet toki talka nebuvo tvirta ir tikra, nes Totoriai ne kartą ir prieš pačius Lietuvius atsisukdavo, Vasyliaus įmokinti, ypatingai daug kentėjo nuo Totorių terionių Padolės kraštas. Todėl Lietuvos didžiūnai Sanguška, Jurgis Raudvilis, Čartoriskis, Višnevas, Daškevyčė ir daug kitų susitarė visi sukalbėtą kareivių skaitlių laikyti, ir is vieno eiti prieš Totorius tam reikiant; jų viršininku buvo Konstantinas, Ostrogo kunigaikštis, kursai visus ir turėjo vesti. Ta sankalba buvo labai paranki, nes neužilgo atėjo žinia, jog Totorių daugybė plūsta per Padolę į Valyniją. Tuojaus Ostrogo kunigaikštis, pareikalavęs kareivių nuo minėtų didžiūnų, metės ant Totorių ir pavijęs jau grįžtančius su grobiu antrapus Kijevo, pergalėjo juos, paklojęs ant vietos 24000 Totorių ir nesuskaitomą krikščionių daugybę išliuosavęs iš jų rankų. Ypatingai įkyrėjo Lietuviams Makmeto tėvas Mendli Girėjas. Teip Krokuvoje jungtuves keliant Zigmantui atėjo žinia, jog Krymo chanas Mendli Girėjas su 25000 Totorių baisiai terioja Padolę. Tą išgirdęs Zigmantas pasiuntė lenką Lanskaronskį ir lietuvį Ostrogo kunig. su kareiviais; pirmu puolė Lietuviai 1512 m. ant Totorių, o kad pergalė pradėjo svyruoti, pribuvo Lanskaronskis, kursai su Lenkais kaip maute išmovė per patį neprietelių vidurį; Totoriai suniuko ir ėmė smukti į šalį, visa palikę; dar pagal savo būdo vėl buvo susikliautę į rindas, bet neišturėjo. Trys sūnūs ir Mendli Girėjo žentas karės vietoje paliko.

ZAPOROGO KAZOKŲ SUTVARKYMAS. Apie Niperio upę buvo plačios vietos neužgyventos; ten tai iš visų kraštų visokie ar piktadariai, ar prispausti žmonės plūdo ir užgyveno tas vietas; tie iš visur susirinkę buvo labai karingi vyrai. Jie tai gynė Lietuvos kraštus nuo Totorių antpuldinėjimų, bet ne kartą ir ant Lietuvių kraštų užgriūdavo teriodami ir plėšdami. Todėl reikėjo juos suvaldyti, apie ką ir rūpinos Zigmantas. Jisai priliepė Daškevyčei juos suvaldyti ir sutvarkyti; tasai aprūpino Kazokus, padalino juos į pulkus, apžiūrėjo ginklais, davė jiems įstatymus ir teip padarė iš jų tvirtą ir baisią dėl Totorių kariumenę, kuri gyniojo Lietuvių kraštus nuo jų antpuldinėjimų. Kaip toliaus matysime, Kazokus dar tvirčiau ir stipriau suvaldė Staponas Batoris, Lenkų ir Lietuvių karalius.

KRYŽOKŲ IŠSIZOKANAVIMAS. Kryžokai, kaip matėme, buvo Kazimiero nukariauti, tikrai buvo belikusi jų rytinė dalis, rubežiaujanti su Lietuviais. Nemesdami seno įpratimo, jie vis norėjo Lietuviams ir Lenkams pikta daryti, bet lengvai buvo sudraudžiami. Per tą laiką pradėjo tarp Vokiečių platintis Liuterio atskalūno mokslas; tas piktas mokslas dasiteko ir į Parusį, kur rado tam reikalingą dirvą; zokaninkai Kryžokai, paskendę goslybėse ir lepumuose, vienas už kitą laužė prisiegą ir, išsižadėję katalikų tikėjimo, būriais pačiavos. Ant galo 1525 m. D. Kryžokų Mistras Albertas Brandenburgijos, negalėdamas išsiliuosuoti nuo Zigmanto, pametė zokano rūbus su visais Kryžokais ir pasidavė Zigmantui kaipo šaipjau kunigaikštis. Teip tai visi Kryžokai pateko po Lietuvių ir Lenkų

valdžia. Atliko tiktai Kardininkai, bet ir tie, kaip toliau matysime, viešpataujant Zigmantui Augustui, pateko Lietuviams. Teip tai pasibaigė garsus Kryžokų zokanas, kursai Lietuvių tautos milijonus pražudęs per 300 metų, ant galo pats į jų rankas pakliuvo.

LIETUVIŲ STATUTO ĮVEDIMAS 1529 m. Įstatymai, pagal kurių rėdės ir sūdiijos Lietuviai, lig šiol nebuvo į vieną kningą suvesti; matėme, jog Vytautas ir jo įpėdiniai, duodami įvairius įstatymus, rūpinos teip pat ir visus įstatymus surinkti ir sutaisyti į vieną surinkimą. Ant galo Zigmantas Senis įsakė Albertui Goštautui apie tai pasirūpinti, kursai viską ir išpildė. Tas įstatymų surinkimas gavo vardą Lietuvių statuto ir buvo Lietuvių ir Gudų reikalams paskirtas; jisai patvėrė per visą laiką, kol Lietuviai nepateko į nagus Rusams. To statuto trys buvo atmainos arba išdavimai.

ATŽVILGIS ANT ZIGMANTO II VIEŠPATAVIMO. Zigmantas II, nors rūpinos apie savo padonuosius, nors buvo geros širdies, vienok netvirtas kariautojas; kaip galėdamas vengė karių ir rūpinos apie pakajaus paturėjimą; per tai ne tiktai neatėmė nuo neprietelių kraštų, kuriuos jo priešpėdiniai buvo praradę, bet dar pats karėse nustojo Smalensko. Jam viešpataujant buvo daug garsių karvedžių kaipo Ostrogo Konstantinas. Per tą laiką Lietuvoje kilo jau didžios atmainos: plaukus pradėjo vyrai kirpti trumpai, apdarus ilgus nešioti. Bajorai jau be kalavijos iš vidaus neišėidavo, nors išlepę ir išsivalevoję neturėjo tos drąsybės, kuria garsūs buvo Lietuviai viešpataujant Algirdui ir Vytautui; pradėjo teip pat nelabai priklausyti savo valdonų, per tai nebuvo geros vienybės nuo neprietelių ginties. Tarp Lietuvių pradeda platinties mokslo šviesa; nekurie turtingi didžiūnai siunčia savo vaikus į vakarinę Europą mokinties. Vienok kartu su tuo pradeda nykti lietuviška kalba tarp didžiūnų ir bajorų. Jau Vilniuje gyventojų pusė šneka lenkiškai, o Šv. Jono bažnyčioje pamokslai sakosi lietuviškai ir lenkiškai. Tarp didžiūnų atsiranda teip pat didis pasipuošimas; aukso lenciūgėliai, auskarai ir kiti išmisalai platinas tarp moteriškų. Kad Teutonų ciesorius Maksimilijonas užprašė Zigmantą ant pasiregėjimo 1515 m. į Presburgą, tai Zigmantas išvažiavo tenai su didžia didžiūnų daugybe; balnai jų ir apdaras auksu ir žemčiūgais žibėjo; iškilmė buvo labai didi. Mikalojus Raudvilis ir Stanislovas Goštautas be kitų dvariškių turėjo prie savęs po 100 vienų muzikantų. Zigmantas buvo antrą pačią vedęs po smerčio pirmosios; ta antra buvo Bona Sforca, Medijoleno kunigaikštaitė, garsi savo puikybe ir godulyste. Keturis metus prieš smertį savo Zigmantas II didžiu Lietuvos kunigaikščiu Vilniuje paliko savo sūnų Zigmantą Augustą. Neklaidė turtų kaip jo priešpėdiniai, todėl padidino ūkės išdą. Aplinkiniai karaliai jį guodojo.

Zigmantas Augustas. 1544–1572

Augusto motyna buvo karalienė Bona, kuri yra žinoma savo puikybe, visokių kerštų kėlimais, turtų paglemžimu ir kitais nedorais apsielgimais. Jinai labai išlepino ir netikusiai išaugino savo sūnų. Buvo taip silpno būdo karalius, mylįs linksmybes ir juokavimus, lengvo pasivedimo, netvirtas tikėjime, vienok mėgstas laikyti prie savęs mokytus vyrus; neapkentė karių ir nuo jų sandaravimais gelbėjos; iš antros pusės, buvo jisai geros širdies, mylėjo Lietuvą, ypatingai Vilnių, kurį tankiausiai lankė ir kaip įmanydamas puošė. Jam viešpataujant Lietuva praranda vis daugiau savo kraštų, nors Augustas įveda visadiškius kareivius ir nors dėl karių tankiai uždeda rinkliavas. Pirmoji Zig. Augusto žmona buvo Elžbieta, Perdinando karaliaus duktė. Bet ta po dviejų metų mirė. Augustas nenorėjo ilgai našlauti. Vilniuje gyvendamas susipažino su jauna ir gražia našle, Jurgio Raudvilio dukterimi, kurios namai netoli buvo nuo d. kunigaikščio rūmų. Augustas teip į ją įsimylėjo, jog slapčiai akivaizdoje trijų tiktai genčių liepė save su Barbora palaiminti ir sujungti. Žmonės nors nežinojo, jog jau Augustas tikrai paėmė sau už pačią našlę Barborą Goštautienę, vienok pradėjo leisti kalbas apie jų tankų suėjimą. Tos kalbos daėjo ir į Krokuvą. Zigmantas Senis, o labiausiai Bona buvo labai priešingi tokiam apsipačiavimui, tartum jų kiltį žeminančiam. Augustas turėjo važiuoti į Krokuvą. Tėvas užturėjo jį pas savęs ir kartu vežės į Petrikavo suėjimą, idant Augustas gautų užmiršti apie savo meilę. Bet Zigmantas Senis susirgo ir mirė. Augustas į 14 dieną po tėvo smerčio, suvadinęs į rūmus tėvūnus,

pasisakė, jog Barbora Goštautienė yra jau jo žmona, su kuria kunigas palaimino ir nei kokia galybė negali jų perskirti. Didžiūnai tylėjo. Kiteip Lenkai ant to žiūrėjo Bonos įkalbėti. Buvo suvadintas Petrikave suėjimas, kur Lenkų didžiūnai, užsispyrę perskirti Augustą su Barbora, priklaupdami ir žadėdami Augustą nuo karalystės pašalinti. Vienok taip tvirčiai laikės Augustas, jog didžiūnai ir pati Bona nieko nepadare. Bet Barbora negyveno jau nei metų. Karalius lig smerčio ją atmintyje užlaikė. Paskui Augustas vedė trečią pačią, pirmosios seserį Kotryną.

KARDININKŲ PASIBAIGIMAS. Liuterio atskalūno mokslas kas kartą daugiau platinos ir pateko į Padauguvį. Kardininkų zokanas jau seniai buvo supuvęs ir pametęs savo pašaukimą; todėl griebėsi naujo mokslo taip, jog šv. tikėjimo apgynėjai dabar pirmi stojos eretikais. Kardininkų Mistras Furstenberg su visais savo zokaninkais, apleidęs popiežių ir pristojęs prie Liuterio, grobstė pagal tos tikybos mokslo kunigų valsčius ir turtus, laužėsi į bažnyčias ir viską plėšė. Rygos Arkivyskupas tam prieštaravo, bet Mistras jo pačio valsčius užėmė, o patį į kalinį įstūmė. Augustas, apie tai išgirdęs, išleido pas Mistro siuntinį, užstodamas už Arkivyskupą, Bet Vokiečiai ant kelio sugavę pasiuntinį nugalavo. Tada Augustas su didžia kariumene įėjo į Padauguvį. Fürstenber surinko su didžiu vargu tikrai 18000 kareivių. Matydamas jog nieko neveiks su ta saujele prieš visą Augusto galybę, nusizėminęs lugojo* pakajaus ir pribuvo su 300 kardininkų į guolį. Su Nesvyžiaus kunig Mikaloju Raudviliumi sutarė ant to, jog Mistras pripažįsta ant savęs vyresnybę didžio Lietuvos kunigaikščio, pagrąžina į savo vietą Arkivyskupą ir užmoka to žygio kaštą. Dasižinojęs apie tai Maskolių caras Ivanas, už savo nedorybes vadinamas groznas (terionis), pavydėdamas Lietuviams Padauguvio, pats staigu su 120000 kareivių puolė į Padauguvį, niekam nieko nesakęs, ir užėmė tuojau Narvą, Peliną, Dorpatą. Pats Mistras teko į Maskolių nagus, kartu su Dorpato Vyskupu ir kita diduomene, kurie ir buvo išvaryti į Maskuvą. Naujas Padauguvio Mistras Gotardas Kettler, matydamas, jog be Lietuvių pagalbos nieko neveiks prieš Maskolius, prašė nuo Augusto talkos. Augustas klausė Lenkų, rodos, bet tie nairės; tuomet pribuvo į Lietuvą ir čia užsakė suėjimą į Vilnių. Čia norėdamas diduomenei pasigerinti, davė jai didžias malones ir jos privilegijas naujais raštais patvirtino. Paskui reikalavo nuo didžiūnų talkos Padauguviui, rodydamas, jog tai yra naudinga Lietuvos ūkei. Lietuviai sutiko. Lietuvos žyminas Mikalojus Raudvilis tokią sukalbą padarė su Padauguvio Mistru; visa Lietgalių ir Igaunių žemė, arba taip vadinami Inplentai su Estonija, buvo pavesti Lietuvai, o Gotardas Kettler užlaikė sau Kuršžemius ir Žiemgalius su hercogo titulu, prižadėjęs priklausyti Lietuvos didžio kunigaikščio. Kettler atadavė didžiam Lietuvos kunigaikščiui savo mistrystės ženklus: aukso kryžių ir brostvos žymes. Padauguvio urėdu Augustas perdėjo Jurgį Boreikį Chodkevyčę. Taip tai ant galo kaip Kryžokai Kardininkai teko po valdžia Lietuvių ir Lenkų (1561).

KARĖS SU MASKOLIAIS DĖL PADAUGUVIO. Paėmus Padauguvį į savo globą, reikėjo Lietuviams stoti į karę su Maskoliais, kurie patys norėjo užvaldyti tą kraštą. Kilus iš to karė traukėsi lig 1570 m., tai yra per 9 metus su mažais pertrūkiais. Tarp Lietuvių vadovų daugel atsiženklino savo drąsa ir išmintimi, vienok Augustas per savo rambumą nemokėjo iš to naudoti. Karė daugiausia buvo Baltuose Guduose, nors ir pats Padauguvis nemažai kentėjo nuo nežmoniškų Maskolių terionių. Tankiausiai Lietuvių vadovai ėmė viršų, tikrai nelaimė, kad jie ne kartu iš vieno ėjo, bet daugiausiai po vienam. 1563 pats Ivanas žiemos laike apgulė Palacką ir neilgai trukus įsilaužė į pilę. Mikalojus Raudvilis surinkęs nedidį kareivių būrį, norėjo eiti ant pagalbos, bet jau buvo vėlu. Vienok Maskoliams nelabai sekė: 1565 m jų du karvedžiu, Šuiskis ir Srebrny, prityrė nemažą nuopuolį, Šuiskis buvo Raudvilio pergalėtas Ivansko lygumose, kur 25000 Maskolių paliko karės vietoje. Srebrny stovėjo ties Oršos, laukdamas Šuiskio. Gavęs žinią apie savo draugo nuopuolį, spruko šalin, o Oršos pilės vyras Kmita nemažai iš to pasinaudavo. Paskui tas pats Kmita, su Gorka Lesnievolskiu susinėrė, nuteriojo Krasno apygardas ir užėmė turtingą vietovę Pačapovą, kur Turkų prekėjai apsistodavo, keliaudami į Maskuvą. Ateinantį metą nemažai įkyrėjo Maskoliams savo pergalėjimais Sanguška kaip

---

* Lugoti – prašyti. (Red.)

pirmiaus Chodkevyčė. Ivanas suspaustas 1566 m. suvadino į Maskuvą savo bajorų suėjimą pasiteirauti: ar toliaus kariauti su Lietuva, ar atsižadėti Padauguvio. Bajorai sutarė dar kariauti, todėl karė tarp Maskoliių ir Lietuvių tęsėsi lig 1570 metų, kuomet abi šalį nuvargusi padarė paliaubas: Padauguvius atliko prie Lietuvos, o Maskoliai paturėjo prie savės užimtą Palacką.

LIUBLINO UNIJA 1569. Zigmantas buvo paskutinis iš Jaugielos kilties ir neturėjo vaikų; vienybė tarp Lietuvių ir Lenkų buvo vis silpna; karėse su Maskoliais tankiausiai Lietuviai kariavo vis vieni, o Lenkai buvo sau nuošaliai. Mirus Augustui kiekviena tauta būtų galėjusi išrinkti sau kitą viešpatį (valdoną), ir vienybė tarp Lenkų ir Lietuvių būtų pasibaigusi. Matė tai Lenkai ir Augustas ir rūpinos kaip norint padaryti tokią vienybę, kuri niekad negalėtų persitraukti. Augustas matė, jog Lietuva jau ne ta yra, kaip kad buvo viešpataujant Vytautui, ir jog vienai sunku bus stengties prieš Maskolius. Lenkai gi ieškojo vien savo gero naudos. Bet Lietuviai matė, kas gali išeiti iš tokios vienybės, ir kiek galėdami kratės nuo jos. Ypatingai priešingas buvo tam visiškam susivienijimui Lietuvos žyminas (kancler) Mikalojus Raudvilis, pravadintas Juoduoju. Pakolei jisai buvo gyvas, Lenkai nieko neveikė, bet po jo smerčio viskas virto kiteip. Augustas suvadino labai garsų suėjimą į Liubliną, ir čia dižiūnams liepta prisiekti amžiną su Lenkais vienybę, tai yra, jog nesiskirs niekad nuo Lenkų ir nerinks sau ypatingo didžio kunigaikščio. Lietuviai neklausė ir prieštaravo, kiek galėdami, su ašaromis ir ant kelių klaupę prašė karaliaus, kad nepaduotų jų į rankas Lenkams, o kad Augustas pasakė, jog nuo tų, kurie prieštarauja, atims valsčius, tai Lietuvos didžiūnų daugumas išvaživo iš Liublino neatsisveikinę su karaliumi. Vienok karaliui pasivedė į savo pusę pertraukti Gudijos didžiūnus: Kijevo vaivada, Ostrogo Konstantiną ir Valynijos vaivada Aleksandrą Čartorskį. Tie perkalbėjo kitus Gudijos bajorus, kurie ne teip prieštaravo tam susivienijimui kaip Lietuviai. Lietuvos didžiūnai, matydami, jog ir be jų vienybė bus patvirtinta, turėjo sugrįžti ir sutikti ant to, ko karalius reikalavo. Negana to, nuo Lietuvos buvo atskelti mažką ne visi Gudų kraštai, kaip Podliakija, Valynija, Ukraina ir prie Lenkų karalystės privienyti, o Inplentai, neseniai Lietuvių užkariauti, pripažinti Lenkams ir Lietuviams kartu. Ant to suėjimo buvo padėta daug įstatymų dėl vienybės tarp Lenkų ir Lietuvių sutvirtinimo, čia sukaltėtas buvo vienas visuotinis dėl Lenkų ir Lietuvių suėjimas Varšuvoje ir vienas abelnas senatas; vienok Lietuviai užlaikė savo ypatingus karės ir ūkės įstatymus, savo kariumenę, savo išdą ir savo ypatingus vyresniusius. Nuo to laiko pradeda Lenkai užsigyventi tarp Lietuvių ir platinti tarp jų savo kalbą, būdą, apdarą, apsiėjimus, papročius, o kas buvo lietuviška, peikti ir išjuokti. Tame laike buvo pertaisytas ir statusas⁴⁰.

JĖZAVITŲ Į LIETUVĄ PASITEKIMAS. Kaip aukščiaus matėme, Europoje kilo naujas Liuterio ir Kalvino mokslas: kunigaikščiai ir kiti didžiūnai, nebesibijodami popiežiaus, lupo bažnyčias, klioštorius ir jų turtus glemžė; kunigai ir zokaninkai, pametę bažnyčias ir klioštorius, vedė pačias, ir mergaitės miniškos tekėjo. Tas patsai mokslas lyg koks užsikrėtmas atsidūrė ir į Lietuvą; daugiausia didžiūnai ir mokyti vyrai, norėdami už protingus ir daugiau už kitus ismanančius skaityties, pradėjo lipti prie to mokslo. Nelaimingas papiktinimas buvo teip didis, jog Žemaičiuose tiktai septyni beliko kunigai; pats Žemaičių vyskupas Jurgis Petkevyčė buvo tikėjime abejotinas ir nieko nesirūpino. Apie Palangą, Kretingą, Salantus pradėjo atgyti senovės stambeldiškas tikėjimas. Tokiai esant Lietuvoje nelaimėi, Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevyčė dėl geresnio žmonių nuo atskalūnų patraukimo parvadino į Vilnių (1570) Jėzavitus ir prie Šv. Jono bažnyčios pirmąją įkūrė visoje Lietuvoje mokslavietę. Paskui 1589 iš jos Staponas Batoris padirbo aukštąją iškalą, arba Akademiją.

Lietuvos iros*

⁴⁰ Prisipažįstame, jog šis apie Liublino uniją straipsnis yra paviršutinis ir per trumpas. Liublino unija Lietuvių veikaluose yra labai svarbi; bet kad ją gerai suprasti, reikia daug pasidaruoti; todėl, neturėdami dabar daug laiko ir nenorėdami paleisti klaidingas pažvalgas šiame dalyke, atsiprašome ant tolesnio laiko apie tai.

* Iros – griuvėsiai. (Red.)

Zigmantas Augustas mirė bevaikis ir nepaliko sau įpėdinio; visi kunigaikščiai, nuo Jaugielos paeiną, teip pat išsibaigė. Todėl kaip Lenkai, teip Lietuviai pasijuto esą be karaliaus. Reikėjo ieškoti sau valdytojo iš kitų karališkų namų (kilties). Nuo to laiko prasideda teip vadinami rinktiniai karaliai, kurie turėjo labai sumažintą ir suankštintą valdžią ir negalėjo paskirti sau įpėdinio. Didžiūnai ir bajorai, rinkdami patys karalių, kas kartą įsigriebė į didesnę valią, ir be jų pritarimo karalius nieko negalėjo daryti, teip kad reikiant ar ką apskelbti, ar kokį įstatymą įvesti, ar mokestį uždėti, ar rinkti kareivius dėl apgynimo nuo neprietelių, tai karalius turėdavo užsukti suėjimą, ant kurio susirinkdavo pasiuntiniai iš visos Lietuvos ir Lenkų žemės. Tokie suėjimai buvo kas du metu, o reikiant ir tankiaus. Čia tai apie visus karalystės reikalus teiravos, ir kiekvienas bajoras galėjo sakyti, kas jam patinka. Iš pradžios ant tų suėjimų buvo dar šiokia tokia vienybė ir sutartis, bet paskui ne kartą kas, ar papirktas neprietelių, ar pats mažai išmanydamas, visam suėjimui prieštaraudamas, ant niekų varė visų geriausius ir protingiausius užmanymus, užsauldamas „veto“, tai yra neleidžiu. Pirmas toksai nelaimingas suėjimas atsitiko viešpataujant Jonui Kazimierui 1652 m., kad Upytos pasiuntinys Sicinskis užsaulė „veto“, ir visas suėjimas ant niekų nuėjo. Paskui tokie suėjimų sugaišinimai buvo labai tankūs ir retas suėjimas laimingai pasibaigė; ne kartą ant suėjimų bajorai negyvai užsikapojo susipriešaravę. Nelaimingiausias laikas buvo po karaliaus smerčio, kad reikėjo rinktis naują. Kitų karalysčių kunigaikščiai, norėdami patekti į Lietuvį ir Lenkų karalius, gerinos kaip įmanydami prieš didžiūnus prižadėdami visokias privilegijas, lecybas, geradėjystes ir ne kartą juos papirkdami. Tarp pačių bajorų ir didžiūnų ne visados buvo vienybė, nes vieni norėjo vieną aprinkti, kiti kitą, ir teip kildavo nesutikimai ir barnės. Paprastai po karaliaus smerčio bajorai rinkdavo į paviates ir čia skirdavo tarp savęs pasiuntinius į visuotinį suėjimą, kursai buvo ant laukų, vadinamų Volo, Pavaršuvyje. Čia susivažiudavo teip pat pasiuntiniai iš kitų karalysčių, brukdami savo kunigaikščius. Nuo karaliaus smerčio lig išrinkimo kito per teip vadinamą bekarališką laiką, visą valdžią turėjo savo rankose Arkivyskupas ir Primas Gnezno. Jisai tai aprinkdavo dieną dėl visuotinio suėjimo (convocationis) ir paskirtinio (electionis); ant pačio suėjimo sėdėdamas ant širmo arklio, jodinėjo tarp susirinkusių pasiuntinių ir klausinėjo, ką nori turėti už karalių. Kad ant galo visi sutardavo ant vieno, tai pirmas užtraukdavo „Te Deum Laudamus“, ir visi giedodavo.

ENRIKIS VALEZAS (DE VALOIS). 1574. Po Zigmanto Augusto smerčio Lenkai ir Lietuviai, susirinkę ant laukų Pavaršuvyje, išrinko Enrikį Valezą, Karolio IX, Prancūzų Karaliaus, brolių. Tuojaus išleisti buvo pasiuntiniai į Paryžių užprašyti naujai išrinktą karalių į savo kraštą. Lietuvį ir Lenkų pasiuntiniai buvo sutikti labai žmoniškai ir iškilmingai, ir visi Prancūzai stebėjos, matydami teip šaunius vyrus, puikiai apsidariusius, švelnaus apsiėjimo ir šnekančius visokiomis kalbomis kaip prigimtomis. Enrikis prieš juos padarė prisiegą, jog karaliaus, kaip Dievas prisako, ir patvirtino teip vadinamus „facta connventa“. Paskui neilgai trukus naujai išrinktas karalius pribuvo į Krokuvą ir po trijų dienų paliko apvainikuotas kaipo Lenkų karalius ir Lietuvį didis kunigaikštis. Vienok neilgas buvo Enrikio viešpatavimas: pripratęs matyti kitionišką padonųjų pasielgimą su savo karaliais Prancūzijoje, negalėjo stačia akimi žiūrėti į tą, kaip Lenkų ir Lietuvį didžiūnai išsivyravo nenorėjo žeminties prieš savo karalius. Lenkų didžiūnai teip neprivengė jau savo karaliaus, jog vienas iš jų jaunas Samuelis Zborovski po pat karaliaus rūmo angų užmušė kaštelionį Vapovskį. Tuo tarpu mirė Enrikio brolis, Prancūzų karalius; tuomet tas, nieko nelaukdamas, slapčiai išvažiavo į Prancūziją, palikęs raštą senatui, kuriame teisinis, žadėdamas pagrįžti.

STAPONAS BATORIS. 1576–1586. Kad Lenkai vis dar lūkuriavo Enrikui pagrįžtant iš Prancūzijos, Lietuviai leido siuntinius prie Maksimilijono II, Teutonų ciesaoriaus, prašydami, kad atleistų savo sūnų Ernestą, bet tas nesiskubino, mislydamas pats patekti į Lenkų karalius. Dagirdę apie tai Lenkai teip pat pradėjo rūpinties apie naujo karaliaus aprinkimą: bet čia pakilo nesutikimai: vieni aprinko patį Maksimilijoną, o kiti su Jonu Zamoiskiu paskyrė Oną, Augusto karaliaus seserį, už karalienę, o Staponą Batorį, Sedmiogrado (Transilvanijos) kunigaikštį, jai už vyrą. Ant galo po ilgų barnių visi pripažino Staponą už savo karalių, tiktai Donsko pilionys ilgai dar tam priešaravo, bet paskui turėjo

už tą kalčią 250000 auksinių užmokėti. Staponas buvo vyras labai protingas ir karėje drąsus; matydamas, jog Lenkų ir Lietuvių karalystė pradeda irti iš lauko ir iš vidaus, pasiruošė ją tvirčiai sutvarkyti, o kad nekurie didžiūnai jam norėjo prieštarauti, tai Torūnės suėjime drąsiai pasakė, jog nemislijęs būti nutepliotu karaliumi; tiktai yra ko pasigailėti, jog jo viešpatavimas buvo trumpas. Zbarauskių giminė daug prisidėjo prie Stapono išrinkimo, todėl mislijo, jog tasai, stojęs, karaliumi, visas vyriausybės ir mylistas jiems išdalys; bet karalius, nuo prigimimo mylįs teisybę, nežiūrėjo ant jų meilavimų ir priartino sau Joną Zamoiskį, visų didžiausį Zbarauskių priešininką, o kad tie pradėjo kerštauti ir Samuelis, pakliuvęs į Kazokų etmonus, pradėjo kelti vaidus, tai Zbarauskai paliko smarkiai pakoroti, o Samuelis nukirstas. Toliaus Batoris rūpinos apie *Kazokų suvaldymą*, padalino juos į pulkus, paskyrė vyresnybes ir perdėjo ant jų visų didžiausį valdoną etmoną, kurį patys Kazokai rinko, o karalius tiktai jį užtvirtino; o idant geriaus juos būtų galima laikyti savo valdžioje, sumažino jų skaitlių lig 6000 Kazokų, kuriuos praminė rejestravais; kiti, nepakliuvę į tą skaitlių, turėjo būti paprastais ūkininkais. Bet sunku buvo sulaikyti Kazokus, kurie savo antpuldinėjimais įpykindavo Krymo Totorius ir tie užgriūdavo ant Lenkų ir Lietuvių kraštų. Bet visų didžiausis Stapono darbas buvo laiminga *karė su Maskoliais*, kuri buvo paliaubomis tiktai lig laiko pertraukta prie Augustui I viešpataujant. Ivanas IV, Maskuvos caras, mislydamas, jog atėjo patogus laikas dėl užpuolimo ant Lietuvos, nieko nesakęs, pasalu įsigrūdo į Padauguvį su baisiai didžia kariumene ir daug pilių užėmė. Staponas ilgai netrukęs suvadino suėjimą ir liepė užšaukti karę prieš Maskolius. Lenkai išsikalbinėjo ir nelabai norėjo eiti į karę, vienok karalius prispyrė. Tuojaus liepė visiems traukti į Svirą, kur pats su savimi atvedė Vengrų pulkus. Čia peržiūrėjęs kariumenę, kuri tik 30000 kar. teturėjo, persikėlė per Dauguvą ir apgulė Palacką, kursai buvo stipriais zomatais apverstas; pilė negalėjo išturėti ir atleido pasiuntinius, kurie, pagal savo įpročius, kaktomis į žemę mušdami ir atsiklaupę prieš karalių, pasidavė su miestu; paskui užimtos buvo mažesnės pilės, k. v. Sokol, Turvolė, Suša. Tuo tarpu užsitraukė žiema; Staponas paskyręs kiekvienam pulkui kur žiemavoti, ketendamas ateinantį metą tolesniai į Maskoliją traukti, pats pribuvo į Vilnių, ten įkūrė Akademiją, kurioje Jėzavitai mokyty Lietuvos jaunuomenę; paskui Lenkuose suvadino suėjimą, ir nors Lenkai prieštaravo, prispyrė vienok padėti mokestį po auksiną nuo žemės valako ant Maskolių karės. Tuo tarpu palikta kariumenė vis toliausėjo į Maskoliją, užiminėdama pilis; ant pavasario pribuvo vėl pats Batoris, užėmė Veliki Luki, Vitebską ir ant galo apgulė Pskavą. Ivanas Groznas (terionis) nusigandęs šaukė prie Grigaliaus XIII popiežiaus ir prie Teutonų ciesaiaus, prašydamas užtarimo ir prižadėdamas Rymo bažnyčios klausyti. Todėl pribuvo jėzavitas Antanas Possevini, propiežiaus siųstas, kursai ir padėjo Ivanui su Staponu prie Kiverova Horka susitaikinti; ta karė pasibaigė garbingai, vienok ne tiek atnešė gero, kiek būtų galėjusi atnešti, kad Lenkai būtų iš tikrosios kariavę ir nesitęsę nuo karės. Kad Ivanas IV pasimirė ir į Maskuvos sostą įlipo silpno proto Teodoras, tai Staponas ketino antrą kartą susiremti su Maskoliais, o juos visai nukariavęs ir save sustiprinęs, atsisukti ant Totorių ir Turkų ir juos iš Europos išvyti; jam padėti ketino ir kiti krikščionių karaliai ir popiežius žadėjo, bet netikėtas Stapono smertis Gardėnuose viską sumaišė. Staponas paliko po savęs tikrą gailėsį, ypatingai Lietuvių, kuriems nemažai gero padarė: kariaudamas dar su Maskoliais, įkūrė dėl jų aukštąjį sūdą, Tribunolu vadinamą, kurs Vilniuje ir Minske provas* sūdyti turėjo; sūdžias ir Marčelgą į tą sūdą patys žemlionys sau skyrė, o karalius juos patvirtino. Paskui rūpinos apie Padauguvio surėdymą, kurį padalino į tris prezidentūras (urėdijas): Vendenio, Dorpato ir Pernavos. Buvo vyras vidutinio ūgio, labai mokytas, malonus kalboje, teisingas ir pasigailęs vargdienių. Ankstybas smertis neleido jam tikrai suvaržyti irstančią Lenkų ir Lietuvių karalystę.

ZIGMANTAS III. 1587–1632. Po Stapono Batorio smerčio atgijo kerštai Lenkuose tarp Zbarauskių ir Zamoiskio, todėl didžiūnai, aprinkdami naują karalių, pasidalino į dvi dali: vieni aprinko Maksimilijoną, Zamoiskis gi, Primas ir pati karalienė Zigmantą, Žuvėdų karalaitį. Maksimilijonas su 6000 kar. įėjo į karalystę, bet Zamoiskis užstojo jam kelią ir, prie Byčinos pergalejęs, paėmė jį į kalinį.

---

* Prova – byla; bylinėjimasis, vaidas. (Red.)

Tuokart pribuvo iš Žuvėdijos Zigmantas ir paliko apvainikuotas. Jo viešpatavimas nors ilgas, vienok buvo nelaimingas, nors aplinkybės buvo labai patogios dėl padidavimo ir sutvirtinimo karalystės ir nors daug buvo garbingų vyrų, kaip Zamoiskis, Žolkievskis, Chodkevyčė, Lubomirskis ir t. t.

KARĖS SU ŽUVĖDAIS DĖL SOSTO. Žuvėdų karalius Jonas, Zigmanto III tėvas, pasimirė apie 1592 m., sostas po jo smerčio prigulėti turėjo Zigmantui III; tas nuvažiavęs į Stokholmą ir tenai apsivainikavęs, pagrižo atgal į Lenkus, palikęs ant savo vietos Karolį, Sudermanijos kunig., kaipo savo vietininką. Bet tasai pradėjo mislyti pats įlipti į sostą, o Zigmantą III nustumti; teip 1592 m. sukėlė suėjimą Suderkopingos mieste, ant kurio buvo patvirtinta daug daiktų prieš karaliaus valią; o kad tas ant tos skundės, Karolis viseip išsikalbino, vienok kas kartą platindamas savo valdžią, ant galo 1600 pats apsivainikavo kaipo Žuvėdų karalius. Zigmantas Varšuvoje ant suėjimo prašė, kad lenkai padėtų atgauti jam neteisingai išplėstą sostą. Lenkai nelabai ant to buvo skubini, vienok buvo priversti. Zigmantas, vainiką priimdamas, prižadėjo Lenkams ir Lietuviams pavesti Igaunių žemę (Estoniją). Dabar kai Karolis įpuolė tenai ir Ravelį užėmė, o paskui neilgai trukus mažką ne visa Padauguvį. Nenorint ištiko karės su Žuvėdais. Buvo pasiūstas prieš Karolį Zamoiskis, kursai su Krištopu Radviliu laimingai atėmė nekurias pilis, bet paskui turėjo savo valdžią pavesti Lietuvos etmonui Karoliui Chodkevyčei, garsiam karvedžiui ir protingam vyrui. Iš pradžios ėjo karionės labai netikusiai, nes Zigmantas per savo rambumą viską gaišino. Karolis įdrąsintas atvedė į Padauguvį dar tvirtesnę kariumenę ir apgulė Rygą. Tada Chodkevyčė, turėdamas tikt 1500 raitarijos ir 4000 pėsčiųjų, norėdamas nešti Rygai pagalbą apsisotojo ties Kirchholmu. Karolis, niekindamas jo kariumenės mažumą, paėmęs 18 000 kareivių stačiai ant jo sukos, ištiko baisi mūšis, kur Karolis buvo visiškai pergalėtas ir pats žėistas ką tikt beišspruko, palikęs ant vietos savųjų 9000. Tos garbingos pergalės garsas pasklido į visą Europą, o Chodkevyčei užpelnė amžiną garbę; visas Padauguvis su Ryga ir Igaunių žeme buvo per tai išliuosuotas, bet per karaliaus losgumą, per vaidus ir barnes tarp karaliaus ir didžiūnų Lenkuose, Karolis vėl pagrižo ir apgulė Rygą. Tuomet Chodkevyčė sudegino jo laives (akrotus), atgrūdė nuo Rygos ir Pernavą, ilgai buvusią neprietelių rankose, atėmė 1609 m. ir paliaubas ant kelių metų padarė; apie 1625 m. vėl ištiko nereikalinga su Žuvėdais karė, nes Zigmantas III nenorėjo išsižadėti Žuvėdų sosto. Karė buvo nelaiminga: Padauguvis teko Gustavui, tiktai Dinaburgas beliko; Krištopas Radvilis, laukinis Lietuvos etmonas, nekariavo prieš Žuvėdus, pykdamas ant Zigmanto, jog po Chodkevyčės ne jam Lietuvos didžioji buožė pavesta, bet Leonui Sapiegai. Karę persikėlė į Parusį; nors kelis kartus ir buvo pergalėti Žuvėdai, vienok Gustavas ėmė viršų; ant galo su kitų karalysčių pagalba buvo vėl padarytos paliaubos ant 6 metų su Žuvėdais, kurie paturėjo Padauguvį ir nekurius miestus Parusyje. Teip pasibaigė nelaiminga su Žuvėdais karė.

KARĖ SU MASKUVA. Maskolijoje tuo tarpu buvo didis sumišimas: Riurikų šaka (kiltis) išsibaigė, atsirado daug norinčių įsiveržti į Maskuvos sostą. Tokiu būdu atsirado geras pragumas atimti nuo Maskolių Smalenską, Severiją, o rasiť ir visą Maskoliją. Zigmantas, sutraukęs 29000 kar., apgulė Smalenską, o kad Šuiskis su 40000 Maskolių atėjo išliuosuoti miestą, Žolkievskis, sutikęs jį su 80 000 kareivių ties Klužynu 1610 m., pergalėjo, o paskui tolyn lįsdamas apgulė pačią Maskuvą. Bojarai įleido Žolkievskį į miestą, o Šuiskį nuo sosto nustumę, paskyrė Zigmanto sūnų Vladislovą už carą ir išleido prie Zigmanto siuntinius, prašydami atleisti jiems Vladislovą. Bet Zigmantas, klausydamas netikusių žmonių, samprotavo, jog garbingiaus bus užkariauti Maskuvą, negu sūnų leisti. Maskoliai, nesulaukdami Vladislovo, pradėjo rūstauti. Žolkievskis, negalėdamas Zigmanto perkalbėti, pats iš Maskuvos pasišalino, palikęs valdžią Gonsievskiui, kursai ir visiškai viską supaikino. Zigmantas, tuo tarpu įsilaužęs į Smalenską, nėjo ant Maskuvos, bet pagrižo namon. Maskoliai supykę lengviai išginė Lenkus iš Maskuvos, dėl to, kad jie, nesulaukdami sau algos užmokėjimo, nenorėjo kariauti ir klausyti. Tuo tarpu Maskoliai pradėjo kelti aukštyn galvas: iš visur plūdo kareiviai ir apgulė Maskuvą, kur sėdėjo Gonsievskis. Jam ant pagalbos pribuvo Chodkevyčė, bet nieko neveikė, dėl to kad su Maskolių vadovu Požarskiu susivienijo Zaruckio kazokai. Chodkevyčė turėjo pasišalinti, Maskuva teko atgal Maskoliams, kurie beregint išrinko sau naują carą Mykolą Feodorovyčę. Karė vis dar tęsėsi, nes pats

Vladislovas su Chodkevyčė ėjo ant Maskuvos, pakelyje užėmė Dorogobužą, Viazmą, Borisovą ir kitus, bet Maskuvos užimti jau nebegalėjo. Pagrisus kariauti vienai ir antrai pusei, sušnekėta padaryti paliaubos Devuline ant 14 1/2 metų (1618); Smalenskas ir Severijos dalis teko Lietuviams ir Lenkams.

KARĖS SU TURKAIS. Kazokai įpykindavo savo antpuodinėjimais ne tik tai Totorius, bet ir Turkus, tie reikalavo nuo Lenkų, kad Kazokus valdytų, bet sunku buvo ką padaryti paskutiniems, ypatingai kad pats Teutonų cisorius juos paikino, siūsdamas jiems raštus, piningus, buožes, papartį ir armatas, norėdamas per jų pagalbą nusikratyti nuo turkų, o antsiundyti juosius ant lenkų ir lietuvių. Kazokai su savo perdėtiniu Nalivaika, įmokyti įpuolė pagaliaus į Ukrainą, plėšė ir drevejį, ir tik tai St. Žolkieviskis 1696 m. galėjo juos sudrausti, o jų vadą Nalivaiką už maištų kėlimą smerčiu pakoroti. Vienok Kazokai nuo užpuodinėjimų neliovė, o kad Sedrn.ogrado kunigaikštis Betlem Gabor dar pats siundė ant Lenkų Totorius ir Turkus, Osmanas II pasiuntė ant jų Skinder basą su 100 000 kareivių. Žolkieviskis gi tuo tarpu teturėjo aštuonias tūkstantis kareivių, todėl būtų reikėję stebuklo, kad ta saujelė būtų galėjusi užturėti plūstančias Turkų minias. Žolkieviskis, tą gerai parmanydamas, pamažu traukė atgal, bet ant galo įsitikėdamas į kareivių drąsybę, susipešė su jais ties cicara ant Pruto upės (1620), kur pats su visais kareiviais atrado galą. Didžiudamasis iš tos pergalės, sultanas Osmanas II užsiuntė ant Lenkų 400 000 kareivių. Tuomet Chodkevyčė ir Lubomirskis su 75 000 kar., užtoję jiems kelią ir apsikasę ties Chocimu, drąsiai gyniojo Lenkų rubežių ir, nors pats Chodkevyčė tarp daugybės rūpesčių ir nepaklusnumo kareivių pats guolyje pasimirė, vienok Turkai, radę teip tvirtą atspyrį, nedrįso eiti toliau ir pakajų su Lenkais padarė. Toksai buvo galas garsios ties Chocimu karės.

ANT VAŽŲ VIEŠPATAVIMO ATŽVILGIS. Po Stapono Batono smerčio Lenkų karalystė kas kartą pradeda irti ir silpnėti; karalystės viduryje kyla visokie vaidai ir kerštai tarp didžiūnų ir karaliaus. Ūkininkų prispaudimas kas kartą daugiau didinas teip, jog 1626 m. reikėjo užginti be reikalo užmušti ūkininką: turtingi ir didi miestai per prekikų persekiojimą nupuolė ir sumažėjo. Lietuvoje, kas tik tai buvo lietuviška, buvo niekinama ir persekiojama. Lietuvių būdas, papročiai, apsiėjimai ir kalba pradeda žymiai nykti. Prie tų netaikų prisidėjo barnės dėl tikėjimo; nors Brasties unija 1596 m. maždaug sutaikino ir stačiatikius prie popiežiaus klausymo privarė, vienok barnės nenusitildė. Kerštai teip įsikerėjo, jog 1607 m. prieš patį karalių didžiūnai ginklą pakėlė ir tik tai Chodkevyčė su Žolkieviskiu už karalių užstoję pergalėjo patrakėlius ties Guzova.

VLADISLOVAS VAZA. 1632–1648. Vladislovo viešpatavimas buvo trumpesnis, bet laimingesnis ir garbingesnis. Zigmanto III sūnus, mylimas ir privengiamas visų, rūpinos kiek galėdamas suturėti irstančią karalystę, bet turėjo rankas surištas ir nieko negalėjo be didžiūnų pavelijimo. Maskoliai tuojau po Zigmanto III smerčio be laiko užpuolė Lietuvos kraštus, o jų vadovas Šeinas apgulė Smalenską. Vladislovas liepė Krištopui Raudviliui su Lietuviais eiti prieš Šeiną, o paskui traukė su nedaug Lenkų. Šeinas buvo pergalėtas ir viską palikęs pabėgo. Maskoliai prašė pakajaus, kursai ir buvo padarytas ant Polianaukos upės, pagal kurio Maskoliai išsižadėjo Smalensko, Severijos, Černigovo ir užmokėjo 20 000 rublių. Vladislovui pakajus su Maskoliais buvo labai parankiu, nes Totoriai griuvo iš antros pusės; dabar Vladislovas išėjo prieš juos, pergalėjo ir 50 000 Turkų, ties Kamienčiu guolyje stovinčių, už Dniestrą išginė. Toliau su Žuvėdais padarė pakajų ant 26 metų, atėmęs be karės ir kraujo praliejimo Parusio miestus, tekusius Žuvėdams. Teip apgynus jam karalystę iš lauko, viduje sudrumstė pakajų Kazokai, kurie nereikalingai buvo spaudžiami. Veltui skundės jie karaliui, tas negalėjo pats nieko paveikti, todėl atsakė: išriškite man rankas, tai aš jus užstosiu! Nerasdami niekur teisybės, Kazokai pakėlė ginklą prieš vargintojus ir ginklu tik tai galima buvo juos nutildyti. Mikalojus Potockis paveikė ties Kuneika ir Borisovą, o patį jų vadovą Pauliuką be sūdo 1638 m. nukirto, teip pat sunaikino privilegijas, kokios dar buvo jiems duotos.

Mirė Vladislovas bevaikis, viešpatavęs 16 metų, jis iš pat prigimimo turėjo daug gerų privalumų.

JONAS KAZIMIERAS. 1648–1668. Prieš pat Vladislovo smertį Kazokai pakėlė naują labai didį

maištą; vadovu jų tuokart stojosi Bogdonas Chmielnickis. Mykolas Potockis, Krokuvos kaštelionas, niekindamas iš pradžių tą maištą, išsiuntė prieš patrakėlius savo sūnų Staponą su 6000 kar., kurs ties Žolte Vody pats galą gavo. Lenkai pergalėti buvo ir ties Korsuniu. Tuo tarpu miršta Vladislovas, o į jo vietą išrinktas palieka į karalius jo brolis Jonas Kazimieras, kursai pats išėjo prieš Chmielnickį, bet ties Zbaravu buvo 200 000 Kazokų ir Totorių apgultas ir turėjo Kazokų reikalavimams užganuoti. Karė vienok tuo pasibaigė, nes Kazokus negalima buvo priversti prie paklusnumo. Karalius sušaukė visuotinį sukilimą žemlionių ir surinkęs 100000 kareivių pergalėjo Kazokus ties Berestečku. Tuokart Chmielnickis su Kazokais pasidavė Maskoliams, ir Aleksiejus Mikailovyčė su didžia kariuomene įsigrūdo į Lietuvą⁴¹ ir, nerasdamas niekur tikro atspyro, pergalėjęs ties Sklovu Joną Raudvilį, užėmė Smalenską, Mogilevą, Palacką ir Vitebską ir įsibrido į Lietuvos vidurį. Iš antros pusės Chmielnickis su Kazokais ir Maskoliais daėjo lig pat Vyslos. Ant galo iš šiaurės kilo Žuvėdų karalius Karolis Gustavas. Verksmingos dienos pastojo Lenkuose ir Lietuvoje; pakilo, tiesa, per tą laiką tikri tėvynės apgynėjai, kaip va: Staponas Čarnieckis, Jurgis Lubomirskis, bet vienok sunku buvo ką paveikti, kad pačioje karalystėje nebuvo nė jokios rėdos. Suėjimai tiktai alasavojų*, nieko gero neįstatydami, kareiviai, negaudami algos, nenorėjo eiti prieš neprietelius, ir patys drevėjo sodžius ir valsčius. Nuo visiškos pražūties padėjo Lenkams tą kartą išlikti jų kaimynai kaip Teutonų ciesorius Ferdinandas III; patys Totoriai per visą tą nelaimingą laiką neantpuldinėjo ant jų kraštų, bet prieštaringai dar gelbėjo maždaug. Su Maskoliais buvo padarytas pakajus 1656, ir jiems teko Baltieji ir Mažieji Gudai. To tarpu karionė su Žuvėdais vis virė; čia tai užpelnė Čarnieckis negėstančią garbę, gindamas iš visų išgalių skėstančią tėvynę. Kad Karolis Gustavas užėmė mažką ne visus Lenkus, ir Lietuva pati pradėjo krypti ant jo pusės, o Jonas Kazimieras turėjo bėgti į Šlionską; pats vienas Čarnieckis nepaleido iš rankų ginklo, o padaręs 1655 Tyškave konfederaciją, pakėlė iš naujosios nupuolusią Lenkų dvasią⁴². Karalius pagrįžo į Lvavą, o Čarnieckis su naujais pulkais vėl išpešė iš Žuvėdų rankų Varšuvą ir nors vėl, užstojęs kelią Gustavui, einančiam iš Parusio, ties Golambe buvo pergalėtas, vienok kiek galėdamas kilo iš naujo, o ties Kozienica teip Žuvėdus pergalėjo, jog nei vienas kareivis neišliko, kurs būtų galėjęs duoti Gustavui žinią apie nuopuolį. Ant galo karionė persikėlė į Pomeraniją. Tuo tarpu miršta Žuvėdų karalius, ir jo smertis padėjo greičiaus nubaižti tą karionę, kuri tęsė per 6 metus. Mažką ne visas vienok Padauguvis teko Žuvėdams, tiktai Kuršas paliko prie mūsų. Tuo tarpu dar nepasibaigus tai su Žuvėdais karei vėl kilo su Maskoliais, kurie, matydami tokioje nelaimėje mus paskendusius, norėjo iš to pasinauduoti. Vienok dabar jau jiems teip nesivedė: Čarnieckis iš Pomeranijos atsisuko ant Maskolių ir kruvingoje kovoje ties Kolomna, per ištisą dieną mušdamasis su neprieteliais, 15 000 Mask. ant vietos paklojo, kuriuos rykavo Chovanskis, 40 armatų ir 146 vėliavas atėmė; paskui traukdamasis ant Vilniaus, kur Gonsievskis buvo nuo Maskolių prityręs nuopuolį, tą Lietuvos sostapilę nuo neprietelių išliuosavo ir visą Lietuvą sulig Smalensku nuo neprietelių išplėšė. Ukrainoje Stan. Potockis ir Jurgis Lubomirskis pergalėjo ties Čudnavu Maskolius ir Kazokus, kurių 37 000 ant vietos paliko, o pats karvedys Šeremetis į kalinį pakliuvo. Vienok ant didžiausios Lenkų ir Lietuvių nelaimės kariumenė atsisakė toliaus eiti dėl algos neužmokėjimo, ir nors buvo jau mokesniai užsakyti ir renkami, bet kareiviai nelaukdami plėšė gyventojus, ir ant vadovų užpykę Lietuviai Žiromskį sukapojo, o Vincentą Gonsievskį, laukinį etmoną, sušaudė. Tokios tai netaikos per 2 metus, kerštai ir vaidai iš priežasties rinkimo karaliui įpėdinio buvo; ant galo Turkų užgriuvimas vis tai padarė, jog Lenkai ir Lietuviai negalėjo gerai pasinauduoti iš laimingai pradėtos su Maskoliais karės. Andrusave 1667 m. buvo padarytos paliaubos ant 13 metų, pagal kurių Maskoliams pasiliko jau tiktai Smalenskas, Severija, Černigovas ir Ukrainos pusė, tai yra už Dniepro su Kijevu⁴³ (tas ant dviejų metų buvo tikt ataduotas, bet nebuvo nei paskui sugrąžintas). Teip tai visas Jono Kazimiero viešpatavimas

⁴¹ Tiktai Čarnieckis ir Potockis Revera su maža saujele pavakariais 60 000 Mask., 30 000 Kazokų, su 60 armatomis einančių, per savo begalinę drąsą pergalėjo.

* Alasavoti – rėkti, triukšmauti, klegėti. (Red.)

⁴² Daug prisidėjo prie nupuolusios Lenkų ir Lietuvių dvasios pasikėlimo tvirta ir neperlaužta Čenstachovos atspirtis, kur Karolio generolas Miller nieko neveikė ir kur Panelė Švenčiausė gyniojo tą šv. vietą.

⁴³ Susitarpinę su Maskoliais Lenkai sukos ant Turkų, kuriuos didis Lenkų etmonas Sobieskis pergalėjo ties Padhaica. Ant galo buvo padarytas pakajus su Turkais ir Kazokais.

praėjo ant vienu karių, per kurias, kaip nekurie skaito, pražuvo apie 3 000 000 žmonių. Įkyrėjo Jonui Kazimierui toksai nelaimingas ir karingas viešpatavimas. 1668 metų šilo 16 d. ant Varšuvos suėjimo padėjo jis karališkus ženklus ir atsiskakė nuo sosto. Didis buvo verksmas ir nuliūdymas! Jisai tai pasakė, jog Lenkų karalystės amžius neilgas, ką teipogi kiekvienas galėjo matyti. Išvažiavo į Prancūziją, kur lenkai siuntė jam ant pragyvenimo po 150 000 auks. ant meto. 1672 m staigu pasimirė išgirdęs Turkus įsilaužus į Padolės Kamiečių. Jam viešpataujant Brandenburgijos Elektorystė visai išsiliuosavo iš po Lenkų valdžios, o neužilgo iš jos pakilo pavojinga Prūsų karalystė.

MYKOLAS KOREBUTAS VIŠNIAVECKIS. 1669–1673. Netikėtai buvo išrinktas Mykolas Višniaveckis, paeinąs nuo Jaugielos brolio Korebuto. Jeremijaus Višniaveckio sūnus karėse su Kazokais prarado visus valsčius, turtus, dabar netikėtai ir be prietelių mažką ne visai nenorįs buvo ant sosto pasodintas. Mykolas turėjo būti geru karaliumi, bet didžiūnai, pavydėdami jam išsiauštino, gaisino jo rėdą, keldami prieš jį kerštus; per vis Primas Pražmovskis ir didis Lenkų etmonas Sobieskis. Jie tai norėjo Mykolą nuo sosto nustumti, bet susirišo konfederacija, kuri užstojo už karalių. Tuo tapu Kazokai su savo vadovu Dorošenka pasiduoda Turkams, ir Mahometas IV įdrąsintas įsilaužia per vylį Kamenčiaus pilę (1672), o Lvavas atsiperka tiktai mokėdamas 7000 muštinių. Užbaigus maždaug namų kerštus, reikėjo traukti prieš Turkus, bet kelyje Mykolas atadavė Dievui dūšią. Jau po Karaliaus smerties atėjo žinia, jog Sobieskis pergalėjo Turkus ties Chocimu.

JONAS III SOBIESKIS. 1674–1696. Garsus po Turkų ties Chocimu pergalės, drąsus ir nusimanąs karėje Jonas Sobieskis be mažką ne vienu balsu buvo išrinktas karaliumi, bet, norėdamas savo viešpatavimo pradžių kokiū norint darbu pagarsinti, atadėjo apsivainikavimą ant tolesnio laiko, o tuo tarpu traukė prieš Turkus ir, du kartu juos pergalėjęs, išginė iš Ukrainos. Paskui apsivainikavęs vėl ėjo prieš Turkus ir padarė su jais sandarą, pagal kurio didesnė Ukrainos dalis pagrižo Lenkams, vienok Kamenčius paliko Turkų rankose. Tuo tarpu Turkai, kurie jau nuo 100 metų buvo užvaldę didesnę Vengrų dalį, dabar Liudviko XIV, Prancūzų karaliaus, pakurstyti, su 300 000 kareivių ir 300 armatų apgulė Vieną (Wien); nebuvo kam atremti neprietelių. Ciesorius Leopoldas II ir popiežius prašė nuo Jono pagalbos, ir tas su 25 000 savo kariumenės pribuvo ant pašalpos ir, su Austrijokais kartu teturėdamas 68 000 kar., kibo į Turkus, kuriuos rykavo garsus Kara Mustafa. Lenkų raitarija gulė į neprietelių vidurį ir perlaužė; karvedys savo žirgo greitumu išsigelbėjo, nuogaštis apniko Turkų sparnus, ir visi pradėjo sklysti į visas šalis. Visi garbino pergalėtoją kaipo savo išgelbėtoją. Vienas tiktai Leopoldas šaltai priėmė. Jonas šv. Stapono katedroje pasakęs ačiū Aukščiausiam Viešpačiui už pergalę, skubėjo į Vengrus, gindamas prieš save Turkų minias ir, pergalėjęs juos dar kartą ties Parkana, visai iš tų šalių išblaškė, o tie, Vengrų lygumas apleidę, bėgo namon. Vienok Jonas Sobieskis su Leopoldu nesitaikino nes tas paskutinysis pavydėjo jam garbės ir paikino Joną kaip įmanydamas; o geisdamas jį įpainioti, įkalbėjo idant sau užkariautų Maldaviją ir Valakiją, prižadėdamas padėti; vienok prižadėjimo neištesėjo. Tuo tarpu Jonui Sobieskiui užkariauti nepasivedė, ir trys Lenkų kariumenės nereikalingai čia gavo galą. Iš ko kilo Lenkai ir Lietuviai ir pradėjo neapkęsti ir rūstauti ant savo karaliaus. Ypatingai rūstavo ant Sobieskio Lietuviai dėlto, kad, užsiėmęs Maldaviją ir Valakiją, nesirūpino apie Lietuvos rubežiaus apgynimą ir Kijevą ant visados Maskoliams atadavė. Sobieskis norėjo visai Turkus iš Europos išvyti, bet buvo dar per anksti tą ir pradėti. Maskoliai nors pasiėmė taikinėti Sobieskiui ir pasiuntė Galiciną su 150 000 kar., vienok tie nieko gero nepadarė. Venetai ir Teutonų ciesorius teip pat, kaip buvo žadėję, neprisidėjo, ir didis pasiėmimas nuėjo ant nieko.

Turkų pergalėtojas buvo vergu savo žmonos Marijos Kazimieros, kuri kaip antra Bona kėlė kerštus ir viską norėjo į savo rankas paglemžti. Suėjimuose nebuvo nei kokios teisybės, nes viskas dėjos pagal pardavingos karalienės noro. Per ją tai ir pats Sobieskio viešpatavimas buvo neapkenčiamas. Lietuvoje kilo per tą laiką ypatingi kerštai tarp Lietuvos etmono Sapiegos ir Vilniaus vyskupo Bžostauskio. Sapiega numanė, jog jau irstančiai Lietuvai reikia kareivių, todėl rūpinos apie jų skaitliaus padidinimą ir apie jų apžiūrėjimą. Bet pradėjo kareivius statyti ant duonos į didžiūnų, kunigų ir pačio vyskupo valsčius, už tai visi prieš Sapiegą sukilo ir nuo jo visus valsčius atėmė.

Karaliaus neužstotas ieškojo paspirties nuo Žuvėdų. Priešingas karaliui buvo ir Pocius dėlto, kad karaliaus kariavo pietuose, o nesirūpino atimti nuo prietelių Smalenską, Černigavą, Kijevą ir Padauguvį. Ypatingai visi jau geidė, kad būtų atimta Ryga, ta gerklė, per kurią visa Lietuvos prekyba ėjo į visas šalis ir kur Žuvėdai ėmė neapsakomus muitus. Didis buvo politiškas Sobieskio paklydimas dėlto, kad bendravos su nedėkinga Austrija ir per tai įpykino Prancūzus.

PRIDRIKIS AUGUSTAS II. 1697–1733. Apsitvirtinęs sosto Augustas tuojuos pasiėmė atimti nuo Turkų Kamenčių, bet per netaikas tarp Saksonų ir Lenkų kariuonių, taip pat per sukeršimą Lietuvoje tarp Sapiegių ir kitų didžiūnų Augustas mažai ką tegalėjo įveikti, ir tikrai kitiems karaliams padedant buvo padarytas gana naudingas pakajus su Turkais Karlovice (1699), pagal kurio Turkai pagražino Lenkams Kamenčių, Padolę, Ukrainą, visiškai išsižadėję globos ant Kazokų ir užgynė Totoriams įpuldinėti į Lenkų žemę. Bet kad taip garbinga buvo pradžia jo viešpatavimo, Augusto susitarimas su Petru Didžiu, Rusų caru, ir su Danais ant Žuvėdijos išsidalinimo, padarytas be suėjimo ir senato žinios, atnešė ilgą ir nelaimingą karą. Nes jaunas Žuvėdų karalius Karolis XII, pergalėjęs Danų ir Rusų kariuomenes, eina į Padauguvį ir neilgai trukęs užima tą visą kraštą. Sapiegos, negaudami teisybės, taip pat pereina ant Karolio pusės; pačiuose Lenkuose Augustas II taip pat turėjo sau daug priešingų, o tarp jų buvo ir primas Radziejovski. Karolis, eidamas į Lenkus, apsisakė, jog kariauja ne su karalyste, bet prieš Augustą, kurį ketina nuo sosto nustumti, ir tol nepadėsiąs (neišleisiąs iš rankų) ginklo, kol nepasieksiąs savo noro. Varšuva, Krokuva, Lvavas, Torūnė iš vienu rankų ėjo į antras, o Karolis, vydamasis Augustą, keletą kartų skersai perėjo Lenkus, o paveikęs Lenkų ir Saksonų kariuomenes ties Kališavu ir Pultusku, pribuvo su kariuomene į Varšuvą ir liepė išrinkti kitą karalių Lenkams ir Lietuviams. Primas Radziejovski, jau ilgiau nesislėpdamas savo linkėjimų, pirmiausia pristojė prie Karolio noro ir išrinko į karalius Stanislovą Leščinskį, Poznaniai vaivadą. Augustas, nieko negalėdamas paveikti, turėjo priimti nuo Karolio sunkias sudermes, pagal kurių turėjo išsižadėti Lenkų sosto ir išduoti Joną Reynaldą Patkulį, kursai tai buvo sukėlęs Danus, Rusus ir Augustą prieš Žuvėdus. Pabaigęs taip su Augustu Karolis ėjo į Rusiją. Bet čia nuopuolis ties Poltava 1709 m. viską permainė. Karolis, čia pergalėtas, nustojo viso, ką buvo lig šiol įgijęs. Augustas pagrižo į sostą. Vienok to krašto nelaimės nepasibaigė; ko nedabaigė karas, tai pribaugė namų vaidai ir kerštai. Tikrų suėjimų mažne jau nebebuvo, nes buvo pertraukiami per „veto“. Nesutikimai tarp Lenkų ir Saksonų, kurie per dvejus metus tęsėsi nuo 1715 m., dar daugiau karalystę susilpnino. Ant galo netaikos iš tikėjimo priežasties vis didinos, o tuo tarpu miestai virto kaimos ir sodžiai išneturėjo, didi Kazokų daugybė išsidangino į tyrus prie Juodųjų marių. Mokslai taip pat nyko, o tamsybės vis daugiau platinos. Didžiūnuose jau nebebuvo nė kibirkšties tėvynės meilės, o tos vietoje išsiplatino saunorystė (egoizmas); kiekvienas rūpinosi tik apie savo turty padidinimą; vietoje prigimtos kalbos išsiplatino lotyniška, iškreipta ir daugumai nesuprantama. Girtuoklystė ir kiti netikę papratimai dauginos; bajorai įgijo didžią valdžią, o iš antros pusės didžiausi ūkininkų prispaudimai. Pats karalius turėjo gerus norus ir daug gerų privalumų, bet nieko negalėjo padaryti turėdamas surištas rankas.

STANISLOVAS LEŠČINSKIS. 1705–1709. Neilgas buvo to karaliaus viešpatavimas, nes nuo Karolio išrinktas ir pakeltas ant sosto, tikrai 4 metus terykavo*, o sulig Karolio nuopuoliu ties Poltava turėjo pasišalinti iš Lenkų, ir, skrajodamas po visas šalis, ant galo dasiteko į Prancūziją, kur savo dukterį Mariją išleido už Prancūzų karalių Liudviką XV. Po Augusto smerčio buvo Lenkų daugumo išrinktas į karalius, bet to nedaleido Austrija ir Rusija, kurios įlipdino į Lenkų sostą Augustą III. Apleistas visų Stanislovas vienok neperstojė rūpintis apie savo tėvynės gerą: jo namai buvo prieglauda dėl apleistų Lenkų, kurie čia rasdavo paspirtį ir pasistiprinimą ant dvasios. Įstatė mokslavietę Prancūzijoje, kur 12 Lenkų jo kaštu mokinos. Buvo vyras labai mokytas ir paliko mokliškai parašytas kningas.

---

* Rykauti – valdyti, šeimininkauti. (Red.)

PRIDRIKIS AUGUSTAS III. 1734–1763. Viešpataujant Augustui III karalystė nekariavo nei su kuo, bet per savo nerėdą buvo jau teip silpna, jog neprieteliai per ją skrajojo, nieko nesiklausdami ir ūkininkus plėšdami. Buvo tai laikas didžiausio karalystės apsileidimo, tingėjimo ir užmigimo. Retai jau kas besirūpino apie tikrus ūkės reikalus, daugiausia leido laiką tiktai ant barnių ir kerštų. Visi sakė, jog Lenkai yra paskendę vidurinių amžių tamsybėse. Per visą Augusto III viešpatavimą tiktai vienas suėjimas apsibarė laimingai ir nebuvo pertrauktas. Pats Augustas silpnas ir sunkus žmogus, tęsdamas laiką ant medžioklių ir pokylių, mažai tesirūpino apie savo karalystės gerą, pavedęs ūkės reikalus savo mylimam ministrui Brühliui. Tamsybė, girtuoklystė ir nepriderą apsielgimai platinos tarp Lenkų ir Lietuvių. Karalystės silpnybė teip buvo didi, jog jau ne patys Lenkai ir Lietuviai rinko sau karalių, bet aplinkinės karalystės, kurios sodino ant jų sosto tartum savo urėdus. Teip po Augusto II smerčio Rusai ir Austrija bruko Augustą III, o Prancūzija Stanislovą Leščinskį, ir iš to kėlė tarp savęs karę, o Lenkai sėdėjo laukdami, koksai teks jiems karalius. Viešpataujant Augustui III Rusų Imperatorienė Kotryna II tankiai kišos į karalystės reikalus, kaipo Lenkų ūkės globėjų ir ką norėjo, tą sodino Kurše ant hercogų sosto. Vienok, jei Augusto III viešpatavimas yra laikas didžiausio ūkės suirimo ir didžiausio dvasios apmirimo, tai iš antros pusės, valdant Augustui III, atsiranda tarytum persilaužimas ant geresnio. Tarp nekurių, daugiau išmanančių, randas gyvybė ir noras krutėti dėl tėvynės gero. Stanislovas Konarskis, pijoras, ne vien raštais, bet ir darbu daug prisidėjo prie mokslinčių pertaisymo ir jaunuomenės mokymo. Mokslinčiose to šviesio Pijorų zokano jaunuomenė, imdama mokslą, gražinantį širdį, taisės lygiai dėl ūkės reikalų. Prieš Konarskį ir Pijorus sukilo Jėzavitai, kurie lig šiolei savo rankose turėjo mokslinčias, o tie jų sukeršimai išbudino tarp jų daug užkastų ir miegtančių talentų. Zaluskiai, Krokuvos ir Kijevo vyskupai, teip pat daug padarė gero kningų ir senovės rankraščių surankiojimų, Čartoriskiai su Šaniavskiais teip pat gaivino tautos dvasią, ir jų namuose kiekvienas rasdavo dvasios pastiprinimą ir pasikėlimą, norą darbuoties dėl tėvynės gero. Bet ir tarp tų prakilnesniųjų ne visai buvo vienybė ir nevienodas reikalų supratimas: Raudviliai ir Potockiai norėjo ūkės valdžią ponų rankoje laikyti, kaip iki šioj buvo, kiti gi, kaip Čartoriskiai, norėjo ūkės valdžią atimti nuo ponų ir visai karaliui atiduoti vis.

STANISLOVAS AUGUSTAS IV PONIATAUSKIS. 1764–1795. Stanislovas Poniatauskis turėjo tiktai 32 amžiaus metus, kad buvo išrinktas į Lenkų karalius ir Lietuvos didžiuosius kunigaikščius. Rusų Imperatorienė Kotryna II ir Prūsų karalius bruko jį į sostą. Buvo tai karalius žmoniškas, švelnus, šviesus. Rodės, jog jam viešpataujant pagrįš karalystėje senų gadylių rėda ir laimė. Tikrai atsiranda tarp Lenkų ir Lietuvių triūsėjimas dėl tėvynės gero. Mokslinčiose Pijorai mokėjo gaivinti nupuolusią dvasią ir įpilti gerus norus. Karalystė pradeda kilti iš miego ir per tą laiką matome daug šviesių ir garbingų vyrų, kurie nesigaili turtų nei sveikatos dėl tėvynės naudos. Ūkininkų prispaudimas mažinas, ne tiek jau girtuokliavimų. Vienok visame tame nėra vienybės, o per tai viskas ant niekų eina; keldami tarp savęs kerštus, didžiūnai telkia sau rubežines karalystes, per tai Rusai ir Prūsai jau tikrais jų stojas valdovais, o Kotryna II tankiai ir kariumenę laiko Lenkuose, būk pakajų užlaikyti. Rusų Imperatorienė Kotryna II, užsodinusi ant Lenkų sosto Stanislovą, reikalavo nuo jo, kad stačiatikių tikėjimą priglobtų ir sulygintų su katalikais. Radomske buvo susirinkimas konfederacijų po marč. Karolio Raudvilio Nesvyžio lazda, kur tikrai disidentai (kito tikėjimo žmonės) buvo sulyginti su katalikais. Vienok toksai Kotrynos II kišimasis į Lenkų reikalus netiko kiliems; atsirado kitos konfederacijos, tarp kurių visų garsiausioji Baro miestelyje, prie tos pristojo ir visos kitos. Tos konfederacijos dūšia buvo Pulauskiai ir Adomas Krasinskis, Kamenčiaus vyskupas. Repninas, maskolių vietininkas, pakėlė prieš juos ginklą. Prancūzų ministras atsiuntė Lenkų konfederatams vadovus dėl padėjimo, bet konfederatai neturėjo daug šalininkų, o kad jiems nepasideda pagriebti karaliaus, jų šalininkų daugumas atstojo. Visų narsiausiai turėjosi Kazimieras Pulauskis, kursai nustojęs tėvo, brolių ir turtų, vis dar Čenstachovoje gynės; ant galo turėjo bėgti į Ameriką; ant didesnės Lenkų nelaimės Ukrainoje pasidarė maištas, kur Maksimas Železniak sukalė Kazokus prieš Lenkus. Humanės mieste visi gyventojai buvo išpjauti. Tokiame ūkės suirime sunku buvo Lenkams atsiturėti prieš Rusus. Austrija ir Prūsai, pavydėdami Rusams, jog traukia sau naudą iš Lenkų netaikų, patys norėjo iš to

pasinauduoti. Todėl, kad Rusai ėmė viršų ant Lenkų, Austrija ir Prūsai teip pat įeina į Lenkiją ir užima sau rubežinius kraštus: Prūsai – Karališkus Prūsus (be Donsko ir Torūnės ir dalį didž. Lenkų lig upės Notecės); Austrija – Galiciją (Padolės dalį ir Mažųjų Lenkų dalį lig Vyslos upės). Rusai užėmė Palacką, Vitebską, Mscislavą lig Niperio ir Dauguvos upių. „Liberum veto“, kursai buvo pirma atmestas, dabar vėl patvirtintas, karaliaus valdžia vėl sumažinta. Buvo tai teip vadinamas *pirmas* Lenkų *išsidalinimas* (1773). Po kelių nelaimių Lenkai tikrai pradeda atsibusti. Pats karalius pradeda rūpintis apie savo karalystės gerą; mokslai pasikelia į viršų, randas daug mokytojų vyrų, kurie triūsi apie savo tautos reikalus; patys papročiai ir apsielgimai aiškiai mainos; teip pat apdaras. Ūkės išdas pradeda didinties; dėl prekybos praplatinimo suleistos tampa nekurios upės. Naujos tampa įkurtos mokslavietės dėl kariškų mokslų; įsteigtos armatų dirbtuvės. Viskas pradeda eiti geryn; pamislyta ir apie ūkininkus, kuriems pradėta mislyti palengvinti. Jaunuomenė prasišviesdama supranta kas kartą geriau ūkės reikalus. Ant galo suvadintam tapus paprastam suėjimui 1788 m. dėl ilgo patverimo bertainiu vadinamam, daug labai naudingų padėjimų tenai padėti pasiruošta. Čia tampa patvirtintas 100 000 kareivių skaitlius, „liberum veto“ atmestas, padėtas mokestis, konfederacijos už nereikalingas išpažintos, karaliaus valdžia padidinta, ant galo sutarta, jog po Stanislovo Augusto smerčio kas bus išrinktas į karalius, to jau vaikų vaikai bus karaliais. Ta konstitucija vadinama *konstitucija 3 Gegužės* buvo apskelbta 3 gegužės dienoje 1791 m. Ypatingai tame dalyke daug padėjo darbo ir gavo nuopelną didi tėvynės mylėtojai Ignacas Potockis, Kollontai ir kiti. Tos konstitucijos apskelbimas buvo priimtas su didžiausiu džiaugsmu. Bet ant nelaimės išsirado tokie, kuriems nepatiko ūkininkų palengvinimas ir didžiūnų valios sumažinimas. Tarp tų tai visų garsiausi, atminimo neverti, buvo Ščesnas Potocki, Pranciškas Ksaveras Braniekis ir Severinas Žėvuskis, kurie, padarę Targovicose susibaudimą, reikalavo pagalbos nuo Kotrynos, Rusų Imperatorienės; tai to tikrai ir reikėjo: tuoju Rusų kariumenė įžengė į Lenkus. Prūsai, kurie buvo prižadėję duoti pašalpą, netikėtai to neišpildė, bet priešingai patys su Rusais ėjo išvien. Lenkų ir Lietuvių kariumenę rykavo Juozapas Poniatauskis ir Kosciūška. Jiedu steigė užturėti Rusus, bet ties Dubenka pergalėti, nieko nepešė. Karalius pats turėjo pristoti prie Targovicos, o Rusų kariumenė įėjo į Varšuvą. Atliktas buvo 1793 m. *antras* Lenkų žemės *pasidalinimas*: Rusai užėmė Valyniją, Kuršą ir grynąją Lietuvą lig Nesvyžiaus ir Pinsko. Gardėnuose buvo suvadintas suėjimas tam padalinimui patvirtinti, kur nekokia galė pasiuntinių negalėjo priversti prie tą patvirtinti. Prūsams teko Didieji Lenkai su miestais Donsku ir Torūniu. Tokio tėvynės nužeminimo Lenkai ir Lietuviai negalėjo nukentėti; visi kibo prie ginklo gelbėti skęstančią tėvynę; buvo tokių, kurie visą savo turtą atadavė ant karės, bet tai buvo jau per vėlu. Buvo pavadintas Kosciūška, kuriam pavesta visuotinė valdžia kaip karvedžio, teip ir valdimierio. Pasikėlimas išsiplatino po visus Lenkus ir Lietuvius, gaisras visur užsidegė. Kariumenė buvo papildyta artojais, apginkluotais ragotinėmis ir dalgiais. Vienok teko kariauti ne su vienais Rusais; su jais susirišo ir Prūsai, kurie neilgai trukus ir užėmė Krokuvą. Kosciūška iš visur suspaustas, Varšuva Rusų ir Prūsų apgulta. Tada Mnievskis sukelia didžiuosius Lenkus, Dambrauskis su Madalinskiu jį pastiprina, ir tokiu pragumu Prūsų kariumenė nuo Varšuvos turi pasišalinti. Bet nauja Rusų kariumenė eina pastiprinti savuosius. Vilnius, likęs be ginklo ir apgynėjo, palieka užimtas. Suvorovas, Brastj aplenkęs, traukia susivienyti su Fersenu. Kosciūška skuba jiems to nedaleisti ir pirm to pergalėti Ferseną. Todėl, liepęs generolui Poninskiui eiti sau ant padėjimo, Kosciūška apsistoja ties Mačiejavicomis, kur ir apsikasa; tuo tarpu Poninskis užgaišta, Fersenas gi, pribuvęs į vietą ir nieko nelaukdamas, pradeda mūšį. Kosciūška, nors tikt 8 000 kareivių turėdamas, tvirčiai laikės, bet nieko neveikė: kelis kartus žėistas ir nukliumpęs į versmę, kliuvo Rusams į kalinį. Suvorovas įsilaužia į Varšuvą, o Lenkų kariumenė ties Rodošycoms ir Konškiu padėjo ginklą. Tada buvo padarytas *trečias* ir paskutinis karalystės *padalinimas*, Stanislovas gi Augustas, išsižadėjęs karališko vainiko ir išvežtas į Petrapilę, ten 1798 m. pasimirė.

Stanislovo viešpatavimas yra žinomas kaipo laikas Lenkų atsibudimo iš ilgo miego ir širdingo darbavimos apie tėvynės reikalus. Atsiranda tikri tėvynės mylėtojai, garsūs poetos, vadovai, sakytojai ir kiti mokslo vyrai. Tarp pačių Lietuvių daug yra garsių vyrų: Naruševyčė, Sniadeckiai, Jundzilos ir kiti, o tarp tų ir vienas grynai tėviškaitis poeta Donelaitis, apie kurį bus žemiaus.

Po Stanislovo Augusto smerčio nei Lietuviai daugiaus savo tikro didžio kunigaikščio, nei Lenkai

savo karaliaus nebeturėjo. Napoleonas I buvo dar pažadinęs visų viltis per 1812 m., bet jo prižadėjimai buvo neširdingi, o ir jis pats paliko pergalėtas. Tiesa, Lenkai buvo dar gavę nors dalį buvusios savo tėvynės (kongresówka) nuo Aleksandro I, bet tik ant trumpo laiko, nes jau 1830 m. pateko vėl į geležines Rusų rankas, iš kurių neišliuosavo nei 1863 m. maištas. Nuo to tai laiko prasideda kas kartą daugiau vargingas ir verksmingas Lietuvių ir Lenkų gyvenimas. Žinoma, tautos istorija nesibaigia sulig išgaišimu savųjų valdovų ir karalių: ji tveria, kolei gyvas nors vienas tautos sąnarys, užlaikęs tėvynainę kalbą, jos dvasią ir jos žadą. Vienok baigiame savo „Apsakymus“ sulig Stanislovo Poniauskio smerčiu, nes tolesnieji atsitikimai yra daugiau žinomi, o iš antros pusės per daug „*res odiosa*“.

Užbaiga

Perbėgę mūsų tėvynės veikalus, matome, jog Lietuva, Viešpataujant Vytautui Didžiajam pasiekusi aukščiausio savo laipsnio, paskui kas kartą pradeda silpnėti ir nykti: ne tikta siaurinas jos kitą kartą plačiausi rubežiai (ribos), ne tikta trūni jos ginklų garsas, bet jos dvasia regimai gęsta, pasidavus Lenkų kultūrai ir jų įtekmei. Tėvynainis liežuvis – tas didžiausias kiekvienos tautos turtas, be kurio ji kaip atskira tauta negali nei vadinties gyva, žūva ir nyksta ne tikta tarp kunigaikščių, bet ir tarp bajorijos. Jaugiela ir Vytautas dar šnekėjo tarp savęs lietuviškai⁴⁴, bet jų įpėdiniai kas kartą aiškiaus persiima Lenkų dvasia, o jų pasielgimas tame dalyke randa daug sekančių jų pėdas. Jau XVI amžiuje Vilniaus pusė gyventojų nekalba lietuviškai. Užmirštas kasdieniniame pagyvenime, lietuviškas liežuvis nedaugias buvo vartojamas ir po raštus. Tikta religiška karionė su eretikais, XVI amžiaus gale Lietuvoje kilusi, liepė griebties už to užrūdijusio ginklo; nes kad Kalvinai pradėjo platinti savo užmanymus per lietuviškas kningas (Kėdainiuose Raudvilių spaustuvė), tuo pačiu ginklu reikėjo ir katalikiškai kunigijai ginti savo klystančias aveles. Pirmi mums žinomi lietuviški rašytojai yra Daukša (1592) ir Sirvydas (1629). Lietuviškas jų liežuvis yra grynas – be svetimų žodžių, aiškus ir gražus; pas Daukšos jau randame rašomą raidę uo. Tuo tarpu raštai, išėję iš Kėdainių spaustuvės truputį vėliaus, atsiduoda gana aiškiai žemaitiška tarme ir pilni yra barbariškų, paimtų iš gudiško ar lenkiško liežuvio. Nuo XVII amžiaus lietuviškų raštų atsiranda daugiau. Bet jų apsireiškimą išreikalauja daugiau dvasiški dalykai, teip tikras supratimas savo liežuvio verčios, jo meilė ir noras jo palaikymo. Pats liežuvis palieka išmargintas vienais barbarizmais teip, jog XVII, XVIII ir pirmoji pusė XIX amž. gali teisingai vadinties makaronizmo laiku. Tokie raštai, o ypatingai maldų kningos nemažai prisidėjo prie sudarkymo ir gyvos kalbos. Kada tėvynainė kalba paliko teip paminta, o XIX amžiuje ir mažką ne visai pašalinta iš bajorų namų, išrodė, jog jai lieka tikta eiti į archyvą; vienok Dievo Apveizda skyrė kiteip.

Viduryje XVIII amžiaus pradeda pabusti iš miego nuvergti, prispausti ir be mažo ką neištautinti vakariečiai Slaviai, ypatingai Serbai ir Čekai. Jie pradeda darbuoties apie pakėlimą savo tautos dvasios ir apie savo liežuvį. Tas naujas sujudėjimas atranda ir tarp Lietuvių nekuriuos kariautojus, bet Lietuvos, ypač rytinės, padėjimas buvo tam visai nepatogus: antroje pusėje XVIII amžiaus Lietuviai ir Lenkai iš visos galės stengias sulaikyti savo griūvančią tėvynę nuo nuopuolio ir milžiniškai gynė ją nuo prietelių, kurie, ją gydymai, skirstė į tris dalis; pradžia gi XIX amžiaus buvo laiku didžiausio žydėjimo Lenkų literatūros (rašliavos), o Vilniaus visuotinyčia (universitetas), garsi visoje Europoje savo mokslo vyrais: poetomis (Mickevyčė), istorikais (Lelevelis), gamtos ir dangaus tyrėjais (Jundzilos, Počiobutas), traukia iš visur mokslo trokstančią jaunuomenę, o turėdama neapribotą įtekme, didžiausiai platino po visą Lietuvą tėvynės meilę, suprasdama per tai vien lenkystę. Aišku, jog lietuviška dvasia buvo per daug silpna, idant būtų galėjusi platinties. Truputį kitoniškas buvo padėjimas vakariečių Lietuvių: tie, arčiaus susisiekdami su vakarine Europa, anksčiaus pakilo iš miego, ir XVIII amž. lietuviystė čia gana žymiai pradeda apsireikšti. Kalba po raštus atsiranda dailesnė, grynesnė ir jau gana moksliskai išdirbta. Čia tai išvydo saulės šviesą ir didžiausis mūsų poeta Kristijonas Donelaitis, užgimęs 1714 m. Lazdynėliuose Žirgupio apylinkėje. Pabaigęs 1737 m. Karaliaučiuose visuotinyčią dvasiškų dalykų

⁴⁴ M. Malinowski. Chronika Wapowskiego, II, 99.

(teologijos), jau teip tvirtai išsimokino graikiškos, prancūziškos ir vokiškos kalbos, jog kiekviename iš tų liežuvių galėjo eilutes mastuoti. Mirė Tolminkiemiuose 1780 m., kur per 37 metus darbavosi kaip dvasiškas mokytojas (pastoris). Jo poema „Keturi metai“, kurią sau užpelnė nevystančią garbę, yra žinoma ne tikai Lietuviams, bet ir jų aplinkiniams. Vokiškai yra tris kartus versta, ir vienas vertimas ant lenkiško liežuvio. Parašyta visai originališkai, turi keturias dalis ir sudėta šešiasčiais (hegzametru). Čia kaip kokiam būdrodyje (žerkole) spindi visas Lietuvos gyvenimas praėjusio amžiaus; poeta užsiima daugiausiai ūkininkais, aprašydamas jų gyvenimą, vargus, ir tikrai retkarčiais užgauna aukštesnio skyriaus žmones. „Keturi metai“ kaip poema stovi labai aukštai, vienok galima poetai užmesti du daiktus: pirma, jog savo kalbą per daug išmargino vokiškais, lenkiškais ir rusiškais žodžiais ir tuo žymiai atsiskiria nuo ano laiko prozaikų raštų; antra, jog norėdamas būti populiarišku ir stengdamasis tame dalyke neišmintingai sekti Homerą, tankiai apsilenkia su estetiška pajauta ir per daug žemai nusileidžia. Žinoma, poetą gali maždaug nuteisinti noras nuteplioti gyvą anos galdynės Lietuvį, jo gyvenimą, būdą, papročius ir pačią jo kalbą, bet visgi poeta turi atminti, jog ne nuo būrų jam mokyties estetiškos uoslės.

Antrame keturdalyje XIX amžiaus lietuviška dvasia pradeda aiškiau apsireikšti ir rytinėje Lietuvoje, bet kad paprastai žmogaus gamta nemėga daryti didžiųjų peršokimų, todėl ir dabar garsingiausias lietuviybės mokytojai ar visai nemoka lietuviško liežuvio, kaip istorikas Teodoras Narbutas, ar labai mažai, kaip Prl. Bohušas, ar jei ir moka, tai visgi dar rašo lenkiškai, kaip Liudvikas (Jucevyčė) iš Pakievės. Vienok jau atsiranda vis kas kartą daugiau ir grynai nepusėtinais lietuviškų savo tėvynės mylėtojų. Tarp tų garsiausių: Vysk. Giedraitis, vysk. Valančauskis ir Daukantas. Valančauskis ne tikai pats daug rašė, bet savo ištikimybe (auctoritas) ir kitus prie darbo pažadino. Svarbiausias jo darbas „*Žemajtiu, viskupiste. 1848 m. 2. t.*“ Daukantas garsus kaip mūsų pareigos tyrėjas; tarp kitų jo darbų ypatingai minėtini yra:

Budas senovės Letuvių 1845 Petrapilėje ir Pasakojimai apie Lietuvos veikalus 3 t in folio, ką tebėra neatspausdinti.

Kad jau kas kartą daugiau pradeda Lietuviai darbuotis ant savo dirvos, viduryje XIX amž. prisideda naujas prie to darbo pobūdis. Apie tą laiką kyla nauja mokslo šaka, palyginanti kalbas (dialectologia comparativa). Lietuviškoji kalba, taip artimiausioji iš visų europiškų sanskritiškai, užima dabar labai aukštą vietą, ir jos mokėjimas stojas būtinai reikalingas. Šleicheris, garsiausias iš tų naujų tyrėjų; rašo lietuvišką kalbomokslį, koku mažai kas gali pasigirti. Iš pačių Lietuvos stojas dabar mokslo vyrai, kaip: vysk. Baranauskis, Kuršaitis ir kn. Jaunis, kurie teip jau giliai ištyrė mūsų kalbą, jog jau galima ją vartoti po visus mokslus. Iš tarmių išrinkta paliko Kauniškė, kuri yra dailiausė ir kuria ja daugumas šneka.

Prie didesnio pasikėlimo iš miego prisidėjo ir išliuosavimas žmonių nuo baudžiavos 1861 m., kad turtingesnieji galėjo jau leisti į mokslą savo sūnus ir kad iš jų stoji nauji darbininkai ant lietuviškos dirvos. Nuo to tai laiko lietuviystė per 20 metų tiek jau pašoko į priešakį, jog ir negalima buvo daugiau vilties; atspausdinimas gi vysk. Baranauskio „Anykščių Šilelio“ yra tartum pradžia naujos eros arba laiko; tada tai pasirodė ir pirmas lietuviškas laikraštis „Aušra“. Nuo to jau laiko negana yra jeib kaip rašyti, bet jau reikalaujas nuo rašytojo pažinimo mokslinės rašybos ir kalbos grynumo.

Jei kada tai jau dabar galima neabejoti, jog Lietuviai su Dievo pagalba kaip tauta vėlei atgys ir išdirbs savo kultūrai, o tie spaudos užgynimai (Rusijos pusėje) ir visokie nežmoniški kliūdinimai niekad neatneša paskirto vaisiaus, tikai priduoja daugiau ugnies persekiojamiems, prikeldami iš miego atšalusius ir užmigusius.